

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI**

SH. R. YULDASHEVA, N. M. AKAYEVA

OILA HUQUQI

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan kasb-hunar kollejlari uchun darslik sifatida tavsiya
etilgan*

**O‘ZBEKISTON FAYLASUFLARI
MILLIY JAMIYATI NASHRIYOTI
TOSHKENT — 2013**

KBK: 67.404
Y-69

Yuldasheva Sh.R.

Oila huquqi: kasb-hunar kollejlari uchun darslik/Sh.R.Yuldasheva, N.M.Akayeva; mas'ul muharrir I.B.Zokirov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rtamaxsus, kasb-hunar ta'limi markazi.— T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013.— 144 b.

I.Akayeva N.M.

KBK: 67.404.4(5U)ya722

Taqrizchilar: y.f.n., dotsent M.X.Baratov,
y.f.n., dotsent Z.N.Esonova
Mas'ul muharrir: y.f.d., professor I.B.Zokirov

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Oila kodeksi, amaldagi qonun hujjatlari va xalqaro huquq normalari asosida yozilgan ushbu kitob oila va oila huquqi tushunchasi, oila huquqining manbalari, oilaviy-huquqiy munosabatlar, oila huquqidanikoh tushunchasi, uni tuzish tartibi vashartlari, nikohning haqiqiy emasligi, er-xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquq va majburiyatlari, nikohning tugatilishi, ota-ona va voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquq va majburiyatlari, aliment huquq va majburiyatlari, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash va joylashtirish shakllari, farzandlikka olish, oilagatarbiyagaberish (patronat), vasiylik vahomiylik belgilash, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solish kabi masalalargabag'ishlangan.

Kitob yuridik kollejlari va huquq asoslari o'qitiladigan boshqa o'quv yurtlari talabalarigadarslik sifatidatavsiyaetiladi.

ISBN 978-9943-319-80-6

© O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2009

© O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi oila huquqi fani huquqshunoslik fanlari orasida birmuncha murakkab, hayotiy huquq sohalaridan biri hisoblanadi. Uning mohiyati va ahamiyati, ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyin yanada oshib ketdi.

Ushbu huquq sohasini o‘rganish shunisi bilan ahamiyatliki, farzand asosan muayyan oiladadunyogakeladi, uni dunyogakeltirgan ota-onasidan ism oladi, ta’lim-tarbiyako‘radi, axloqni o‘rganadi. Bir so‘z bilan aytganda, u oiladakamol topadi.

So‘nggi paytlarda axloq normalari bilan tartibgasolinadigan munosabatlargaham huquq kirib bormoqda. Bu holat oilaviy munosabatlargaham taalluqli.

Prezidentimiz Islom Karimov ta’kidlaganidek: «Har qaysi millatning o‘zigaxos ma’naviyatini shakllantirish vayuksaltirishda, hech shubhasiz, **oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir**. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilabag‘ridashakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy mezon va qarashlar — yaxshilik va ezigulik, olijanoblik vamehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir.

Shuning uchun ham aynan oila muhitida paydo bo‘ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi umrbod qarzdorlik burchini chuqur anglash har qaysi insongaxos bo‘lgan odamiylik fazilatlarini va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma’naviy olamini tashkil etadi»¹.

Oilafarzandning dunyoni tanishida, jamiyatning boshqaa‘zolari bilan muomalagakirishishidabamisoli laboratoriyavazifasini bajaradi. «Qush uyasida ko‘rganini qiladi» degan naql bejiz aytilmagan. Shu ma’noda oiladatug‘ilayotgan har bir farzand, umuman, oilaning har bir a‘zosi (er-xotin, bobo, buvi, farzandlar, farzandlikka olingan shaxslar) o‘z huquq vamajburiyatlarini bilishi, uni amalgaoshiraolishi muhim ahamiyatga egadir. Uning muhimligi shundaki, oila tinch, barqaror vafarovon bo‘lsa, jamiyat vadavlat ham barqaror bo‘ladi.

Ushbu huquq sohasini fan sifatidatalabalargao‘qitilishining boisi ham shunda, ya’ni talabalar ham bo‘lg‘usi mustaqil oila sohiblari

¹ I. A. Karimov. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. —T.: O‘zbekiston. 2008. -52–53-b.

– er-xotin (ota-ona) lardir.

Fanni o'rganishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiya-siga, O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 1-sentabrdan amalga kiritilgan Oilakodeksiga, joriy qonunlarga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlariga, O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlariga asoslanish lozim. Ayni vaqtda qonunchilikda kiritiladigan o'zgarishlardan xabardor bo'lib turish uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari to'plamini kuzatib borish lozim. Shuningdek, oilaviy-huquqiy munosabatlar bilan bog'liq masalalarni o'rganish, tegishli tavsiyalarni bilish uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlarini ham o'rganib borish zarur.

Mazkur darslik kasb-hunar kollejlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda oilava oila huquqi tushunchasi, tamoyillari, oila huquqining manbalari, nikoh, er va xotinning shaxsiy va mulkiy huquq va majburiyatlari, ota-ona va bolalarning shaxsiy huquq va majburiyatlari, ota-onavabolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari kabi mavzularni yangi chatarzd o'rganishga oid tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Mazkur darslik so'ngida esa ushbu huquq sohasini o'rganishga xizmat qiladigan bir qator adabiyotlar, qonun hujjatlari ham beriladi, bular talabalarga sohani o'zlashtirishda ancha qulaylik tug'diradi.

1-BOB. OILA HUQUQI TUSHUNCHASI. OILA HUQUQINING MANBALARI.

1-§. Oila va oila huquqi tushunchasi

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, jamiyatning rivojlanishi yo‘lida turli sohalarda ijtimoiy-siyosiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, oilaga bo‘lgan e‘tibor ham o‘zgardi. Oila masalasi mamlakatimiz sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, «Oilani ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga qaratilganligi ijtimoiy siyosatimizning tamal toshidir. Biz davlatimizning ijtimoiy negizlarini, uning barqarorligini mustahkamlashda, jismonan baquvvat, ma’naviy boy avlodni tabiiylashdaoilaning rolini oshirishgajudakatta ahamiyat bermoqdamiz»¹.

Darhaqiqat, oilajamiyatning asosiy vabirlamchi bo‘g‘inidir. Davlat vajamiyatni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi. Davlat vajamiyat o‘rtasida uzviy bog‘lanish mavjud bo‘lib, jamiyatning negizini oilalar tashkil qiladi. Oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabat axloq-odob, urf-odat, an‘ana, vijdon qonunlari asosida tartibga solinib turilsa-da, aksari hollarda ushbu munosabatlar huquqiy me‘yorlar, qonunlar bilan ham tartibga solinadi. Masalan, nikohga kirish, nikohning haqiqiy emasligi, er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari, nikohning tugatilishi, ota-onavabolalar o‘rtasidagi shaxsiy nomulkiy vamulkiy munosabatlar vah.k.lar huquqiy munosabatlar bo‘lib, u oilahuquqi normalari bilan tartibgasolinadi.

Mamlakatimizdaqabul qilinayotgan ijtimoiy-siyosiy sohamunosabatlarini tartibgasolishga qaratilgan qonunlar xalqaro huquqiy standartlargato‘la-to‘kis mos bo‘lib, ular ruhini hayotimizgasingdirish ishigaxizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Sharq mamlakatlari sirasiga kiruvchi davlatdir. Ma‘lumki, Sharqdaqadimdan oilamuqaddas maskan sanalgan. Unga bunday e‘zozli munosabat bugungi kundaham o‘zgargani yo‘q.

«Oila, — deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov, — hayotning abadiyiligini, avlodlarning davomiyligini ta‘minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo‘lib yetishishigabevositata‘sir ko‘rsatadigan tarbiyao‘chog‘i...»²

Oilani e‘zozlash, uning qadr-qimmatini yuksakka ko‘tarish bizning ongimizdamustahkam jo bo‘lgan.

¹ I.A.Karimov. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikkatahdid, barqarorlik shartlari vataraqqiyot kafolatlari. —T.: O‘zbekiston. 1997. —224-b.

² 1998-yil — Oilayili. —1998 год — год Семьи., —T.: O‘zbekiston, 1998, 9-10-betlar.

Mamlakatimiz aholisini tarbiyalashda milliy istiqlol g'oyasining o'rni alohidadir. «Oila— mafkuraviy tarbiyaning eng muhim ijtimoiy omillaridan biri. Chunki oila — jamiyat negizi bo'lib, ko'p asrlik mustahkam ma'naviy tayanchlarga ega. Milliy mafkuramizga xos bo'lgan ilk tushunchalar, avvalo, oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, otaibrati, onamehri orqali amalga oshadi.

Oiladagi sog'lom muhit sog'lom mafkurani shakllantirish manbaidir. Jamiyatdaha bir oilaning mustahkamligi, farovonligi, o'zaro hurmat va ahillikni ta'minlash milliy mafkurada ko'zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirish datayanch bo'ladi»¹.

Oilaning jamiyat oldidagi asosiy vazifalaridan biri — farzand ko'rish va tarbiyalash g'oyat muhimdir. Statistik ma'lumotlarga qaraganda aholi soni ma'lum muayyan ko'rsatkichda bo'lib turishi uchun har 100 oilaga 260 tabolato'g'ri kelishi kerak. Aniqrog'i, 100 oiladan 60 tasi 3 tadan 40 tasida 2 tadan bolabo'lishi lozim. Demografik olimlar hisoblariga ko'ra, agar har bir oilabittadan farzand ko'rsa, sakkizinchi avlodga kelib, ya'ni 200 yildan keyin bu xalq millat tariqasidayo'q bo'lib ketishi mumkin ekan.

O'zbekiston dunyoda aholisining soni judatez ko'payib borayotgan mamlakatlar qatorigakiradi.

Oilajamiyatning boshlang'ich hujayrasini tashkil etib, unda aholini ko'payishi vayosh avlodni tarbiyalash vazifalari bajariladi.

Uning muhim ijtimoiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, u jamiyatning demokratik hujayrasini tashkil etib odamlar shu muqaddas koshonadatug'ilib-o'sib, jamiyat tarkibini tashkil etadi.

Ikkinchidan, oila muhim bo'g'in bo'lib, unda biz mehnat jarayonida sarf qilgan kuchlarimizni tiklaymiz.

Uchinchidan, oila muhim tarbiyao'chog'i.

To'rtinchidan, nodir ruhiy muhitdir.

Olimlarning fikricha, odamlar hayotining birdan-bir to'g'ri yo'li oilaviy hayot ekan. Yolg'iz bo'lib yashash har xil noxushliklarga va fojialarga olib kelar ekan.

Shuning uchun Amerika Qo'shma Shtatlarida qariyalar yolg'iz uyda qoldirilmasdan ularni bolalari bo'laturib qariyalar uylariga joylashtiriladi.

¹ Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar.—T.: O'zbekiston, 2000.66-b.

Italiyalik mutaxassislarning hisob-kitoblariga qaraganda, hozirgi paytda har besh ovrupolikning biri uyqusizlikdan azob chekarkan. Buning asosiy sababi yolg'izlikdir.

Ko'pchilik odamlar oilaviy hayotda yashaydilar, oila-oila bo'lib yashashni o'zlarigama'qul deb hisoblaydilar.

Buyuk Britaniyada yolg'iz onalar va yolg'iz qariyalar soni esa yildan yilgako'paymoqda. Ayni paytda mamlakatning 15 foiz aholisi yolg'izlikda umr kechiradi¹.

Islom yakkalikni, bevalikni yoqtirmaydi. Bu ham o'z yo'lida biz bilib-bilmagan bir donolik va donishmandlikdir².

Islom dinidan tashqari boshqadirlarga e'tiqod qiluvchi olimlarning e'tirof etishicha dunyoda eng mustahkam oilabu islom dinigae'tiqod qiluvchilarning oilasidir.

Oilahuquqi – huquqning mustaqil sohasi bo'lib, u oila a'zolari, ya'ni er-xotinlar, ota-onalar, bolalar, farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, vasiylar vahomiylar, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartibi, shuningdek, chet el fuqarolari vafuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi oilaviy munosabatlarni tartibgasoladi.

Professor F.M.Otaxo'jayev oilahuquqigata'rif berib, bu er-xotinlar, qarindoshlar, ota-onalar (farzandlikka oluvchilar) va bolalar o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy vaular bilan bog'liq mulkiy munosabatlarni tartibgasoluvchi huquq tarmog'i³ ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, oilahuquqi boshqahuquq sohalari bilan uzviy vachambarchas bog'liqligini, lekin oilahuquqi o'zining predmeti, metodi, prinsipi, tizimi bilan ajralib turishini ko'rsatib o'tadi. Haqiqatan ham, oila huquqi o'zining predmeti, metodi, prinsipi va tizimi bilan boshqa huquq sohalaridan ajralib turadi. Shuni alohidata'kidlab o'tish joizki, oilahuquqi normalari bilan tartibgasolinadigan munosabatlar doirasi O'zbekiston Respublikasining Oilakodeksidabelgilab qo'yilgan. Oila huquqi normalari bilan tartibgasolinadigan ijtimoiy munosabatlar doirasigashaxsiy hamda mulkiy munosabatlar kiradi.

Oila huquqining predmeti oila a'zolari: er-xotinlar, ota-onalar, bolalar, farzandlikka oluvchilar, farzandlikka olinganlar, vasiylar va homiylar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar

¹ //Oilavajamiat, 1996-yil, 15-son.

² //Oilavajamiat, 1997-yil, 39-son.

³ Otaxo'jayev F.M. O'zbekiston Respublikasining Oilahuquqi. –T.: TDYuI. 2005. –18-b.

o'rtasidagi shaxsiy hamdamulkiy munosabatlarni o'rganadi.

Huquqiy-demokratik davlat, erkin adolatli fuqarolik jamiyatida mulkiy bo'lmagan nomulkiy shaxsiy munosabatlar asosiy belgilovchi, mulkiy munosabatlar esabo'ysunuvchi hosilaxaraktergaega. Oilaviy munosabatlar yig'indisidamulkiy bo'lmagan shaxsiy munosabatlar ustun bo'lishining sababi, avvalo, naslni davom ettirish va bolalarni tarbiyalash bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, oila huquqi nikoh tuzish tartibi vashartlari, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi, oiladaer vaxotin o'rtasida, ota-onabilan bolalar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasidakelib chiqadigan shaxsiy vamulkiy munosabatlarni, farzandlikkaolish, vasiylikvahomiylik, bolalarni oilagatarbiyagaolish tufayli kelib chiqadigan munosabatlarni, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartiblarini belgilaydigan huquqiy normalar yig'indisidan iborat.

2-§. Oila huquqining manbalari

Oila huquqining manbalari deganda, oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi va mustahkamlovchi huquqiy normalar yig'indisi tushuniladi.

Oilahuquqining manbalarining matbuotdae'lon qilinishi muhimdir. Chunki qonun hujjatlarining matbuotdae'lon qilinishi ularni amalga kiritilishi demakdir.

Oilahuquqining quyidagi manbalarini ko'rsatish mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;
2. Konstitutsiyaviy qonunlar (masalan, O'zbekiston Respublikasining «Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida»gi va «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi qonunlar va boshqalar. Chunki ushbu qonunlarda Konstitutsiyaviy xarakterdagi normalar mavjud);
3. O'zbekiston Respublikasining Oilakodeksi;
4. Mazmunida oilaviy-huquqiy normalar mavjud bo'lgan kodekslar va qonunlar (masalan, Fuqarolik kodeksi, Uy-joy kodeksi va h. k. lar);
5. Prezident Farmonlari (masalan, «Ijtimoiy himoyayili» Davlat dasturi to'g'risida);
6. Vazirlar Mahkamasining qarorlari (masalan, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari);
7. Odat huquqi normalari;

8. Xalqaro shartnomalar va Konvensiyalar.

Oila huquqining rahbariy manbai bo'lgan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga alohida to'xtalib o'tish lozim. Respublikamiz mustaqil deb e'lon qilinganidan so'ng, asosiy yutuqlarimizdan biri bu o'z Konstitutsiyamizga egabo'lganimizdir. Konstitutsiya xalqimizning bir necha asrlik huquqiy tarixi vama daniyatiga asoslanib qabul qilingan mahsuli hisoblanadi. Konstitutsiya qabul qilingunga qadar, mamlakatimiz Prezidenti I.A. Karimov boshchiligida Konstitutsiyaviy komissiya tomonidan Konstitutsiya loyihasi ishlab chiqildi vabu loyihani tayyorlashdajahondagi eng ilg'or davlatlarning, umuman, yer yuzidagi Konstitutsiyayozish an'analari vatajribasini chuqur vahar tomonlama o'rganib, shuningdek, milliy davlatchilik asoslaridan kelib chiqib, mustaqil O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasi loyihasi yaratildi. Loyiha 1992-yil 26-sentabrda umumxalq muhokamasi uchun matbuotda e'lon qilindi.

Yangi qomusimizda mustaqil davlatimizning davlat qurilishi, huquqiy tabiati, uning ichki va tashqi siyosati tamoyillari ochiq-oydin yoritildi, inson huquqlariga, davlat suverenitetiga, demokratiya va ijtimoiy adolatga sodiqligi ko'rsatib o'tildi, shuningdek, o'zbek davlatchiligi rivojlanishining tarixiy tajribasini hisobga olish, xalqaro huquqning umum e'tirof etgan me'yorlari ustuvorligiga tayanish lozimligi aytili. Mamlakatimizda yashayotgan barcha millat va elatlar uchun munosib hayotni ta'minlashga zamin bo'lish, barqaror bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati bunyod etish O'zbekiston Konstitutsiyasining mohiyatini tashkil etadi.

Mamlakatimiz Prezidenti I.A. Karimov huquqiy davlatning asosiy belgilari haqidagapirib, shunday deydi: «Konstitutsiyava qonunlarning ustunligi prinsipi shuni anglatadiki, bundabarchajoriy qonunlar vame'yoriy-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya asosida vanga muvofiq bo'lishi talab etiladi». Shu munosabat bilan alohidata'kidlab o'tish lozimki, davlatning huquq tizimida Konstitutsiya alohida mavqegaga. Chunki u jiddiy, yirik ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar sodir bo'lganda qabul qilinadi, jamiyat va davlat hayotidagi eng muhim munosabatlarni tartibga solib turadi, huquqning barcha tarmoqlari uchun umumiy tamoyillarni belgilab beradi, joriy qonunlar uning asosida qabul qilinadi va unga zid bo'lishi mumkin emas. Bir so'z bilan aytganda, Konstitutsiya mamlakatda qonunlarning qonuni, ya'ni asosiy qonun hisoblanadi.

Konstitutsiyaning XIV bobi «Oila» deb nomlanib, u o'zida to'rtta moddani mujassamlashtirgan. Unga ko'ra, 63-moddada, oila jamiyatning asosiy bo'g'ini hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligi, shuningdek, nikoh tomonlarning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliliga asoslanishi, 64-moddada esa, ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majbur ekanliklari, davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlashi, bolalargabag'ishlangan xayriya faoliyatlari rag'batlantirilishi, 65-moddadafarzandlar ota-onalarining nasl-nasabidan vafuqarolik holatidan qat'i nazar, qonun oldidateng ekanliklari, onalik va bolalaik davlat tomonidan muhofazaqilinishi, shuningdek, 65-moddadavoyagayetgan, mehnatgalayoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majbur ekanliklari normalangan.

Yuqoridasanab o'tilgan manbalar bevosita oilaviy-huquqiy munosabatlarni tartibgasolishga qaratilgan. Masalan, Oila kodeksi nikohga kiruvchi shaxslarning shaxsiy munosabatlarini himoya qilsa, Fuqarolik kodeksi esaularning mulkiy huquqlarini himoya qilishgaxizmat qiladi.

1998-yil Respublikamizda «Oilayili» deb e'lon qilindi. Shu yilning 30-aprelida O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi tasdiqlanib, 1-sentabridan amalga kiritildi.

Oila kodeksi O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligiga erishgan yillarda ilk bora yangi, axloq-odob, mahalliy urf-odat, an'analarga, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi normalariga asosan ishlab chiqilib, amalga kiritilgan, yagona kodifikatsiyalashtirilgan qonun hisoblanadi. Oila kodeksi 8 bo'lim, 30 bob, 238 moddadan iboratdir. Oila kodeksi yirik qonuniy hujjat bo'lib, u nikohni, oilani, voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy va mulkiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

Yangi Oila kodeksi davlatning oila manfaatlariga, onalikni himoya qilishga, otalikni vafarzandlikni himoya qilishga qaratilgan dasturlar amalga oshirilishini muvofiqlashtiradi. Nikohlanuvchi shaxslarning nikohi pok, haqiqiy, shuningdek, o'zaro rozilik, tenglik asosida qurilishi bilan birga, ma'naviy jihatdan yetuk inson bo'lishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Oilakodeksidagi yangiliklar quyidagilardan iboratdir:

1. Kodeks ilk bora, mahalliy mentalitetdan kelib chiqib, yagona tarzda Oilakodeksi¹ deb nomlandi;

2. Kodeksning normalari Konstitutsiyaning normalarigato‘la-to‘kis vahamohang ravishdamos kelishi bilan ajralib turadi;

3. Kodeksda nikoh tuzish tartibi va shartlariga kiritilgan yangiliklar aks etgan (nikohlanuvchi shaxslarning tibbiy ko‘rikdan o‘tishlari);

4. Er-xotinlarning shaxsiy vamulkiy huquq vamajburiyatlarining kengaytirilganligi;

5. Nikoh shartnomasi institutining kiritilganligi;

6. Nikohning tugatilishi bo‘yichayangi normalarning kiritilishi;

7. Nikohning haqiqiy emasligi va uning huquqiy oqibatlarining atroflichanormalanganligi;

8. Ilk boraqon-qarindoshlik vabolalarning nasl-nasabini belgilash masalalarigaoydinlik kiritilganligi;

9. Aliment huquq vamajburiyatlarining kengaytirilganligi;

10. Ota-onaqaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni aniqlash va joylashtirish masalalarigaalohidaurg‘u berilganligi;

11. Vasiylik vahomiylik institutining kengaytirilganligi;

12. Chet el fuqarolari vafuqaroligi bo‘lmagan shaxslar o‘rtasidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish institutining xalqaro huquq normalarini hisobgaolgan holdaboyitilganligi bilan ajralib turishini alohidako‘rsatib o‘tish darkor.

Yuqoridako‘rsatilgan holatlar bo‘yichaOilakodeksining normalari bilan tartibgasolinadigan munosabatlargaquyidagi yuridikfaktlar bilan bog‘liq bo‘lgan misolni keltirib o‘tish mumkin: er yoki xotindan birining vafoti yoki sud tartibida vafot etgan deb e‘lon qilinishi², muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxs¹ning vasiysi bergan arizasisigabinoan ajralish yo‘li bilan nikohning tugatilishini ko‘rsatish mumkin. Bu yerdavafot etish natijasidaer-xotinlar o‘rtasidagi oilaviy-huquqiy munosabatlar tugallangan bo‘lib, u huquqiy jihatdan FHDYo organi orqali rasmiylashtiriladi. O‘limni rasmiylashtirish va

¹ Muqaddam shunday turdagi munosabatlarni tartibgasoluvchi vamustahkamlovchi qonun hujjatining nomi – «Nikoh vaoilakodeksi» deb yuritilgan. Ya‘ni, u 1969-yilgi Nikoh vaoilakodeksidir.

² Amaldagi Fuqarolik kodeksiga ko‘ra, agar fuqaroning qayerda turganligi haqida uning yashash joyida uch yil mobaynidama‘lumot bo‘lmasa, basharti u o‘lim xavf solib turgan yoki muayyan baxtsiz hodisadan halok bo‘lgan deb taxmin qilish uchun asos bo‘ladigan vaziyatlardabedarak yo‘qolgan bo‘lib, uning qayerdaligi haqida olti oy mobaynidama‘lumotlar bo‘lmasa, manfaatdor shaxslarning arizasisigamuvofiq sud uni vafot etgan deb e‘lon qilishi mumkin. Harbiy harakatlar munosabati bilan bedarak yo‘qolgan harbiy xizmatchi yoki boshqa fuqaro harbiy harakatlar tamom bo‘lgan kundan e‘tiboran kamida ikki yil o‘tgandan keyin sud tomonidan vafot etgan deb e‘lon qilinishi mumkin.

nikohning tugallanganligini qayd qilish O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari» bilan bevositatartibgasolinadi.

Oilakodeksi haqidato‘xtalib shuni aytish kerakki, uning muvaf-faqiyatli jihatlaridan biri, Kodeksning 4-moddasiga oila, onalik, otalikvabolalikning davlat himoyasigaolinganligi, shuningdek, onalik va otalik izzat-ikromga hamda hurmatgasazovorligi normalanganligi oilagabo‘lgan hurmat-e’tiborning yuqori pog‘onagako‘tarilganligini ko‘rsatadi.

Oila kodeksining 8-moddasiga ko‘ra, qonun hujjatlarida oilaviy munosabatlarni tartibga solishga oid tegishli normalar bo‘lmagan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari tamoyillariga zid bo‘lmagan mahalliy urf-odat vaan‘analar qo‘llanilishi belgilab qo‘yilgan.

Oilahuquqining navbatdagi manbalaridan biri — bu mazmunida oilaviy-huquqiy normalar mavjud bo‘lgan kodekslar vaqonunlardir. Ularga, masalan, Fuqarolik kodeksi, Uy-joy kodeksi, Mulkchilik to‘g‘risidagi, Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risidagi qonunlar va h.k.kiradi.

Fuqarolikkodeksi oilaviy-huquqiy munosabatlar manbai ekanligi-gato‘xtaladigan bo‘lsak, fuqarolikhuquqining eng markaziy subyekti bo‘lgan fuqaro eng avvalo muayyan oiladatug‘iladi, kamol topadi vashaxs sifatidashakllanadi. Amaldagi Fuqarolik kodeksidafuqarolar huquq layoqatining mazmuni jiddiy tarz daboyitildi. Ungako‘rafuqarolar mulk huquqi asosida mol-mulkka ega bo‘lishlari, mol-mulkn meros qilib olishlari vavasiyat qilib qoldirishlari, dehqon (fermer) xo‘jaligi bilan hamdaqonundataqiqilab qo‘yilmagan boshqafaoliyat bilan shug‘ullanishlari, yollanmamehnatdan foydalanishlari, yuridik shaxslar tashkil etishlari, bitim tuzishlari vamajburiyatlaridaishtirok etishlari, mashg‘ulot turini vayashash joyini tanlashlari mumkin. Bu holatlar ham fuqarolikhuquqi, ham oilahuquqi bilan uzviy bog‘liqdir.

Fuqaroning ismi garchi oila huquqining maxsus institutlaridan biri hisoblansa-da, fuqarolik-huquqiy munosabatlarga ko‘ra agar qonundan yoki milliy odatdan boshqatartib kelib chiqmasa, fuqaro

¹ Ruhiiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o‘z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlarida belgilab qo‘yilgan tartibda muomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin va bunday fuqarogavasiylik belgilanadi.

o'z familiyasi vanomidan, shuningdek, otasining ismi bilan huquq vaburchlarga egabo'ladi hamda ularni amalga oshiradi. Shuningdek, qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda fuqaro taxallusdan (to'qilgan ismdan) foydalanishi mumkin.

Eng muhimi, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda ham, oilaviy-huquqiy munosabatlarda ham boshqashaxs ismidan foydalanib huquq vaburchlarga egabo'lishgayo'l qo'yilmaydi.

Fuqarolik kodeksidagi fuqarolik huquqi bilan ham, oila huquqi bilan ham bog'liq yanabir yangilik – bu emansipatsiyaholati bo'lib, unga ko'ra, o'n olti yoshgato'lgan voyagayetmagan shaxs mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan bo'lsayoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoxud homiysining roziligigabinoan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, u to'la muomala layoqatiga ega deb topilishi mumkin. Bu hol, ota-onaning, farzandlikka oluvchilarning yoki homiyning (bir so'z bilan aytganda, qonuniy vakillarining) roziligi bilan vasiylik vahomiylik organining qarorigamuvofiq yoxud bunday rozilik bo'lmagan taqdirda, sudning qarori bilan amalga oshiriladi.

Emansipatsiyaning o'zigaxos jihati shundaki, qonuniy vakillar emansipatsiya qilingan voyaga yetmagan shaxsning majburiyatlari bo'yichajavobgar bo'lmaydilar. Shuningdek, emansipatsiya qilingan voyagayetmagan shaxs o'zi mustaqil ravishdatopgan daromadlarini ham tasarruf qilishgahaqlidir.

Oila huquqining manbalari orasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari alohida o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasigako'ra, Vazirlar Mahkamasi iqtisodiyotning, ijtimoiy vama'naviy sohaning samarali faoliyatigarahbarlikni, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlis qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlaydi. Vazirlar Mahkamasi amaldagi qonun hujjatlarigamuvofiq O'zbekiston Respublikasining butun hududidagi barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar vafarmoyishlar chiqaradi. Shu ma'noda, Oila huquqining manbalari orasida muhim ahamiyat kasb etuvchi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari»ga alohidato'xtalish lozim.

Ushbu qoidalar 18 bo'lim, 252 banddan iborat bo'lib, fuqarolik

holati dalolatnomalarini qayd etishning umumiy qoidalaridan tortib, uning huquqiy ahamiyati, qayd etuvchi organlar, qayd etiladigan faktlar, MDH davlatlari, chet el fuqarolari, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar va O‘zbekiston Respublikasining xorijdayashovchi fuqarolarining fuqarolik holati dalolatnomalarini tuzish bilan bog‘liq masalalar, dalolatnomayozuvlarini tiklash, ushbu yozuvlarni o‘zgartirish, tuzatish vato‘ldirish, dalolatnomayozuvlarini bekor qilish, takroriy guvohnomalar va boshqa ma’lumotnomalar berish, shuningdek, FHDYo organlarining arxiv ishini yuritishi va ularning hisoboti, ushbu organlar faoliyatini tekshirish, gerbli guvohnomalarni hisobga olish vasaqlash kabi masalalar o‘z aksini topgan.

Ushbu qoidalarning eng muhim jihatlarigato‘xtalish joiz.

Mamlakatimizda fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish umumiy tarzdaFuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYo) organlari vakolatiga kiradi. Ushbu organlarni tashkil etish, qo‘shib yuborish, tugatish, qaytatashkil etish vaular faoliyatini nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasi Adliyavazirligi tomonidan amalgaoshiriladi.

FHDYo organlari quyidagi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etadi:

- tug‘ilganlik;
- nikoh tuzish;
- nikohdan ajralish;
- o‘lim.

Shuningdek, farzandlikkaolish, otalikni belgilash, familiya, ism va ota ismini o‘zgartirish, jinsni o‘zgartirish kabi voqea va faktlar yuqorida sanab o‘tilgan fuqarolik holati dalolatnomalariga tegishli o‘zgartirishlar kiritish orqali aks ettiriladi.

Ushbu qoidalarga muvofiq fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish davlat ahamiyatigamollikbo‘lib, dalolatnomalar ikki nusxada tuziladi vaFHDYo organlaridaqayd etilgan vaqtdan boshlab 75 yil mobaynidasaqlanadi.

Oilahuquqining maxsus manbalari orasidaVazirlar Mahkamasi-ning yuqoridagi qarori 2-ilovasi bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasidavasiylik vahomiylik to‘g‘risida»gi Nizom ham muhim ahamiyatgaegadir.

Fuqarolik huquqi nuqtayi nazaridan vasiylik va homiylik instituti asosan muomalagalayoqatsiz yoki muomalagato‘lalayoqatli bo‘lmagan fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun

belgilansa, oila huquqi nuqtayi nazaridan esa asosan muomalaga layoqatsiz (14 yoshgato‘Imagan bolalar) bo‘lgan vamuomalalayoqati cheklangan (14 yoshdan 18 yoshgachabo‘lgan voyagayetmaganlar, ya’ni o‘smirlar) shaxslarganisbatan belgilanishi nazardatutiladi. Vasiylik va homiylik, farzandlikka olish, bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) haqidadorslikning keyingi boblaridabatafsil to‘xtalamiz.

Xalqaro shartnomalar vaKonvensiyalarning oilahuquqining manbai ekanligigato‘xtalib shuni aytish kerakki, agardaO‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasidaO‘zbekiston Respublikasining oilato‘g‘risidagi qonun hujjatlaridagi boshqachaqoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnomaqo‘llaniladi. Demak, bundan ko‘rinadiki, xalqaro huquq normalari milliy huquqdan ustuvor sanaladi. Bu hol shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi Muqaddimasidabelgilangan xalqaro huquqning umume’tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olganligi bilan ham izohlanadi. Xalqaro shartnomalarga1989-yildaBirlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi Konvensiya, 1994-yil 9-sentabrdaHamdo‘stlik mamlakatlari o‘rtasida imzolangan «Bolali oilalarga ijtimoiy nafaqalar, kompensatsiya (tovon) to‘lovlari va alimentlar to‘lash sohasidafuqarolar huquqlarining kafolati haqida»gi bitimni keltirish mumkin.

Garchi oila huquqining manbai bo‘lmasa-da, oilaviy-huquqiy munosabatlarni to‘g‘ri yo‘naltirishdavahal qilishdaOliy sud Plenumi qarorlari ham muayyan ahamiyatgaegadir.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1998-yil 11-sentabrdagi 23-sonli «Bolalar tarbiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan nizolarni hal qilishdasudlar tomonidan qonunlarni qo‘llash amaliyoti to‘g‘risida»gi qarori¹ shular jumlasidandir.

Undaqayd etilishicha, Respublika fuqarolarining shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarini uzviy muvofiqlashgan oilani himoya qilish davlat ahamiyatigamolik bo‘lgan vazifalardan biridir.

Bolalarni umuminsoniy qadriyatlarini hurmatlash, onalikni muhofaza etish va bolalarning huquqini himoya qilish to‘g‘risidagi xalqaro huquq qoidalarigasodiq bo‘lish, ma’naviy merosni saqlash varivojlantirish, yuksak vatanparvarlik, soflik vahalollik ruhidatarbiyalash, ularni ijtimoiy foydali mehnatgatayyorlash ota-onalarning

¹ Mazkur qarorga O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2002-yil 14-iyundagi 11-sonli qarorigaasosan qo‘shimchavao‘zgartirishlar kiritilgan.

konstitutsiyaviy vama'naviy burchidir.

Qarorda belgilanishicha, 1998-yil 1-sentabrdan amalda bo'lgan O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi oilani mustahkamlash, voyaga yetmagan bolalar va mehnatga layoqatsiz oila a'zolarining manfaatlarini qo'riqlashning ustunligini nazardatutadi.

Bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan nizolarning sudlar tomonidan to'g'ri hal etilishi ota-onalarning va bolalar huquqlarining muhofazasini, ota-onalarning bolalarini tarbiyalashdagi mas'uliyatlari oshirilishini ta'minlashga imkoniyat tug'diradi, ota-onalarning bolalari manfaatlariga zid bo'lgan huquqlaridan foydalanishlariga barham beradi, voyaga yetmaganlar qonunbuzarliklarining oldini olish choralariidan biri bo'lib hisoblanadi.

Bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan nizolarni ko'rishda sudlarning e'tibori bunday nizolarni o'z vaqtida va to'g'ri hal qilish bolalar va oila manfaatlari himoyasining muhim kafolatlaridan biri hisoblanishini nazarda tutgan holda, qonunlarga qat'iy rioya etish zarurligiga qaratishini, bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan: bolaning boshqa-boshqaturgan ota-onadan qaysi biri bilan birgayashashi; bolasidan alohida turadigan ota yoki onani bolasining tarbiyasida ishtirok etishga qarshilikni bartaraf etish; boshqashaxslarning tarbiyasidabo'lgan bolalarni ota-onasiga qaytarish; ota-onalik huquqidan mahrum etish va ota-onalik huquqini tiklash; ota-onalik huquqidan mahrum etmasdan bolalarini olish (ota-onalik huquqini saqlash); bolaning ota-onalik huquqi cheklangan ota-ona bilan ko'rishishi; ota-onalik huquqi cheklanishini bekor qilish; farzandlikka olishni bekor qilish yoki uni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi vaboshqa nizolar suddako'rilishi lozimligini uqtiradi.

Shu ma'noda aytish kerakki, Plenum qarorlari yangi norma yaratmasaham, qonunlarning ijrosini ta'minlashda quyidagi sudlarning e'tiborini nizolarni hal qilishda haqiqiy holatdan kelib chiqishga, qonungavaichki ishonchigatayanishni tavsiyaetadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, oila huquqining manbalariga quyidagichata'rif berish mumkin: oilaviy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibgasoladigan vamustahkamlaydigan me'yoriy hujjatlar oilahuquqining manbalari bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2000-yil 26-sentabrda «Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish haqida»gi Qaror qabul qildi.

Unda voyaga yetmaganlar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni kuchayti-

rish, ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, bu yo'nalishda mas'ul bo'lgan davlat idoralari, jamoat tashkilotlari hamda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish va yanada takomillashtirish maqsadidagi masalalar o'z ifodasini topdi.

Ushbu qarorga binoan voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar haqidagi Nizom hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyatarkibi tasdiqlandi.

Bu komissiya har yarim yilda voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikva huquqbuzarliklarning oldini olish hamda huquqiy-tarbiyaviy ishlarning ahvolini muhokama etib, bu borada mutasaddi idoralar rahbarlarining hisobotlarini eshitib boradi.

Nazorat savollari:

1. *Oila nima?*
2. *Oila huquqi nima?*
3. *Oilaning jamiyat va davlat hayotida tutgan o'rnini sharhlang.*
4. *Oila huquqining manbalarini sanab bering.*
5. *Bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan nizolarni ko'rishda sudlarning e'tibori qaysi jihatlarga qaratiladi?*
6. *FHDYo organlari qaysi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etadi?*

2-BOB. OILAVIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

Oila jamiyatning o'ziga xos ijtimoiy muassasasidir. Oilaning bu xususiyati birinchi galdauning jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligida hamdaijtimoiy vazifalaridaifodalanadi.

Oilaning umumiy (ijtimoiy) va maxsus (yuridik) tushunchasi mavjuddir.

Ijtimoiy ma'nodagi oila deganda nikohga, qon-qarindoshlikka (yoki faqat qarindoshlikka), bolalarni tarbiyalash uchun oilagaqabul

qilishga, umumiy hayot, maqsad o‘zaro g‘amxo‘rlikka asoslangan shaxslar ittifoqi tushuniladi.

Oilaviy ittifoqda shaxslar o‘rtasida axloqiy, ruhiy, jismoniy va xo‘jalik-maishiy aloqalar sodir bo‘lib, ular hayot va maqsadlarda umumiylikni vujudgakeltiradi.

Oilaviy ittifoq maxsus vashu bilan birgamurakkab ijtimoiy munosabatlardan iborat.

Odatda oilaning vujudga kelishiga nikoh asos bo‘ladi. Shuning uchun oiladabolatug‘ilmagan bo‘lsaham nikoh munosabatining o‘zi oilani tashkil etadi.

O‘zining ijtimoiy mazmuniga qarab oila, odatda, o‘zaro aloqadagi uch ijtimoiy guruhdan iborat bo‘lib, uning asosi sifatida nikoh, nikohning natijasi sifatidaer-xotin munosabatlari, er-xotin munosabatlarining oqibati sifatidafarzandlardan tashkil topadi. Tipik oilaviy munosabatlardan tashqari bolali yolg‘iz onabilan uning bolasi o‘rtasidagi, boshqa qarindoshlar o‘rtasidagi munosabatlar, ayrim holatlardaesatug‘ishmaganlar (farzandlikkaolganlar vafarzandlikka olinganlar, tarbiyagaolgan vatarbiyaga olinganlar) o‘rtasidagi munosabatlar ham oilaviy munosabatlarni tashkil etadi.

Odamlar hayotining birdan-bir to‘g‘ri yo‘li oilaviy hayotdir.

O‘zbekiston aholisining 98 foizi oiladaoilaa‘zosi bo‘lib yashaydi. Oila muhiti, uning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti o‘lkaning kelajak taraqqiyotidahal qiluvchi omillardandir. Shuning uchun oilaatrofficha o‘rganish, oila haqidagi statistik ma‘lumotlarni jahon andozasiga talab beradigan tarzda takomillashtirish Respublikadagi muhim vazifalardan hisoblanadi.¹

Oila-hayot abadiyligi, avlodlar davomiyligini ta‘minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, chin inson bo‘lib shakllanishdamuhim rol o‘ynovchi tarbiyao‘chog‘idir.

Necha ming yillik tajribalar ko‘rsatishicha, oilaviy hayot odamzot turmush tarzining birdan-bir to‘g‘ri yo‘lidir. Yolg‘izlikda yashash kemtik hayot, ruhiy-ma‘naviy inqirozlarga hamrohlikdir.

Ayrim mamlakatlarda uylanmaslikni afzal ko‘ruvchi bo‘ydoqlar ham ko‘plab uchraydi. Senegalda har yuz ayolga o‘rtacha 95 erkak to‘g‘ri keladi. Erkaklarning 44,4 foizi uylanmaslikni afzal ko‘ruvchi bo‘ydoqlar bo‘lib, ayni paytda turmushga chiqmagan xotin-qizlar atigi 19,3 foizni tashkil etadi. U yerda aholining 94

¹ «Ayol — oila — huquq» davrasuhbati materiallari.—T.: 1998, 99-bet.

foizi islom diniga e'tiqod qiladi. Shariatda to'rttagacha xotin olishga ruxsat etilsa ham, senegallik musulmon erkaklarning atigi 28,3 foizi ikkita va undan ortiq xotinga uylangan. Ayni paytda senegallik ayollardan 52,1 foizining kundoshlari bor. Qizlar yetuk yoshdagi erkaklarga turmushga chiqishni afzal ko'radilar, shu sababli mazkur mamlakatda beva erkaklarga nisbatan beva ayollar ko'proq.¹

Yolg'iz yashab o'tgan buyuk odamlar oddiy oilaviy baxtga erishganlarga xavas qilishadi. Buyuk rus yozuvchisi Turgenev «Meni o'ylovchi, qutlovchi g'amxo'r ayol bo'lsaedi. Butun talant vakitoblarimdan ham voz kechardim,»² degan.

Jamiyatdagi ko'pchilik odamlar oiladoirasidayashaydilar, oila-oila bo'lib yashashni ma'qul ko'radilar. Oila— inson uchun mehnat qobiliyatini tiklash vadam olish joyi, shuningdek, oilamuhim tarbiyachi hamdir. Undabolalar tarbiyasida ota-bobolar, momolardan qolgan, ming yillar mobaynida hayot sinovlaridan o'tgan yaxshi udum, odatlar mavjud. Afsuski, hozir ayrim oilalardabu an'analarga rioya qilinmayapti. Ota-onalarning aksariyati sharqona odatlarimizni bilishmaydi. Ba'zan farzandlarimizda sharm-hayo, andisha, uyat, or-nomus haqida tushunchaning kamligi, ayrimlaridan hayo pardasi ko'tarilib borayotganining guvohi bo'lish mumkin.

Millatimizga, xalqimizga yot bo'lgan bo'ydoqlik, oilasiz yashash yurtimiz uchun ham «begona» emas. Insonning jamiyatda yolg'izlanib qolishi yaxshi emas, albatta. Islom ham yakkalik, bevalikni ma'qullamaydi. Yakkalik faqat Tangriga yarashadi, degan gap bor. Hadisi shariflardan birida odamning uyda bir o'zi, yolg'iz yotishi qoralangan. Eng mustahkam oila islom diniga e'tiqod qiluvchilarning oilasidir, degan boshqa dindagi olimlar e'tirofi biz uchun qanchalik yoqimli bo'lmasin, aholi o'rtasida oilani mustahkamlashga oid tarbiyaviy ishlarni yanada kuchaytirish lozim.

Oilaviy hayot bir gulshanga o'xshaydi, lekin uning ham is-siq-sovuq fasllari, bahori-qishi bor. Taqdirning kuchli bo'ronu to'fonlari insonni tushkunlikka tushirib qo'ymasligi lozim. Oilaviy baxtga, farovon turmushga erishish uchun sabr-toqatli bo'lish ham

¹ «Toshkent oqshomi», 1990-yil 30-iyul.

² «Toshkent oqshomi», 1991-yil 3-may.

taqozo etiladi.

Hayotni nikoh va oilasiz tasavvur qilish juda qiyin, buni normal hol deb bo'lmaydi. Chunki u turmushning juda muhim qismidir. Agar ko'pchilik insonlar muhabbatli nikohga nisbatan yolg'izlikni afzal ko'rsalar, ular azobdaqolishlari mumkin. Shuning uchun ham atrof-dagilar nikohsizlikni, befarzandlikni hech mahal ma'qullamaganlar. Biroq keyingi yetmish yil ichida oilaning obro'si biroz yo'qotildi, milliy an'analarda ifodalangan «oila o'chog'i», «oila kengashi», «oilaviy qonunlar», «oilaviy samimiyat» degan ifodalar turmushimizdan deyarli chiqib ketdi. Jamiyatda oila obro'sini, uning nufuzini mustahkamlash lozim. Oilaning iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, psixologik, hatto jinsiy hayoti muammolarini ko'rib chiqish lozim. O'zbekistonda har bir oilada o'rtacha 5,5 nafar a'zo bor. Aholining tabiiy o'sishi – ming kishigahisoblaganda, 28,3 foizni tashkil qiladi. Bu Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo boshqa mamlakatlardagiga nisbatan anchayuqoridir. O'zbek oilasida ko'pinchabir yoki ikki kishi ishlaydi. Qolgan oila a'zolari bolalar va qariyalardir. Zotan, ishlovchilarga g'amxo'rlik, faollarga e'tibor o'z tarixiga, o'z xalqi va millatiga hurmat demakdir. Respublikamizning ba'zi viloyatlarida homilador ayollarning 70 foizi turli kasalliklarga (asosan kamqonlik kasaliga) chalingan. O'zbekistonda har ming chaqaloqdan 140 tasi kasal tug'ilmoqda. Ayollar va bolalarning sog'lig'i ko'p hollarda dori-darmonning bor-yo'qligiga bog'liq. Mamlakatimizda tug'ilayotgan bolalar va ayollar sog'lig'ini himoya qilish bilan bevositabog'liq bo'lgan qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. Bu haqda 2002-yil 25-yanvarda Vazirlar Mahkamasi «Ayollar va o'sib kelayotgan avlod sog'lig'ini mustahkamlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»¹ maxsus qaror qabul qildi.

Bu masalaga e'tibor berib Prezident I. Karimov shunday deydi: «Gap bir qarashda juda oddiy bo'lib tuyuladigan, aslida esa o'tamuhim ahamiyatga molik bo'lgan «sog'lom ona — sog'lom farzand» degan hayotiy masalaxususidabormoqda. Nafaqat sog'lom vabar qaror oilani shakllantirish, balki butun jamiyatimizda sog'lom muhit barpo etish, xalqimizning farovon turmushi vakelajagini ta'minlash ham ushbu masalaning qanday hal etilishi bilan chambarchas bog'liqdir»¹.

O'zbekistonda har bir oila va har bir insonning turmush farovon-

¹ «Xalq so'zi» 2002-yil 26-yanvar.

ligi, fuqarolik totuvligini mustahkamlashga qaratilgan dasturiy maqsadlarga asoslanib ish olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov bu boradagi vazifalar haqidagapirib: «Eng muhim vazifa— xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish. Bu jamiyat poydevorini, eng avvalo, boy va badavlat, mehnat qadrini biladigan, ma’naviy sog‘lom va madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etadi»,² — degandi. Respublikada bozor mexanizmini joriy etishdan oldin insonlarni ijtimoiy himoyalash ayniqsa, barcha nafaqaxo‘r otaxon va onaxonlarimizning yashash sharoiti, salomatligi va kayfiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishiga erishmog‘imiz kerak. Davlat o‘z aholisini himoya qila olgan taqdirdagina insonparvar hisoblanadi. davlat kishilarga, ayniqsa, yordamgamuhtoj bo‘lganlarga, ijtimoiy nochor qatlamlarga, yetimlar, bolalar, o‘quvchilar, nafaqaxo‘rlar vanogironlar, yolg‘iz onalar, ko‘p bolali vakam ta‘minlangan oilalarga o‘z vaqtidayordam ko‘rsatishi kerak.³ Har bir oila, har bir mehnatkash tinch-xotirjam va to‘kin-sochin yashasa, mamlakat ozod, boy bo‘ladi, gullab-yashnaydi. Zotan, Prezident I. Karimov bu boradajudakattatashkiliy vaamaliy ish qilmoqda.

Davlat tomonidan oilaga doimiy g‘amxo‘rlik qilish, unga har taraflama moddiy yordam berish insonparvar demokratik huquqiy davlatning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Oila to‘g‘risida davlat g‘amxo‘rligini vamoddiy yordamni amalgaoshirishda respublikadagi demografik vaziyat, tub aholi mavqeini albatta hisobga olish lozim. O‘zbekistondayashab turgan aholidan 3,5 milliondan ziyodi to‘g‘risidag‘amxo‘rlik qilish — Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining vazifasidir. Bular kam daromadli, nafaqaxo‘r, nogiron, boquvchisini yo‘qotgan, bir so‘z bilan aytganda, davlatning doimiy yordamigamuhtoj kishilardir. Ular bunday yordamni kundalik hayotlarida his qilib turibdilar. Oilaviy ahvolni hisobga olib, davlat tomonidan beriladigan moddiy yordamning yangi tizimi belgilandi. Oilaishi — oilaa’zolarining shaxsiy ishi, deb ularni o‘z holigatashlab qo‘yish mumkin emas. Ayniqsa, bozor iqtisodiyotigao‘tish sharoitida

¹ Karimov I. O‘zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: «O‘zbekiston», 1993, 14-bet.

² Karimov I. O‘zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: «O‘zbekiston», 1993, 14-bet.

³ Karimov I. O‘zbekistonning o‘z istiqloq vataraqqiyot yo‘li. — T.: «O‘zbekiston», 1992, 47-bet.

serfarzand, kam ta'minlangan oilalarga, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qismiga, bolalar, bolali yolg'iz oilalarga davlat va jamoat yordamini kuchaytirish lozim. Har bir korxonada, ishlab chiqarish muassasasi 7 foiz ish o'rnini kam ta'minlangan oila yoki ijtimoiy muhofazadagi kishilarga saqlab turishi qonun bilan belgilab qo'yilgan. Bularga armiyadan yangi kelganlar, ishgayaroqli nogironlar, tarbiya koloniyalaridan ozod etilganlar, yolg'iz onalar kiradi.

Huquqiy ma'noda oilaviy munosabatlar yuridik xarakterdagi munosabatlardir. Oilaviy munosabatlardagi yuridik xarakter huquqiy normalar bilan ularning munosabatlarini tartibga solib, davlatning majburiy qoidalari bilan oila a'zolarining xulqigata'sir etib, oilani jamiyat xohlagan asosdaro rivojlantirishga yordam beradi.

Yuridik fakt sifatida qayd etilgan nikoh vaya qin qarindoshlik oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishida muhim huquqiy asos bo'ladi. Bu munosabatlar qayd etilgan nikohdan tashqari ham vujudga kelishi mumkin. Turmush qurmagan ayol yoki uylanmagan erkak tomonidan bolani farzandlikka olish bunga misol bo'la oladi. Yolg'iz shaxs tomonidan bolalarni doimiy tarbiyaga olganda ham oilaviy-huquqiy munosabatlar vujudga keladi.

Maxsus huquqiy adabiyotlarda huquqshunos olimlar tomonidan oilaga ta'rif berilgan.¹ Bu ta'riflar asosida o'shadavrdamavjud bo'lgan tuzum vasiyosat yotadi.

Shu ta'riflardan birini keltiramiz. «...sovet oila huquqida oila deganda nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olish, tarbiyaga olishdan kelib chiqadigan, qonun bilan belgilangan huquq vaburchlar orqali bir-biri bilan uzviy bog'langan shaxslar guruhi tushuniladi».

Insonparvar demokratik huquqiy davlatda mavjud bo'lgan oilagabiz bergan ta'rif quyidagicha: «Oilajamiyatning tabiiy va asosiy bo'g'ini bo'lib, yuridik ma'noda nikoh, qon-qarindoshlik, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllaridan kelib chiqadigan tegishli huquq vama'jaburiyatlarini vujudga keltiradigan shaxslar munosabatlardan iborat bo'lgan, umuminsoniy qadriyatlar

¹ Свердлов Г. М. Советское семейное право. — М., Горюиздат, 1958., 17-bet; Тархов В. А. Советское семейное право. 1963, 81-bet; Юркевич Н. Г. Советская семья. — Минск, 1970, 72-bet; Рясенцева В. А. Семейное право. М., «Юридическая литература», 1971, 43-bet; Белякова А. М. Ворожейкин Е. М. Советское семейное право. 1974, 34-bet; Нечаева А. М. Семья и закон. М., 1980, 61-bet; Советское семейное право. Под ред. Маслова В. Ф., и Пушкина А. А. — Киев. 1981, 47-bet; Советское семейное право. Под ред. проф. Рясенцева В. А. — М., «Юридическая литература» 1982, 43-bet; Матвеев Г. К. Советское семейное право. — М., «Юридическая литература». 1985, 48-bet.

vamilliy sharqonaan'analargaasoslangan fuqarolar ittifoqidir»¹.

2-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va ularning turlari. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqi

Oilaviy-huquqiy munosabatlar jamiyatdajudakeng tarqalgan munosabatlardir. Oilaviy munosabatlar muayyan hollarda axloq-odob qoidalari bilan tartibgasolinadi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar nikoh va oila doirasidagi aniq ijtimoiy munosabatlarni oilaqonunchiligi nuqtayi nazaridan tatbiq etishdir.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar davomli huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Bu xususiyat huquqiy munosabatning maqsadlari bilan belgilanadi. Nikoh tuzishdan maqsad oilaqurish bo'lib, u er-xotinning butun umri davomidabirgayashashigamo'ljallanadi. Ota-onalik huquqiy munosabati bolalarning tarbiyasi vata'minotigaqaratiladi.

Farzandlikka olish, vasiylik, homiylik va boshqa huquqiy munosabatlar ko'p xususiyatlari bilan bir-biriga o'xshab ketadi. Bunday huquqiy munosabatlarda qo'yilgan maqsadlarga uzoq muddat davomida erishish mumkin.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar muddatsiz bo'ladi. Er-xotinning huquq va majburiyatlari, nikohdan ajralish holatini hisobga olmaganda, bir umr davom etadi. Ayni paytda shunday oilaviy-huquqiy munosabatlar ham mavjudki, ular ma'lum muddat bilan cheklanadi, biroq belgilangan davrgacha albatta davom etadi. Masalan, ota-onalarning o'z bolalarini tarbiyalash majburiyatlari farzand 18 yoshgato'lganigaqadar davom etadi.

Amaldagi qonunchilik oilaviy-huquqiy munosabatlarni huquqiy munosabatlarning maxsus alohida turi deb hisoblab uni fuqarolik-huquqiy munosabatlaridan farq qilish lozimligini ko'rsatadi.

Bu fikrning isboti sifatidamamlakatimizdan nikoh-oilaqonunchiligi sovet davlatining vujudgakelgan kunlaridan boshlab uning mustaqil ravishdarivojlanganligini keltirish mumkin.

Iqtisodiy bozor munosabatlarida bo'lgan davlatlarda oilaviy-huquqiy munosabatlar maxsus nikoh-oilaqonunlari bilan tartibgasolinmasdan balki fuqarolikqonunlari bilan tartibgasolingan.

¹ Otaxo'jayev F. Nikoh va uning huquqiy tartibga solinishi. T., «O'zbekiston», 1995-y., 162-bet.

Bozor munosabatlari mavjud bo'lgan jamiyatda oilaviy munosabatlar mulkiy munosabatlar doirasiga kiritilib, fuqarolik huquqi bilan tartibgasolingan. Buning asosiy sababi mulkiy manfaatlarni shaxsiy manfaatlardan ustun turishidir.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar o'zining ba'zi bir belgilari bilan fuqarolik-huquqiy munosabatlarigao'xshab ketadi. Biroq bu o'xshashlik faqat tashqi ko'rinishdadir. Mazmunan oilaviy vafuqarolik-huquqiy munosabatlar o'rtasidamuhim sifat farqlari bor.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning asosini mulkiy munosabatlar tashkil etsa, oilaviy-huquqiy munosabatlarning asosini esa aksinchamulkiy bo'lmagan nomulkiy shaxsiy munosabatlar tashkil etadi. Shungamuvofiq fuqarolik huquqining hammanormalari, barcha institutlarning belgilangan maqsadi avvalo mulkiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lsa, oila huquqi esa birinchi navbatda shaxsiy munosabatlarni tartibgasolishga qaratilgan.

Fuqarolik huquqidamulkiy munosabatlar asosan muayyan ekvivalent barobaridabelgilanadigan qiymat, baho bilan ifodalanadigan xaraktergaega. Bu belgilar oilaviy-huquqiy munosabatlarga taalluqli emas.

Oilavafuqarolik-huquqiy munosabatlar o'rtasidagi farqlar xususiy xaraktergaegaemas. Ular bu munosabatlarni o'z tabiati bilan belgilab ijtimoiy hayotdagi moddiy sharoitlardan kelib chiqadi.

3-§. Oila huquqida huquq va muomala layoqati

Huquq layoqati va muomalalayoqati deyilganda nimalarni tushunamiz.

Huquq layoqati deyilganda, barchafuqarolarning fuqarolik huquq vaburchlariga egabo'lishlari tushuniladi.

Fuqarolik huquq layoqati u tug'ilgan paytdan e'tiboran vujudga keladi vavafot etilishi bilan tugaydi (FKning 17-moddasi).

Muomalalayoqati — fuqarolarning o'z harakatlari bilan fuqarolik huquqlari vaburchlariga egabo'lishi, ularni o'zgartirish vabekor qilishi mumkin bo'lgan layoqatidir.

Oilaqonuni huquq layoqati vamuomalalayoqatining ochiq ta'rifini bermaydi. Bu tushunchalarni tahlil qilish natijasida Fuqarolik kodeksidamavjud bo'lgan huquq layoqati vamuomalalayoqati tushunchalaridan foydalanish mumkin. Fuqarolik muomalalayoqatining o'zgarishi oilamunosabatlarigabevositata'sir etishi mumkin. Fuqarolik

muomalalayoqatini cheklash yoki undan mahrum etish oilamuomala layoqatini ham cheklash yoki mahrum etishgaolib kelishi mumkin. Ko'rsatilgan huquqiy ko'rinish fuqarolikvaoilahuquqidagi bog'liqligi shunday yaqinki, ularni fuqarolikvaoilahuquqidagi huquq layoqati vamuomalalayoqati birday tushunchadeb atash ham mumkin.

Oilahuquqidagi to'lamuomalalayoqati xuddi fuqarolik huquqiga o'xshab 18 yoshgato'lish bilan paydo bo'ladi. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, oilahuquqidaham fuqarolik huquqiga o'xshab to'lamuomalalayoqati bir vaqtdavujudgakeladi.

Fuqarolikhuquqidatoto'lamuomalalayoqatigaegabo'lish oilahuquqida beixtiyor ravishdamuomalalayoqatini vujudgakeltirmaydi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi Fuqarolik kodeksining 28-moddasiga binoan, o'n olti yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxs mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan bo'lsa yoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoxud homiysining roziligiga binoan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, u to'lamuomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi mumkin. Oila qonuni ushbu dalolatnoma bilan to'la oilaviy muomala layoqatiga ega ekanligi bilan bog'lamaydi. Biroq bu oila muomala layoqatining fuqarolik huquqiy muomala layoqatidan farq qilishini anglatmaydi. Bu o'zbek qonunchiligida emansipatsiya juda keng targ'ib qilinishini bildiradi.

Fuqarolik huquqida ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli o'z harakatlari uchun javob beraolmaydigan yoki ularni boshqaraolmaydigan muomalagalayoqatsiz shaxs beixtiyor ravishdaoilaviy muomala layoqatini ham yo'qotadi.

Amaldagi oilaqonunlari voyagayetmagan bolalar roziligini olish holatlarini oilaviy-huquqiy munosabatlarning paydo bo'lishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishi (farzandlikkaolish, ota-onalar huquqlarini tiklash vaboshqalar)dajiddiy kengaytirib yubordi. Bunday rozilikni oilaviy huquqiy dalolatnomadeb tushunmoq lozim. Hammaholatlarda bolaning roziligi to'g'risida so'z ketsa, ularning qisman muomala layoqati borligi to'g'risidagap ketadi.

Fuqarolikhuquqidahuquq layoqatini cheklash oilaviy huquq layoqatini ham cheklashgavevositata'sir etadi. Bunday shaxslar vasiy, homiy, farzandlikkaoluvchi bo'laolmaydilar. Mantiqan ular nikoh shartnomasini vaaliment kelishuvini tuzish huquqigaegabo'lmasligi kerak, chunki fuqarolikqonunlari ulargao'z mulklarini tasarruf etishga ruxsat bermaydi. Biroq nikoh shartnomalari nafaqat oilaning moddiy

holati yomonlashuvi, aksincha, uni mustahkamlashga qaratilishi mumkin. Chunki oilaqonunchiligi qisman muomalagalayoqatsizlarga bunday cheklashni belgilamaydi. Ular bunday shartnomalarni tuzishlari mumkin.

Fuqarolarda oila huquq va majburiyatlariga ega bo'lish layoqati tug'ilish bilan vujudgakelsa (masalan, ota-onalar vabolar, aka-uka yoki opa-singillar vaboshqalar o'rtasidagi aliment majburiyatlari) ayrim holatlarda esa fuqarolarning ma'lum yoshga to'lishlari bilan vujudgakeladi.

Masalan, nikoh huquq layoqati.

Shunday holatlarda huquq layoqati bilan bir yo'la muomalalayoqati ham vujudgakeladi.

Oilahuquqidamuomalalayoqati, ya'ni o'z harakatlari bilan oilaviy huquq va majburiyatlarining paydo bo'lishi ma'lum yoshga to'lish bilan vujudgakeladi. Qoidabo'yichabunday yosh voyagayetish yoshi hisoblanadi. Biroq ayrim huquqlarga ega bo'lish ertaroq ham vujudga kelishi mumkin. Masalan, oilaqonunchiligi farzandlikka olinayotgan bolao'n yoshgato'lgan bo'lsa, farzandlikka olish uchun uning roziligi talab qilish lozimligini belgilaydi.

Ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlaridabelgilab qo'yilgan tartibdamuomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin vabunday fuqarogavasiylikbelgilanadi (FKning 30-moddasi). Masalan, muomalagalayoqatsiz shaxs bilan tuzilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi. Muomalaga layoqatsiz shaxs vasiy, homiy vafarzandlikkabolaololmaydi. Shaxsni muomalaga layoqatsiz deb topilganda oiladoirasida uningategishli bo'lgan shaxsiy vamulkiy huquqlar vasiy vahomiylar tomonidan amalga oshiriladi.

4-§. Oila huquqiy munosabatlarning subyektlari va obyektlari

Oilaviy-huquqiy munosabatlarning subyektlari faqat fuqarolar bo'ladi. Bu holat oilahuquqining fuqarolik huquqidan farqini ko'rsatadi, chunki fuqarolik huquqi subyekti faqatgina fuqarolar bo'lmasdan, shuningdek, yuridik shaxslar vadavlat uning alohidasubyekti bo'lishi ham mumkin. Demak, fuqarolar vayuridik shaxslar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar hatto ular Oilakodeksi bilan tartibgasolinsa ham u oilaviy huquqiy munosabat bo'lolmaydi. Masalan, fuqarolar vayuridik shaxslar o'rtasidagi fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlari bilan bog'liq (tug'ilganlik; nikoh tuzish; nikohdan ajralish; o'lim vaboshqalar)

FHDYo organlari o'rtasidavujudgakeladigan huquqiy munosabatlar. Bu ma'muriy huquqiy munosabatlar turigakiradi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlardaobyektlar bo'lib moddiy bo'lman shaxsiy xayr, harakat vaashyolar bo'lishi mumkin.

Oilaviy huquqiy munosabatlardamoddiy bo'lman shaxsiy xayr: familiya, ism, kasb, mashg'ulot vaboshqalar bo'ladi.

Bolani tarbiyalash esa harakat doirasiga kiradi. U uzoq muddat davom etuvchi jarayon bo'lib hisoblanadi. Harakat doirasiga: er-xotinning birgalikdagi umumiy mulkini boshqarishi, ota-onalar va bolalar to'g'risidag'amxo'rlikqilishgaqaratilgan faoliyatni tushunish mumkin.

Huquqiy munosabat obyekt ash yo yoki mulkning predmeti (masalan, er-xotinning umumiy birgalikdagi mulki doirasigakiruvchi ash yolar), yoxud pul summasi turi (masalan, aliment majburiyatlarida aliment to'lovlari sifatida) sifatida qatnashadi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlarda obyekt sifatida bolalar qatnashishi mumkin emas. O'zining tashqi ko'rinishi bo'yicha bola obyekt bo'lib ko'rinsa ham, u hamma holatda subyekt bo'lib qatnashadi. Chunki huquqiy munosabat bolalar tarbiyasigaqaratiladi.

5-§. Oilaviy subyektiv huquq va majburiyatlar

Huquq layoqati va muomala layoqati – bu shaxslarda oilaviy subyektiv huquq va majburiyatlarining vujudgakelish shart-sharoiti.

Oilaviy-huquqiy munosabatlardasubyektiv oilaviy huquq vama-jburiyatlar uning mazmunini tashkil etadi.

Oilaviy huquqiy munosabatlar doirasidasubyektiv huquq vama-jburiyatlar o'zining xarakteri bo'yichashaxsiy vamuлкиylargabo'linadi.

Mulkiylar doirasiga aliment huquqlar ham kiradi. Shaxsiy huquqlar iqtisodiy mazmundan mutloq ajratilgandir. Mulkiy subyektiv huquq va majburiyatlar aniq shaxslarning shaxsiyati bilan bevosita bog'langanligi bilan xarakterlanadi. Masalan, er-xotin o'zaro bir-biridan aliment talab etish huquqiga ega. Ulardan birining o'limi bunday huquq va majburiyatni tugatadi (fuqarolik huquqida esa huquq va majburiyatlar boshqa shaxslarga o'tishi mumkin, masalan vorislarga). Bundan ikkinchi xulosa ham kelib chiqadi, u ham bo'lsa oilaviy huquqiy munosabatlar doirasida subyektiv huquq va majburiyatlar boshqa shaxslarga o'tkazilmaydi. Masalan, o'zining aliment olish huquqini, bolalarni tarbiyalash majburiyatini boshqa shaxslarga o'tkazish mumkin emasligini

bu huquqlarni boshqa shaxslarga o'tkazish ularni o'z vakillariga topshirish mumkinligidan farqlash lozim. Agar ota-onalar yoki farzandlikka oluvchilar bolalar ustidan bo'ladigan nazoratni bolalarni boquvchi enagaga topshirsalar, u holda boshqa shaxslarga ota-onalik huquqini o'tkazilganligini anglatmaydi. Bu yerda gap bu bolalarga nisbatan huquqni amalga oshirish yoki himoya qilish majburiyati boshqa shaxsga o'tganligini anglatadi. Modomiki, subyektiv oila huquqlarida qoida bo'yicha huquqiy munosabatlar amalga oshirilgan ekan u o'zining yuridik tabiatiga ko'ra nisbiy huquqlar sifatida namoyon bo'ladi.

Har qanday oila huquqining subyektiga qarama-qarshi boshqa subyekt turadi. Chunonchi, bolaganisbatan qaratilgan boshqasubjekt bo'lganligi uchun ota-onalik huquqi mavjud. Er-xotin o'rtasidaqayd etilgan nikoh bo'lganligi uchun shaxsiy huquqdan biri mavjud bo'ladi. Nikohning tugatilishi shaxsiy oila huquqining ham tugatilganligini anglatadi. Demak, subyektiv oilahuquqi bu nisbiy huquqdir.

Ayrim holatlarda oila huquqi nisbiy huquq bo'lsa ham absolyut huquq tusiga ega bo'ladi. Masalan, Oila kodeksining 78-moddasiga binoan, ota-onabolani qonunga asoslanmasdan ushlab turgan har qanday shaxsdan uning qaytarilishini talab qilishgahaqli.

6-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lish asoslari

Oilaviy-huquqiy munosabatlarni vujudgakeltiradigan, o'zgartiradigan vabekor qiladigan asoslar yuridik faktlardir.

Huquqdagi yuridik faktlarga xos bo'lgan muhim asosiy xususiyatlar oila huquqidagi yuridik faktlarga ham tegishlidir. Xususan, ular o'zlarining tabiatlari bo'yichahodisalar, harakatlar yoki muddatlar sifatidaqatnashadilar¹.

Oila huquqidagi yuridik faktlar ijtimoiy munosabatlarga ta'siri bo'yicha umumiy huquq nazariyasidagi yuridik faktlarga mos kelib huquqni vujudga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga bo'linadi. Biroq, oila huquqiga xarakterli bo'lgan bir guruh yuridik faktlar borki, ular orqali oila huquqidagi subyektlar yo'qolgan huquq va majburiyatlarni tiklaydilar. Yuridik faktlarning bu guruhi mustaqil kategoriyaga ajratilib huquqni tiklash yuridik faktlari deb yuritiladi. Bu yuridik faktlarni ota-onalik huquqini tiklash, farzandlikka olishni bekor qilish yoki uni haqiqiy emas deb topish, bedarak yo'qolgan yoki o'lgan deb e'lon qilingan shaxsni hozir bo'lishida qo'llaniladi.

Oilahuquqidahuquqiy munosabatni vujudgakeltiruvchi hol sifatida ko‘pinchafaktiv tarkiblar, ya‘ni, yuridikfaktlar yig‘indisi qo‘llaniladi. Shu bilan birgafaktiv tarkib ko‘pinchaaralash holdaro‘y berib, unga hodisashuningdek, harakat kirishi mumkin. Masalan, bolatug‘ilishi (hodisa) ota-onalik huquqiy munosabatini vujudga keltirsa, uning tug‘ilganligi FHDYodaro‘yxatgaolinadi (harakat).

Oila huquqiy munosabatini vujudga keltiruvchi faktik yig‘indi ko‘pinchauch hatto undan ortiq faktlar yig‘indisidan iborat bo‘ladi (masalan, nikohni tuzish vaqtida). Bu faktlardan birortasining yo‘qligi faktik yig‘indini vujudgakeltirish kuchini yo‘qotadi.

Oilahuquqidayuridik fakt sifatidako‘pinchaholat hisoblanadi.

Holat – bu mavjud ijtimoiy aloqalardir. Ularganikoh, qon-qarindoshlik, qayin-bo‘yinchilik va quda-andachilik, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) va boshqalar kiradi. Ammo holat hodisa va harakatlar qatori yuridik faktlarning maxsus turi emas. Holat hodisaning turi sifatidaishtirok etadi. Ularning o‘zigaxos xususiyati shundan iboratki, ular davomli xaraktergaegadir.

Ayrim holatlardahuquq vamajburiyatning vujudgakelishi holatning tugashi bilan belgilanadi: masalan, nikohning tugatilishi bilan avval nikohdabo‘lgan er-xotindamoddiy ta‘minot olish huquq vamajburiyati vujudgakeladi, bolalarni doimiy tarbiyagaolishning tugashi bilan doimiy tarbiyada bo‘lganlarga o‘z tarbiyachilariga ta‘minot berish majburiyati yuklatilishi mumkin.

Oila huquqida holat boshqa yuridik faktlardan farq qilib, qisqa muddat (darhol) ta‘sir etmasdan aksincha davomlilik bilan xarakterlanadi. Masalan, qayd etilgan nikohda bo‘lish boshqa nikohni tuzishga yo‘l qo‘ymaydi, nikohda bo‘lish tug‘ilgan bolaga er-xotinning familiyasini yozish uchun asos bo‘ladi, nikohda bo‘lish er va xotindan moddiy ta‘minot talab qilish uchun asos bo‘ladi va boshqalar.

Nikoh va oiladoirasida huquq va majburiyatning vujudga kelishi, o‘zgarishi vabekor bo‘lishi uchun hodisavaharakat qonun tomonidan o‘rnatilgan tartibdaalbattarasmiylashtirilishi yoki tegishli organlarning qarori bo‘lishi lozim. Shunday, nikohni haqiqiy hisoblash uchun uni

¹ Yuridikadabiyotlardahodisalar vaharakatlar qatori muddat ko‘pinchayuridik faktlarning mustaqil turi sifatidako‘riladi (Qaralsin, O.A. Красавчиков, Юридические факты в советском гражданском праве, Госиздат, 1958, стр.169-170; В. П. Грибанов. Сроки в гражданском праве. Изд. «Знание», 1967, стр.8-9.

tuzuvchilarning o‘zaro roziligi, shuningdek, FHDYo organlarida qayd etilishi lozim, farzandlikka olish to‘g‘risidagi dalolatnomani farzandlikka oluvchi va farzandlikka olinuvchi o‘rtasida huquq va majburiyatni vujudgakeltirish uchun tuman vashahar hokimining qarori bo‘lishi lozim vaboshqalar. Dalolatnomani qayd ettirish yana boshqako‘p holatlar uchun ham zarur.

7-§. Oila huquqida qon-qarindoshlik, qayin-bo‘yinchilik va quda-andachilik tushunchasi hamda ularning ahamiyati

Oila kodeksining uchinchi bo‘lim 9-bobi qarindoshlik, qayin-bo‘yinchilik va quda-andachilikka bag‘ishlanib, o‘z ichiga uch moddani oladi. Undagi bu bob qonunchilikka butunlay yangilik bo‘lib kirdi. Uning ham o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi bor.

Qon-qarindoshlik — bu shaxslar o‘rtasidagi qon vaqorin aloqasi bo‘lib, biri ikkinchisidan yoki umumiy ajdoddan kelib chiqqanligini bildiradi.

Qon-qarindoshlik oila huquqiy munosabatlarining vujudgakelishiga asos bo‘ladigan hollardan biri bo‘lgani uchun ham qonunchilikda o‘z yechimini topishi lozim edi. Bu vazifa ham bajarildi. Undan tashqari nikohdan o‘tishda uni man etadigan holatlardan biri nikoh tuzuvchilarning yaqin qarindoshlikdabo‘lishidir. Shuning uchun unga to‘g‘ri ilmiy asoslangan tushuncha berish lozim edi, chunki hozirga qadar bu masaladachalkashliklar mavjud. Qonun bo‘yichakimlarni qarindosh deb ataymiz va ular o‘rtasidagi huquq va majburiyatlar qanday vujudgakeladi, degan masalalar o‘z yechimini topdi. Endilikda bu masalabo‘yichaham oila qonunchiligiga aniqlik kiritildi.

Yaqin qon-qarindoshlik o‘z ichigato‘g‘ri chiziq, yon, tug‘ishgan va o‘gay qarindoshlar, aka-ukalar bilan opa-singillar tushunchalarini oladi.

To‘g‘ri chiziq qarindosh bo‘lib, biri boshqasidan dunyogakelgan shaxslar, ya‘ni bobo-ota-o‘g‘il-nevara-evara-chevara-duboralar tushuniladi.

Har bir fuqaro yetti avlodini bilishi lozim, chunki buni bilish o‘z avlodigahurmat vaular o‘rtasidanikoh tuzilmaslikni anglatadi.

Yon chiziq qarindosh bo‘lib, aka-ukavaopa-singillar hisoblanadi.

Umumiy ota-onaga egabo‘lganlar tug‘ishgan qarindosh, otabir ona boshqayoki onabir otaboshqalar o‘gay qarindoshlar deb tushuniladi.

Aka-uka hamda opa-singillar farzandlarining o‘zaro nikoh tuzishlari, shuningdek, bolalarni emizish tufayli vujudga kelgan sut

qarindoshlar, ya'ni ko'kaldoshlarning ham nikoh tuzishlari maqsadga muvofiq emas. Bu haqdame'yoriy hujjatlardategishli qoidalar berilsa, foydadan xoli bo'lmaydi.

Yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikohni qonun yo'li bilan ta'qiqlash axloqiy hamda biologik nuqtayi nazarga, tibbiyot fani yutuqlari vaxulosalariga asoslanadi.

Boshqa qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzish qonun bilan man etilmaydi. Shuning uchun yon chiziq bo'yicha qarindosh bo'lgan, amakivachcha, tog'avachcha, xolavachchalar, ammovachchalar va boshqauzoq qarindoshlar o'rtasidan nikoh tuzish mumkin. Ammo bu maqsadga muvofiq emas. Chunki qarindoshlik nikohi tufayli odatda jismoniy vaaqlan nosog'lom, ya'ni, nimjon, kasalmand, aqli zaif, kar-soqov, ortiq, qo'shoq, pakana yoki nuqsonli, mayib bolalar tug'iladi. Ular o'sishda tengdoshlaridan orqada qoladilar. Bunday oilalardako'pinchayurak, buyrakxastaligi kasalligigayo'liqqan go'daklar tug'ilishi kuzatilmoqda. Biologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, nikoh qanchalik begonashaxslar bilan tuzilsa, avlod, shunchasog'lom bo'ladi.

Amaldagi oilaqonunchiligida aka-ukalar va opa-singillar farzandlarining nikohlanishi ta'qiqlanmagan, vaholanki, hozirgi zamon genetikasi yutug'i vaxulosalariga ko'ra, bunday nikoh nomaqbuldir. Xo'sh, genetika nima? Gen — irsiyat belgilarini nasldan-naslga o'tkazuvchi omildir. Inson a'zosining har bir belgisi, ko'rinishi va xususiyatlarini gen belgilaydi.

Ana shu genlar, binobarin, barcha xususiyatlar ota-onadan farzandga o'tadi.

Biror genning o'zgarishi natijasida kelib chiquvchi va nasldan-naslga o'tuvchi kasalliklar irsiy kasallik hisoblanadi. Kasal gen kelgusi avlodlarning birida shu xastalikning kelib chiqishiga sababchi bo'ladi. Qon-qarindoshlar nikohidan tug'ilgan bolalarda bu xastalik genetik qonuniyatlar asosida osongina yuzaga chiqadi. Bundan ko'rinadiki, qarindosh-urug'lar nikohidan xasta bolalar tug'ilishi ko'p bo'ladi.

Ayni chog'da qarindoshlar o'rtasidagi nikoh aholining geografik yashash sharoitiga ham bog'liq. Tog'li va orol joylarida yashovchi, tashqi dunyo bilan aloqasi birmuncha cheklangan ijtimoiy guruhlarning barini, shubhasiz, qon-qarindosh deyish mumkin. Bu yerdagi barcha aholi o'z xohishidan qat'i nazar, zaruratdan kelib chiqqan holda, qon-qarindoshga aylangan. Olib borilgan kuzatish-

lar qon-qarindoshli nikohining kelgusi avlodga ta'siri oqibatlarini tasdiqladi. Avvalo, bunday nikohdan tug'ilgan bolalar kasallikka tez chalinadi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, AQShda qon-qarindoshlar nikohidan tug'ilgan bolalarning 22,5 foizi, qarindosh bo'lmaganlar nikohidan tug'ilgan bolalarning esa 16 foizi nobud bo'lgan.

Qarindoshlar o'rtasidatuziladigan nikoh hatto farzandsizlikkaham olib kelmoqda. Bular hammasi tibbiyot fanining asosli xulosalaridir.

Akademik K. N. Bochkovning fikriga ko'ra, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikohga chek qo'yilsa, aholi o'rtasida kasalga chalinishni teng yarmigakamaytirish mumkin.

Umuman, qarindosh-urug'lar nikohi kelgusi avlodlar salomatligigaputur yetkazishi shubhasizdir.

Agar nikoh tuzishgamonelik qiladigan hollargato'lariyoqilinib, oila qurilsa, u mustahkam bo'ladi, kelajak avlod barkamolligiga, qolaversa, kelajagimiz bo'lgan farzandlarimizning sog'lomligini ta'minlashgakattahissaqo'shiladi.

Musulmon huquqi bo'yicha, har xil oiladatug'ilgan bolalarni bir onaemizishi tufayli sut qarindoshligi vujudgakeladi.

Tug'ruqxonalarda ona-bola yotayotgan alohida xonalar bo'lishi lozim. Boshqa ayoldan tug'ilgan bolani emizgan ayol o'sha bolaga ikkinchi onahisoblanadi. Demak, go'dakboshqaonaning sutini emsa, u o'shasut bergan ayolning farzandi bilan turmush qurishi mumkin emas. Bu ham o'z tug'ishgan ukasi yo singlisi bilan turmush qurganday bir gap. Hozir ham ba'zilar emizgan ayolni tuqqan onasi yanglig' ko'rib, uni ham «ona» deydi. Qadimdasut emishganlar orasidaaka-uka, opa-singillik, ya'ni ko'kaldoshlik bo'lib, ular o'zaro turmush qurmaganlar. Shuning uchun bundan buyon ana shunday boshqa ayolning manzili, nasl-nasabi o'sha suti kam onaga rasman yozib berilishi, ungatanishtirib qo'yilishi shart. Bu ma'naviy jihatdangina emas, balki kelajakavlodimizning qon musaffoligigaerishishi uchun ham judazarur. Binobarin, milliy qadriyatlarimizni tiklab, me'yoriy hujjatlargategishli o'zgartirish kiritib bir onani emgan bolalar o'rtasida vujudga kelgan ko'kaldoshlik tufayli ham ularning bir-biri bilan nikohdan o'tishini man etadigan qoidakiritilsa, maqsadgamuvofiq bo'ladi. Zotan, bu holat islom shariatidaham qayd etilgan.

Oilakodeksining 59-moddasigabinoan, er (xotin) vauning yaqin qarindoshlari bilan xotin (er) qarindoshlarining bir-biriganisbatan munosabatlari (qayin-bo'yinchilik vaquda-andachilik) o'zaro huquq

vamajburiyatlarni keltirib chiqarmaydi.

Qayin-bo'yinchilik vaquda-andachilikni qarindoshlikdan farqlay bilish kerak.

Erning qarindoshlari bilan xotinning qarindoshlari o'rtasidagi munosabatlar quda-andachilik vaqayin-bo'yinchilik hisoblanadi.

Er-xotinning qarindoshlari bo'lmasa, qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik vujudgakelmaydi.

Qayin-bo'yinchilikvaquda-andachilikshaxsning nasl-nasabigayoki qarindoshligiga asoslanmasdan balki er-xotinning nikoh ittifoqi va ahdnomasigaasoslanadi.

Er va xotin qarindosh ham emas qayin-bo'yin ham emas, quda-andaham emas.Er vaxotin o'zaro qonuniy rasmiylashtirilgan nikohda bo'lib, shu asosda ularning o'rtasida alohida huquqiy munosabat bo'lib shaxsiy va mulkiy huquq va majburiyatlarni vujudga keltiradi.Qayin-bo'yinchilikvaquda-andachilikaxloq, odob qoidalari bilan tartibgasolinadi.

8-§. Oila huquqida da'vo muddati

Da'vo muddati – shaxs o'zining buzilgan huquqini da'vo qo'zg'atish yo'li bilan himoya qilishi mumkin bo'lgan muddatdir (FKning 149-moddasi).

Da'vo muddati o'tishi davrida shaxs buzilgan subyektiv huquqini majburlash tartibi bilan tiklashi mumkin.

Da'vo muddati sud tomonidan faqat nizodagi tarafning sud qaror chiqargunicha bergan arizasiga muvofiq qo'llaniladi (FK 153-moddasining 2-qismi).

Da'vo muddati fuqarolik huquqida mulkiy huquqiy munosabatlarda juda keng qo'llaniladi. Bu ularni barqaror bo'lishi, shartnoma intizomini mustahkamlash, undan tashqari grajdanlik oborotida qatnashuvchilarni rag'batlantirish, o'zlariga tegishli bo'lgan huquqlarini o'z vaqtida amalga oshirish, sudlarga ish bo'yicha obyektiv haqiqatni o'rnatishni yengillashtirish uchun yordam beradi.

Oila huquqida da'vo muddatiga bunday katta ahamiyat berilmaydi. Oila kodeksi 12-moddasining 1-qismida oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan da'vo muddati joriy qilinmaydi, ushbu kodeks bilan belgilangan hollar bundan mustasnodir, degan umumiy qoida belgilangan oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan talablarga nisbatan da'vo muddatini joriy qilmaslik qoidasi, har

qanday buzilgan oilaviy-huquqiy munosabatni fuqarolikish yuritish tartibi qoidasiga binoan tiklanishi mumkin. Bu oila huquqida uzoq muddat davom etadigan shaxsiy huquq bilan bog'liq bo'lib, ularni hamma vaqt himoya qilish tabiatidan kelib chiqadi. Shunday qilib, oila munosabatini ishtirokchilari amalda buzilgan oila huquqini himoya qilishda vaqtinchalik o'tkinchi vaqt bilan cheklanmagan. Shundaylarga nikohdan ajralish talabi, nikohni haqiqiy emas deb topish talabi, otalikni belgilash talabi nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish talabi; alimentni olish huquqi, uni hamma muddat davomida undirish talabi va boshqalar kiradi.

Oila munosabatlarida da'vo muddati qat'iy aniq belgilangan holatlarda tatbiq etiladi. Xususan, buzilgan oila huquqlari OKni o'zida ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Bunday holatlar bir qancha.

Birinchidan, bir yillik da'vo muddati OKning 24-moddasini 3-bandida ko'rsatilgan. Er (xotin) o'zining mol-mulkini tasarruf etish bo'yicha bitim tuzishi uchun xotin (er) ning notarial tartibda tasdiqlangan roziligini olishi lozim. Ko'rsatilgan bitimni tuzishga notarial tartibda tasdiqlangan roziligi olinmagan er yoki xotin mazkur bitim amalga oshirilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab bir yil davomida bu bitimni sud tartibida haqiqiy emas deb topishni talab qilishga haqlidir.

Ikkinchidan, uch yillik da'vo muddati OK 27-moddasining 9-bandiga binoan, nikohdan ajralgan er va xotinning umumiy mol-mulkni bo'lish to'g'risidagi talablariga nisbatan qo'llaniladi.

Bunda da'vo muddatining o'tishi ajralgan er yoki xotinning umumiy mol-mulkka bo'lgan huquqining buzilganligini boshqasi tomonidan bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlanadi (OK 12-moddasining 2-qismi).

Nazorat savollari:

- 1. Oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va uning turlari.*
- 2. Oilaviy-huquqiy munosabatlarning fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farqlovchi jihatlari nimalardan iborat?*
- 3. Oila huquqida huquq layoqati va muomala layoqati qanday?*
- 4. Oilaviy-huquqiy munosabatda ishtirok etuvchi subyektlar kimlar?*

3-BOB. OILA HUQUQI BO‘YICHA NIKOH.

NIKOHNING HAQIQIY EMAS DEB TOPILISHI

1-§. Oila huquqi bo‘yicha nikoh tushunchasi va tuzish tartibi

O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 13-moddasigamuvofiq O‘zbekiston Respublikasi hududidafuqarolikholati dalolatnomalarini qayd etish organlaridatuzilgan nikohginatan olinadi.Bu holat oilamunosabatlarini tartibgasoluvchi asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi.

Nikoh munosabatlarigakirish uchun ma‘lum bir shartlar talab qilinadi.Bu nikohni FHDYo organidaro‘yxatdan o‘tkazish vayuridik kuchgaegabo‘lishi uchun asos bo‘lib xizmat qiluvchi holatdir.Nikoh munosabatlarigakirishni ba’zi bir Yevropadavlatlari bilan taqqoslab ko‘radigan bo‘lsak, davlat organlarida qayd etilgan nikohgina tan olinishi ushbu davlatlar uchun xarakterli ekanligini ko‘rishimiz mumkin.Lekin ba’zi davlatlarda, masalan, Buyuk Britaniya, Gretsiya, Ispaniya, Portugaliyadanikoh muqobil asosda: yo diniy, yo fuqarolik shaklda qayd etilishigaqonun yo‘l qo‘yadi.

O‘zbekiston Respublikasidadinij rasm-rusumlargabinoan tuzilgan nikoh yuridik ahamiyatgaega bo‘lmaydi va er-xotinlik huquq va majburiyatlarini vujudgakeltirmaydi. Lekin ba’zi xorijiy davlatlarda diniy nikoh rasman tan olinaveradi.Jumladan, Misrda, Liviyada, Jazoirda, Iroqda, AQShning ayrim shtatlarida, Kanadaning ayrim provinsiyalaridashu holni kuzatish mumkin.Respublikamizdagi kabi Fransiyada, Shvetsariyada, Yaponiyadavlatlaridaham nikohni fuqarolikholati dalolatnomalarini qayd etish organidatuzish talab qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining Oila qonunchiligiga binoan, nikohni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun bir qator shartlar talab qilinadi. Bular:

1. Nikoh tuzishning ixtiyoriyligi (14-modda);
2. Nikoh yoshi (15-modda);
3. Nikoh tuzishgamonelik qiladigan holatlarning mavjud bo‘lmasligi (16-modda);
4. Nikohlanuvchi shaxslarning tibbiy ko‘rikdan o‘tishlari (17-modda).

O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 14-moddasigabinoan, nikoh tuzish ixtiyoriy bo‘lib, bo‘lajak er-xotin o‘z roziligini erkin ifodaetish qobiliyatigaegabo‘lishi kerak.

Respublikamizda nikoh yoshi ayollar uchun – 17 yosh, erkaklar uchun – 18 yosh qilib belgilangan. Uzrli sabablar bo‘lganda (nikoh munosabatiga kiruvchi shaxslardan biri O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 29-moddasiga binoan emansipatsiya holatida) to‘la muomalaga layoqatli deb e‘lon qilingan bo‘lsa, nikoh yoshi nikohlanuvchi shaxslar ariza bergan tuman yoki shahar hokimining qarori bilan nikoh yoshini ko‘pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

Nikoh yoshi turli davlatlarning qonunchiligidaturlichaqilib belgilangan. Bolgariyada– erkaklar vaayollarning nikohgakirish yoshlari qat‘iy qilib 18 yosh, Angliyada– erkaklar vaayollar uchun nikoh yoshi umumiy qilib 16 yosh, Fransiya va Vengriyada – erkaklar uchun 18 yosh, ayollar uchun 16 yosh, Polshada– 21 va18 yosh, Yaponiyada– 18 va16 yosh, Gruziyada– 17 va16 yosh, Ukrainava Turkmanistonda– 18 va17 yosh, AQShning turli shtatlarida– nikoh yoshi 16 yoshdan 21 yoshgachaqilib belgilangan.

Nikoh tuzish uchun monelik qiladigan holatlar – bu nikoh tuzish uchun to‘sqinlik qiladigan yoki qonungazid bo‘lgan holatlardir.

O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksida nikoh tuzish shartlari bilan bir qatorda nikoh tuzishga monelik qiluvchi holatlar ham ko‘rsatilgan. Oilakodeksining 16-moddasiga muvofiq, nikohgakiruvchilardan loaqal bittasi ro‘yxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxslar o‘rtasidanikoh tuzishgayo‘l qo‘yilmaydi.

Aksariyat olimlar bu holatganikoh tuzishgamonelik qiluvchi holat deb baho beradilar.

Nikoh munosabatiga kiruvchi shaxslardan biri ilgari ro‘yxatga olingan nikohdaturgan bo‘lsa, u yangi nikohgakirish uchun avvalgi

nikohining tugatilganligini asoslovchi hujjatlarni (nikoh tugatilganligi to'g'risidaguvohnoma, er (xotin) ning vafoti to'g'risidagi guvohnoma, nikohni haqiqiy emas deb topilganligi haqidagi sudning hal qiluv qarori) taqdim etishi shart.

Bundan tashqari nikohdan o'tishdauni man etadigan holatlardan biri, nikoh tuzuvchilarning yaqin qarindoshligidir. Yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh tuzishni qonun yo'li bilan taqiqlash axloqiy hamdabiologik nuqtayi nazardan tibbiyot fani yutuqlari vaxulosalariga asoslanadi. Yaqin qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzishga yo'l qo'yilmaligi jamiyatning umumqabul qilingan talablaridan biridir. Qarindoshlar o'rtasida tuziladigan nikohni taqiqlash chegarasi turli davlatlardaturlichaqilib belgilangan. Masalan, Bolgariyadatur'gilganlikning to'rtinchi pog'onasigachabo'lgan yaqin qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzish taqiqlanadi. Shveysariya va Fransiyada farzandlikka olovchilar vafarzandlikka olinganlar o'rtasidagi nikoh taqiqlanadi. Germaniyada esafarzandlikka olovchilar vafarzandlikka olinganlar o'rtasida nikoh tuzilsa, farzandlikka olish munosabatlari tugatiladi.

Nikohni qayd etishga huquqi bo'lgan FHDYo organlarida qayd etilgan har bir nikoh qonuniy tuzilgan nikoh hisoblanadi.

Oilakodeksidahaqiqiy bo'lmagan nikoh tushunchasi berilgan. Unda belgilangan shartlarning buzilishi sud tomonidan nikohni haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'lishi mumkin.

Yuridik adabiyotlarda nikohning haqiqiy emasligi nikoh tuzish shartlarining buzilishidan kelib chiqadigan huquqiy oqibatdir, deb ko'rsatiladi.

Haqiqiy bo'lmagan nikoh faqat oila-huquqiy sanksiyaginaemas, eng avvalo, nikohning haqiqiy emasligi nomuvofiq oqibatlar kelib chiqqanda qo'llaniladigan huquqiy sanksiyadir.

Nikohni haqiqiy emas deb topish tomonlarga avvalgi huquqiy holati qaytarib berilishini bildiradi. Aniqrog'i, qonunga asosan nikoh haqiqiy emas deb topilganda, tomonlar uchun hech qanday huquq vama'juriyatlar keltirib chiqarmaydi.

Oilakodeksining 14-16-moddalari buzilgan taqdirda, shuningdek, soxta nikoh, ya'ni er-xotin yoki ulardan biri oila qurish maqsadini ko'zlamay tuzilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi.

Oilakodeksining 49-moddasiga qo'shimchavao'zgartishlar kiritilib, u quyidagi tahrirdabayon etildi:

«Nikoh quyidagi hollarda haqiqiy emas deb topiladi:

ushbu kodeksning 14-16-moddalarida belgilangan shartlar buz-

ilganda;

soxtanikoh tuzilganda, ya'ni er-xotin yoki ulardan biri oilaqrish maqsadini ko'zlamay nikoh qayd qildirganda;

nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odamning immunitet tanqisligi virusi (OIV kasalligi) borligini ikkinchisidan yashirganda, agar ikkinchisi sudga shunday talab bilan murojaat etsa»¹.

Oila kodeksida nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari haqida mukammal tushunchaberilgan. Quyidagi hollarda qayd etilgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi:

- nikoh tuzish ixtiyoriyligining buzilishi (OKning 14-moddasi);
- nikoh yoshining buzilishi (OKning 15-moddasi);
- yakkanikohlilik tamoyilining buzilishi (OKning 16-moddasi);
- nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan vao'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida tuzilganda (OKning 16-moddasi);

- muomalagalayoqatsiz deb topilgan shaxs bilan tuzilganda (OKning 16-moddasi);

- soxta nikoh, ya'ni oila qurish maqsadini ko'zlamay tuzilgan nikoh (OKning 54-moddasi);

- farzandlikka olgan shaxs bilan farzandlikka olingan shaxslar o'rtasida tuzilganda (OKning 16-moddasi);

- nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki OITS kasalligiga chalinganligini boshqasidan yashirgan bo'lsa, shu shaxs bilan tuzilgan nikoh.

Oila kodeksining 17-moddasiga o'zgartirish kiritilib, unda «Nikohlanuvchi shaxslar davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalarida bepul asosdatibbiy ko'rikdan o'tadilar. Tibbiy ko'rikdan o'tish hajmi vatartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi», deb normalandi¹. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-avgustdagi 365-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish to'g'risida»gi Nizomgako'ra, quyidagi kasalliklar: psixik, narkologik, tanosil, sil kasalliklari va OIV/OITS bo'yicha tibbiy ko'rikdan o'tadilar. Tibbiy ko'rikdan o'tish muddati nikohlanuvchi shaxslar tibbiy muassasiga murojaat qilgan kundan boshab ikki

¹ O'zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 2007-yil 6-apreldagi tahririda. // Xalq so'zi, 2007-yil, 7-aprel

haftadan oshmasligi kerak. Agar tibbiy ko'rikdan o'tish hajmi, tartibi buzilib nikoh tuzilsa, bunday nikoh sud tartibidahaqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Yuqoridasanab o'tilgan shartlar buzilib nikoh tuzilgan taqdirdagina, nikoh haqiqiy emas deb topilishi uchun asos bo'ladi.

Nikoh tuzish tartibi vashartlari O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalarini» bilan tartibgasolinadi.

2-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari va shartlari

Nikoh tuzish ixtiyoriyligining buzilishi. Nikoh nikohlanuvchi har bir shaxsning erkin o'zaro roziligi asosidatuzilishi kerak. Rozilik o'zga (ota-ona, qarindosh, mansabdor shaxslar)larni majbur etishi yoki aldash oqibatidaberilgan bo'lsa, ixtiyoriylik tamoyili buzilgani uchun bunday nikoh haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoh tuzishda ixtiyoriylik shartining buzilishi faqat nikohni haqiqiy emas deb topishgagina emas, balki jinoiy javobgarlikka sabab bo'luvchi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 136-moddasiga binoan, ayolni erga tegishga, nikohda yashashni davom ettirishga majbur qilish yoxud ayolning erkigaxilof ravishdau bilan nikohdabo'lish uchun o'g'irlash, shuningdek, ayolning erga tegishiga to'sqinlik qilish eng kam oylik ish haqining yigirma besh baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoxud olti oygacha qamoq bilan yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum etish bilan jazolanadi.

Nikoh yoshi qoidasining buzilishi. Oila kodeksining 51-moddasiga asosan, nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan tuzilgan nikoh hali nikoh yoshiga yetmay, nikohga kirgan shaxsning manfaatlari talab qilingan hollarda haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Bir qator xorijiy mamlakatlarda o'rnatilgan qonunchilikni buzib tuzilgan nikoh mutloq haqiqiy bo'lmagan, ya'ni nizoli nikoh bo'lib hisoblanadi. Nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan tuzilgan nikoh Fransiyava Angliyadamutloq haqiqiy emas deb, AQShning ko'pchilik shtatlarida esanizoli nikoh deb topiladi¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 2002-yil 13-dekabrda tahririda. Ushbu o'zgartirish 2003-yilning 8-fevralidan, ya'ni uning matbuotda e'lon qilinishi bilan amalga kiritildi. // Xalq so'zi, 2003-yil, 8-fevral.

Sud nikoh yoshigayetmagan shaxs bilan tuzilgan nikohni haqiqiy emas deb topishda, asosan, nikoh yoshigayetmay nikohga kirgan shaxsning manfaatlarini ko'zlab ish tutadi. Shunga ko'ra, nikoh yoshigayetmagan shaxsning manfaatlari talab qilgan holdaginikoh haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bunday nikohni haqiqiy emas deb topishni nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxs, uning ota-onasi yoki homiysi, shuningdek, vasiylik va homiylik organi hamdaprokuror talab qilishgahaqli.

Agar nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxsning nikohini haqiqiy emas deb topish haqidagi ish sudda ko'rilguniga qadar u shaxs nikoh yoshigayetgan bo'lsa, nikoh faqat uning talabi bilangina haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Chunki nikoh yoshigayetish bilan nikohni tuzish davridayo'l qo'yilgan nuqson tugagan hisoblanadi.

Yakka nikohlilik tamoyilining buzilishi. Bunday holat amaliyotda boshqaasoslarga qaragandako'p uchraydi. Faqat yakkanikohdabo'lish, axloq-odob normalari talablarigarioyaqilish har tomonlamamustahkam oilaqurish imkonini beradi. Oilakodeksidabelgilab qo'yilganidek, har bir nikohgakiruvchi shaxsning faqat yakkanikohdabo'lib, boshqa nikohdabo'lmasligini talab etadi. Bu talab jamiyatdagi axloq-odob normalaridan kelib chiqadi.

Yakka nikohlilik tamoyili buzib tuzilgan nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi ariza nikohdabo'lgan shaxslardan birining talabigaasosan ko'rib chiqiladi. Haqiqiy bo'lmagan nikohdabo'lgan shaxsning vafotidan so'ng mazkur shaxsning vorislari (vafot etgan shaxsning birinchi nikohdagi farzandlari, uning aka-ukalari, opa-singillari, ota-onalari vaboshqalar), shuningdek, vafot etgan shaxsning nikohini haqiqiy emas deb topishdan manfaatdor bo'lgan boshqa shaxslar (moliya, ijtimoiy ta'minot organlari) sudga da'vo bilan murojaat etishlari mumkin. Chunki nikohdabo'lgan shaxs, agar u haqiqiy nikohdabo'lsa, o'ziganafaqatayinlashni yoki uy-joygabo'lgan huquqini belgilashni talab qilishi mumkin.

Yakkanikohlilik tamoyilini to'lavahar tomonlamata'minlash maqsadida oilaqonunlaridabir qator qoidalar belgilangan. Ilgari nikohda bo'lgan shaxslar qonuniy kuchgakirgan nikohdan ajralish haqidagi sudning hal qiluv qaroridan nusxayoki nikohni haqiqiy emas deb topish haqidagi sudning hal qiluv qarorini ko'rsatgan holdagina yangi nikohni qayd etishlari mumkin. Ikkinchi nikoh barchahollarda

¹ Mualliflar jamoasi. Xalqaro xususiy huquq. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 2002. –221-b.

haqiqiy emas deb hisoblanadi.

Nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida tuzilgan nikoh ham haqiqiy emas deb topiladi. Bunday hollar sud amaliyotidakam uchraydi.

Muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxs bilan tuzilgan nikoh ham haqiqiy emas deb topiladi.

Nikohgakiruvchi shaxslar ruhan, aqlan sog'lom, to'lamuomala layoqatiga egabo'lishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 30-moddasiga binoan, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi oqibatida o'z harakatlari ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki o'zini boshqara olmaydigan fuqaroni sud qonun hujjatlaridabelgilab qo'yilgan tartibdamuomalaga layoqatsiz deb topishi mumkin vabunday fuqarogavasiylikbelgilanadi.

Muomalagalayoqatsiz deb topilgan fuqaro tomonidan bitimlarni uning vasiysi amalgaoshiradi. Bunday ruhiy holat nikohgakiruvchida nikohning huquqiy rasmiylashuviga qadar bo'lishi lozim. Agar bunday holat nikohda turuvchilarda nikoh davrida ro'y bersa, bu hol nikohni haqiqiy emas deb topish uchun emas, balki nikohdan ajralish uchun asos bo'lib, bunday hollarda nikohdan ma'muriy tartibdaajratilishi mumkin.

Nikohgakiruvchilardan biri ruhiy kasal yoki aqli zaif bo'lgan holda sud tomonidan muomalagalayoqatsiz deb topilgan bo'lsa, nikohning haqiqiy emasligi haqidamanfaatdor shaxslar da'vo qilishlari mumkin.

Soxta nikoh, ya'ni oila qurish maqsadini ko'zlamay tuzilgan nikoh haqiqiy bo'lmagan nikoh deb topiladi.

Soxta nikoh qandaydir moddiy manfaatlarni, ya'ni uy-joyli bo'lish (uy-joyga ro'yxatdan o'tish) vaboshqa maqsadlarni ko'zlab tuziladi.

Xorijiy mamlakatlargaborib ishlash uchun hujjatlarni rasmiylashtirishdaham qalbaki nikohlar haqidagi guvohtonomalarni qo'llash keng tarqalmoqda. Agar mutaxassis uylanmagan bo'lsa, u uzoq muddatga, ya'ni bir nechayilgaxorijiy mamlakatlargaborib ishlash imkoniyatiga egabo'lmaydi.

Soxta nikoh jamiyatdagi mavjud axloq-odob qoidalariga to'g'ri kelmaydigan harakatdir. Soxtanikohni axloqsiz harakat deb hisoblab, uni yuridik jihatdan tan olmaslik qonun bilan mustahkamlangan.

Nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi ish suddako'rilgunga qadar soxtanikoh tuzgan shaxslar amalda oila qursalar, u holdabu

nikoh haqiqiy emas deb hisoblanmaydi.

Farzandlikka olinganlar bilan farzandlikka oluvchilar o'rtasida tuzilgan nikoh ham haqiqiy emas deb topiladi.

Farzandlikka olgan bilan farzandlikka olingan shaxslar o'rtasida nikoh tuzishni man etish axloq-odob qoidalaridan kelib chiqadi. Chunki ular o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, kelib chiqishi bo'yicha, ota-onalar bilan farzandlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarga tenglashtiriladi.

Farzandlikka olish, agar bola amaldagi qonunlarda belgilangan huquqiy munosabatlarni keltirib chiqarmaslik maqsadida (soxta farzandlikka olish) yoki qonunda belgilangan shartlarni buzib farzandlikka olingan bo'lsa, u haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Agar nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki orttirilgan odam immuniteti taqchilligi sindromi (OITS) borligini boshqasidan yashirgan bo'lsa, shu shaxs (ya'ni, aldangan shaxs) nikohni haqiqiy emas deb topishni talab qilib, sudgamurojaat qilishgahaqlidir.

Nikohlanuvchilardan birida bunday kasallikning borligi emas, balki nikohgao'tishdabu kasallikni boshqasidan yashirganligi yuridik ahamiyatgaega.

Nikohni haqiqiy emas deb topish sud tartibidamalga oshiriladi. Bunday munosabatlardan kelib chiqadigan talablarganisbatan da'vo muddati joriy qilinmaydi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish to'g'risidasuddada'vo qo'zg'atishgahaqli bo'lgan shaxslar doirasi qonundabelgilangan.

Nikoh yoshiga yetmasdan nikoh tuzilganda da'vo qo'zg'atishga quyidagi shaxslar haqlidirlar:

- voyagayetmagan er (xotin);
- voyaga yetmagan shaxsning ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar;
- vasiylik vahomiylik organi;
- prokuror.

Nikoh tuzishdaixtiyoriylik sharti buzilganda:

- er (xotin), ya'ni majburlash kimganisbatan qo'llanilgan bo'lsa;
- prokuror.

Yakkanikohlilik tamoyilining buzilishida:

- vijdonli er (xotin);
- ilgari nikohdagi eri (xotini);

– prokuror.

Qon-qarindoshlik va farzandlikka olish qoidalari buzib nikoh tuzilganda:

– er-xotindan biri;

– prokuror.

Nikoh ruhiy kasal yoki aqli zaif shaxs bilan tuzilganda:

– muomalagalayoqatli er (xotin);

– muomalagalayoqatsiz er (xotin) ning ota-onasi, vasiysi;

– prokuror.

Er-xotindan biri o‘zidatanosil vaOITS kasalligi borligini boshqasidan yashirgan bo‘lsa, nikohni haqiqiy emas deb topish to‘g‘risida da‘vo qo‘zg‘atishgavijdonli er yoki xotin haqlidir.

Nikohni haqiqiy emas deb topish bo‘yicha ko‘riladigan ish nikohdan ajralishdan ishning ko‘rilish tartibi bo‘yichaham farq qiladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish to‘g‘risidaer-xotinlarning o‘zlari (yoki ulardan biri), shuningdek, bundan manfaatdor bo‘lgan shaxslar bir qator asoslarga ko‘rada‘vo qilishlari mumkin.

Bu belgi orqali nikohni haqiqiy emas deb topish nikohdan ajralishdan farq qiladi. Bundan tashqari nikohni haqiqiy emas deb topish er vaxotinning tiriklik vaqtidahamda (nikohdan ajralishdan farq qilib) ularning vafotidan so‘ng (ayniqsa, agar da‘voning maqsadi meros yoki pensiya olish bo‘lsa) yo‘l qo‘yiladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish haqidasad chiqargan hal qiluv qarori qonuniy kuchga kiringach, o‘n kun ichida uning ko‘chirilgan nusxasi nikoh tuzilganligi ro‘yxatgaolingan joydagi FHDYo organiga yuboriladi¹.

Oilakodeksi nikohni haqiqiy emas deb topishning aniq huquqiy oqibatlarini belgilab beradi.

Oila kodeksining 55-moddasiga binoan sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikoh tuzilgan vaqtdan boshlab haqiqiy emas deb hisoblanadi.

Nikohni haqiqiy emas deb topishning oqibati shaxsiy va mulkiy huquqlardan iborat bo‘ladi.

Insofli er (xotin) nikoh haqiqiy emas deb topilganda, nikoh tuzish davlat ro‘yxatigaolingan vaqtdatanlangan familiyasini saqlab qolishga haqlidir.

Nikohi haqiqiy emas deb topilgan shaxslarning mulkiy huquqiy munosabatlari Fuqarolik kodeksi bilan tartibgasolinadi.

Nikohning haqiqiy emas deb topilishi shunday nikohdan tugʻilgan yoki nikoh haqiqiy emas deb topilgan kundan keyin uch yuz kun ichidatugʻilgan bolalarning huquqlarigata'sir qilmaydi.

Haqiqiy boʻlmagan nikohning vujudgakelmagan nikohdan farqini bilish kerak.

Nikoh tuzish uchun belgilangan tartib buzilib, nikoh qayd etilsa, bunday nikoh vujudga kelmagan nikoh hisoblanadi hamda uning vujudga kelganligi va haqiqiy emasligi sud tomonidan belgilanadi. Ariza berilganidan soʻng bir oylik muddatga rioya qilmaslik huquqi boʻlmagan shaxs tomonidan nikohni rasmiylashtirish vaboshqalar. U tuzilgan vaqtdan boshlab nikoh tuzuvchilarda hech qanday huquq va majburiyatlarni vujudga keltirmaydi. Masalan, nikoh tuzuvchi er-xotindan birining ishtirokisiz, ariza berganidan soʻng bir oylik muddatgarioyaqilmaslik nikohni rasmiylashtirishgahuquqi boʻlmagan shaxs tomonidan nikohni qayd etish vaboshqalar.

Nazorat savollari:

- 1. Nikoh tushunchasi, tuzish tartibi va shartlari qanday?*
- 2. Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar nimalardan iborat?*
- 3. Nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari va shartlari qanday?*
- 4. Nikohni haqiqiy emas deb topishning huquqiy oqibatlari.*
- 5. Nikoh haqiqiy emas deb topilishi natijasida er yoki xotin tomonidan yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararning undirilishi qanday amalga oshiriladi?*

4-BOB. ER-XOTINNING SHAXSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§. Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari tushunchasi

Keyingi paytlardayurtimizdakechayotgan islohotlar oilamasalasin ham chetlab oʻtmadi.

Chunki oila— davlat vajamiyat tayanchi. Davlat siyosatining har bir yoʻnalishi oilabilan bogʻliq, yaʼni oiladakelajak avlod tugʻiladi, shakllanadi va kamol topadi. Shu jihatdan barcha oilani qadrlaydi, uning sogʻlomligini, tinchligini, farovonligini taʼminlashgaharakat

¹ Mualliflar jamoasi. Oʻzbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. —T.: Adolat, 2000. —102-b.

qiladi. Barchamillat vaxalqlar ichida oilani muqaddas, buyuk va e'zozli qadriyat deb bilguvchi davlat bu O'zbekistondir.

Chunki o'zbek oilasining o'zigaxos odatlari bor, jumladan, bola-jonligi, bolaganom berishi, bolaga allaaytishi, bolani mehr-muhabbat bilan tarbiyalashi va hayoti davomidagi bola tug'ilishi bilan bog'liq ravishda o'tkaziladigan marosimlari vaboshqalar hisoblanadi. Er-xotin o'rtasidagi o'zaro hurmat, izzat, oilada otaning o'zigaxos o'rni bo'lishi va unga oiladagilarning bo'ysunishi yanadadiqqatgasazovordir.

Zero, muhtaram Yurtboshimiz «Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol naslni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir. Bu muqaddas zamindayashayotgan har qaysi inson o'z farzandlarining baxtu-saodati, fazlu-kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi, o'zini ayamaydi»¹, deb bejiz aytmagan.

Chunki oilalar bir fuqarogamas'uliyat hissini yuklaydi. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni vujudga keltiradi vashakl-lantiradi.

Odatda, oilaning asosini nikoh tashkil etadi. Mana shu nikoh orqali er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi.

Jumladan, bu haqda amaldagi Oila kodeksining 18-moddasida «Nikoh FHDYo organlarida ro'yxatga olingan paytdan boshlab

nikohni tuzganlar er-xotin deb hisoblanadilar va shu paytdan e'tiboran ular o'rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi», – deyilgan².

Erkaklar va ayollarning teng huquqliligi to'g'risidagi Konstitutsiyaviy tamoyil oilaviy munosabatlardaham belgilangan bo'lib, unda er va xotin teng ravishdahuquq va majburiyatlarga egaligi ko'rsatilgan.

Nikoh ittifoqining tabiiy natijasi oila qurish, farzandlarni birlikda tarbiyalashdir. Modomiki, shunday ekan, bolaning nasabini, ota-onasining kimligini, kimga qon-qarindosh bo'lishini belgilash muhim huquqiy ahamiyatga ega. Chunki qonun bolaning nasabiga qarab, ota-onalar bilan ularning farzandlari o'rtasida muayyan huquqlarni bog'laydi hamda bir-biriga nisbatan muayyan burchlar yuklaydi.

Ota-onalar o'z farzandlarini moddiy va ma'naviy jihatdan tarbiyalashi, farzandlar voyaga yetganda esa ular mehnatga layoqatsiz hamda yordamga muhtoj ota-onalariga mehribon bo'lib, ularni o'z qaramog'iga olishgaburchli bo'ladi.

Mamlakatimizda ota-onalar zimmasiga o'z bolalariga to'g'ri tarbiya berish, ularni Vatanga sadoqatli, davlat, jamoat burchiga nisbatan vijdonli munosabatdabo'lish, jamiyat qoidalarini hurmat qilish ruhida tarbiyalash yuzasidan juda muhim, mas'uliyatli burchlar yuklangan.

Ota-onalar o'z bolalariga nisbatan teng huquq va burchlarga egadirlar. Ularning o'z bolalariga nisbatan huquq va burchlari bola tug'ilishi bilanoq paydo bo'ladi.

Ota-onaning shaxsiy huquqlariga bolaga ism berish, familiyasini belgilash, tarbiyalash, turar joyini belgilash, o'qitish, bolaning manfaatlarini himoya qilish kabilar kiradi.

Oilaning mustahkam bo'lishi esa er-xotinlar o'rtasidagi munosabatning mustahkam va barqarorligigabog'liq bo'ladi.

Er-xotinlar o'rtasidagi huquq va majburiyatlar o'z mazmuniga ko'ra ikkigabo'linadi:

- shaxsiy huquq va majburiyatlar;
- mulkiy huquq va majburiyatlar.

Nikoh davomida ular doimiy ravishdabir-birini to'ldirib boraveradi.

¹ I. Karimov. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: O'zbekiston. 1997.

² O'zbekiston Respublikasining Oilakodeksi. –T.: Adolat. 2007.

Oilakodeksining 19-moddasigabinoan, mulkiy vashaxsiy huquq va majburiyatlarni amalga oshirishda er-xotinlar teng huquq va majburiyatlarga egalik qiladilar va foydalanadilar.

Nikohi qonundako'rsatilgan tartibdarasmiylashtirilmasdan birga yashaganlik holatlaridayoki nikohi haqiqiy emas deb topilgan holatlarda ularning shaxsiy huquq va majburiyatlari Oilakodeksi normalari bilan emas, balki umumiy tartibda Fuqarolikkodeksi normalari bilan tartibgasolinadi.

2-§. Er-xotinlar shaxsiy huquq va majburiyatlarining turlari

Oilaviy munosabatlarda er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlariga quyidagilar kiradi:

– **familiya tanlash.** Ya'ni, Oilakodeksining 20-moddasigabinoan, nikoh tuzish vaqtida er-xotin o'z xohishi bilan eri yoki xotini ning familiyasini umumiy familiya qilib tanlashi yoki ularning har biri nikohgacha bo'lgan o'z familiyasini saqlab qolishi mumkin. Er va xotindan birining o'z familiyasini o'zgartirishi boshqasining ham familiyasi o'zgarishiga olib kelmaydi;

– **mashg'ulot turi va kasb tanlash.** O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasigahamda Oilakodeksining 19-moddasiga ko'ra, Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Bu hol Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi talablarigaham to'lamas keladi. Mashg'ulot turi va kasb tanlash shaxsning o'z erk-irodasi bilan bog'liq bo'lib, u er-xotindan har birining Mehnat qonunchiligida belgilangan malaka, ma'lumot va kasb tayyorgarligiga ega bo'lishi bilan uzviy bog'liqdir.

– **turar joy tanlash.** Professor F.M.Otaxo'jayevning ta'kidlashicha, nikohda bo'lish aslo er-xotinning birga turish majburiyatini vujudga keltirmaydi. Bundan tashqari, er-xotindan birortasining, ikkinchi tomon uchun ham, agar u bungarozi bo'lmasa, shunday huquqiy oqibatni vujudga keltirmaydi¹. Fuqarolik qonunchiligiga ko'ra, 14 yoshgato'lmagan voyagayetmaganlarning (kichik yoshdagi bolalarning) yoki vasiylikdabo'lgan fuqarolarning qonuniy vakillari – ota-onalari, farzandlikka o'luvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyagayetmaganlar yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning yashash joyi ham hisoblanadi.

– **bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanish.** Oilaviy-huquqiy munosabatlar yuqoridata'kidlaganimizdek, davomiy munosabatlar hisoblanadi. Oila'zosi hisoblangan voyagayetmagan bolalar ota-onasidan

ta'lim, tarbiyaolish huquqiga egadirlar. Ushbu holat, otahamdaonaga teng ravishdahuquq hamdamajburiyatlarni yuklaydi. Har bir ota-ona farzandlarining munosib kamol topishlari, elgaqo'shilishlari uchun mas'uldirlar.

– **turmush masalalarini birgalikda hal etish va boshqalar.** Ya'ni, oilaviy masalalarda uchraydigan uy-ro'zg'or yumushlari, oilaning byudjetini shakllantirish vatasarruf qilishda, shuningdek, qarindosh-urug'chilik, qayin-bo'yinchilik munosabatlarida, to'y-ma'rakalarni bamaslahat o'tkazishda, mahalliy urf-odat va an'analargahamdaumuminsoniy qadriyatlargasuyangan holdaamalga oshirish nazardatutiladi.

Yuqoridagi huquq va majburiyatlarni birgalikda amalga oshirish er-xotinlikning mazmun-mohiyatini belgilaydi. Odatda, shaxsiy huquq va majburiyatlarning ba'zilari, ya'ni familiya, kasb-kor, turar joyga egalik masalalari fuqaro bilan chambarchas bog'liq va u nikohgachavujudgakelgan bo'lib, shu o'zgarmagan holdadavom etishi ham mumkin. Shuning uchun shaxsiy huquq vamajburiyatlar oilaviy munosabatlarda mulkiy munosabatlarganisbatan belgilovchi rol o'ynaydi.

Nazorat savollari:

- 1. Konstitutsiyaviy shaxsiy huquq va majburiyatlar hamda oilaviy shaxsiy huquq va majburiyatlar: ularning birligi va o'ziga xosligi.*
- 2. Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlariga nimalar kiradi?*
- 3. Er-xotinning familiya tanlashdagi huquqlari nimalardan iborat?*
- 4. Er-xotinning kasb, turar-joy, mashg'ulot turini erkin tanlash huquqlari qanday amalga oshiriladi?*

5-BOB. ER-XOTINNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§. Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasi

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillari davomida ijtimoiy munosabatlarning turli sohalarini huquqiy jihatdan tartibga solish borasidabir qanchayutuqlargaerishdi. Shu jumladan, oilaviy munosabatlar sobiq Ittifoq davridaham huquqiy tartibgasolinib kelingan.

¹ F.M. Otaxo'jayev. O'zbekiston Respublikasining Oila huquqi. –T.: TDYuI. 2005. –125-b.

Lekin oilaviy munosabatlardagi ko'pchilik holatlarga yetarlicha e'tibor berilmagan. Mustaqil O'zbekiston Respublikasining oilaviy munosabatlarni tartibgasolish borasidagi Oilakodeksi bu masalalarni ham o'z ichiga olgan. Er-xotinlarning mulkiy huquq va majburiyatlari shaxsiy huquq va majburiyatlari bilan bir vaqtning o'zida vujudga keladi. Er-xotinlarning mulkiy huquq va majburiyatlari ikki asosda, ya'ni, qonun vashartnoma asosida vujudga keladi. Qonun asosida vujudga keladigan er-xotinlarning mulkiy huquqlarini quyidagicha tasniflaymiz:

- er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki;
- er-xotinning har birining xususiy mulki;
- er-xotinning shaxsiy foydalanishdagi mulki;
- er-xotinning o'zaro aliment majburiyatlari.

Oilaviy munosabatlardako'p uchrab turadigan mulkiy masalalar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni tartibgasolish muhim vazifadir. Shuning uchun ham Oilakodeksida er-xotinlarning mulkiy huquq va majburiyatlari atroflicha yoritib berilgan.

2-§. Er-xotinlarning xususiy va umumiy mulki

Er-xotinlarning mulklari o'z navbatida quyidagilarga bo'linadi:

1. Xususiy mulk, ya'ni er yoki xotindan faqat bittasiga tegishli bo'lgan va u tomonidan tasarruf etiladigan mulkidir. Unga quyidagilar kiradi: er (xotin) ning nikohga qadar faqat o'ziga tegishli bo'lgan mulki (masalan, uy, uy jihozlari, omonatga qo'yilgan pul, qimmatbaho qog'ozlar va boshqalar).

O'zbekiston Respublikasining «Mulchilik to'g'risida»gi qonuni va FKning 164-moddasida belgilanishicha, mulkdor o'ziga tegishli

mol-mulkkao'z ixtiyorigako'ra, o'z xohishi vamanfaatlarini ko'zlab egalik qiladi, undan foydalanadi vauni tasarruf etadi. Shu ma'noda mulkdor o'z mulkiga bo'lgan huquqlarini ixtiyoriy ravishda, o'z xohishiga ko'ra amalga oshiradi. Mulkdorning o'z xohishi deganda, uning o'z erki, irodasi bilan o'z manfaatlarini ko'zlab, birovning (uchinchi shaxslarning) tazyiqsiz, g'ayrihuquqiy ta'sirisiz harakat qilishi nazarda tutiladi. Agar mulkdorga nisbatan bunday holatda zo'rlik, tazyiq ko'rsatilgan bo'lsa, qonun mulkdorning xohish-irodasi erkin amalgaoshirilishini kafolatlaydi vamuhofazaqiladi. Ayni vaqtda mulkdorning o'z xohishiga ko'ra ish tutishi qonun, insof va adolat doirasidaamalgaoshirilishi lozim.

Mulkdorning mulkiy huquqini o'z xohishigako'raamalgaoshirishda uning manfaati yotadi. Bu manfaat bevositauning o'ziga, yaqinlariga yoki boshqalargataalluqli bo'lishi mumkin. Mulkdorning o'zi xohishiga ko'rayoki manfaatigazid ravishdamulkiy bitimlar tuzishigamajbur qilish, umumiy qoidabo'yichabunday bitimlar haqiqiy sanalmasligiga sabab bo'ladi.

2. Umumiy mulk, ya'ni er va xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini nikohdagi hayoti davrida topilgan mol-mulk tashkil qiladi. Bularndan tashqari er va xotin o'rtasidaqarzlarda mavjud bo'lishi mumkinki, bular ham ikki turgabo'linib, umumiy qarzlarda vashaxsiy qarzlarda bo'lishi mumkin. Shaxsiy qarzlarda: zarar keltirish natijasida; aliment majburiyatidan, mehnat huquqiy munosabatlaridan kelib chiqqan majburiyatlardan iborat bo'lishi mumkin.

Shuningdek, shaxsiy qarzlarda er-xotindan bittasining nikoh tuzilgunga qadar majburiyati yuzasidan kelib chiqib, o'z shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun olgan qarzlardir. Umumiy qarzlarda esa ularning ikkalasida ishtirok etib olgan qarzlarda bo'lib hisoblanadi.

Mulkiy munosabatlar er-xotinlar o'rtasidahar doim ham barqaror kechavermaydi. Ko'pginahollardasud yo'li bilan himoyaqilinishigato'g'ri keladi. Oila kodeksining 23-moddasigako'ra er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklarda, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar, bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'larda hisobiga olingan mol-mulklarda, agar qonun yoki nikoh shartnomasidaboshqachahol ko'rsatilmagan bo'lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

Nikoh qayd etilgunga qadar, bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'larda hisobiga olingan mol-mulklarda degan tushuncha Oila

kodeksidayangilik sifatidakiritildi. Buning ahamiyatli tomoni shundaki, bizning o‘zbek an’analarimizga ko‘ra, qolaversa bozor sharoitidayoshlarning ota-onalari yoki o‘zlari birgalikda o‘rtada ko‘char va ko‘chmas mulklar xarid qilishadi. Mazkur qoida mana shunday holatlarda keyinchalik kelib chiqadigan nizolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, er-xotingato‘y munosabati bilan berilgan sovg‘alar yoki to‘ydan keyingi marosimlarda berilgan sovg‘alar, agar ular umumiy foydalanish buyumlaridan iborat bo‘lsa, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki tarkibiga kiradi. Bu masalaga alohida e‘tibor berilgan. Mulk bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlarda er vaxotinning huquqlari, ularning majburiyatlari, mulkdan foydalanish tartibi, er vaxotinning umumiy vaxususiy mulki bilan bog‘liq masalalar Oila kodeksida o‘z aksini topgan.

Er vaxotinning mulkiy munosabatlarini ko‘rib chiqishda, albatta mulk va mulk huquqi hamdamulk bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlarga alohida o‘xtalib o‘tish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin amalga oshirilgan va oshirilayotgan islohotlarning asosiy laridan, bu mulk munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lgan tadbirlardir. Mulk bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlarga Prezidentimiz I. Karimov asarlarida katta e‘tibor berilganligini ko‘rish mumkin.

Prezidentimiz o‘z asarlarida asosiy maqsadimiz bo‘lmish bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tishda mulkiy munosabatlar asosiy o‘rin egallaydi, deb ta’kidlaydi. Shuningdek, bu munosabatlarni tartibga solish varivojlantirish zarurligini bildirib o‘tadilar.

Mulk va mulk bilan bog‘liq munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi chiqargan hujjatlar bilan, shuningdek, boshqa qonunosti normativ aktlari bilan ham tartibga solinib turiladi. Bu o‘rinda «O‘zbekiston Respublikasida Mulkchilik to‘g‘risida»gi, «Xususiy korxonalar to‘g‘risida»gi va boshqa qonunlar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi kabilarni ko‘rsatish mumkin.

Mulk egalari huquqlarining davlat yo‘li bilan himoya qilinishini ta’minlash hamda boshqa mulkchilik shakllarining huquqiy tengligini qaror toptirish shu asosda insonning mulkdan begonalashtirilganiga barham berish lozim va shart¹, — deb ta’kidlagan Prezident I. A. Karimov.

Mulking tegishliligi mulkiy huquq bilan belgilanadi. Mulk huquqi

shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkkao'z hohishi bilan vao'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shuningdek, o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir. Mulk huquqi muddatsizdir¹.

Mulkbilan bog'liq bo'lgan munosabatlar nafaqat mulkiy huquqni vujudgakeltiradi, balki shu bilan birga mulkiy majburiyatlarni ham keltirib chiqaradi.

Majburiyat – fuqarolik huquqiy munosabati bo'lib, unga asosan bir shaxs (qarzdor) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga muayyan harakatni amalga oshirishga, chunonchi mol-mulknini topshirish, ishni bajarish, xizmat ko'rsatish, pul to'lash va hokazo muayyan harakatdan o'zini saqlashga majbur bo'ladi, kreditor esa qarzdordan o'zining majburiyatlarini bajarishni talab qilish huquqiga ega bo'ladi.

Mulkiy huquqlar doirasida oilaviy mulkning o'rnini belgilash, bunda ayniqsa, oilaviy mulkning tarkibiy qismi hisoblangan er-xotin mol-mulking huquqiy maqomi, ularning o'zaro mulkiy huquq va majburiyatlarini aniqlash lozim bo'ladi.

3-§. Er-xotinning mulkiy huquqlari bo'yicha javobgarligi

Er-xotinlarning mulkiy munosabatlari yangi Oila kodeksida bir qator o'zgarishlar bilan berilgan. Kodeksda er-xotin o'rtasidagi mulkiy munosabatlar ikki guruhga bo'lingan. Bular quyidagilar:

- er-xotinlarning mulkiy-huquqiy munosabatlari;
- er-xotinlarning aliment bilan bog'liq huquqiy munosabatlari.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 5-bobi er-xotinlarning qonuniy rejimi bilan belgilanuvchi mulklar va shartnomaviy rejim bilan belgilanuvchi mulklarni o'z ichiga oluvchi normalarda tashkil topgan er-xotinlarning mulkiy-huquqiy munosabatlarini belgilab beradi.

Qonuniy rejim deganda, er-xotinlarning birgalikdagi mulklari rejimi tushuniladi. Birgalikdagi mulknini er-xotinlarning nikoh davrida topilgan va ularning har qaysisi egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish borasidagi teng bo'lgan mulklar tushuniladi. Bundamulki kimning nomida ekanligi ahamiyatga ega emas.

Umumiy mulkka nisbatan har ikki tomon, garchi ulardan biri

¹ I. A. Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. – T.: O'zbekiston. 1992. – 18 b.

mol-mulk topishdabiron joyda ishlamay, uy ishlari bilan mashgʻul boʻlgan, farzandlarini tarbiyalagan, bemorgaqaragan, qari ota-onasining parvarishi bilan shugʻullangan boʻlsaham, teng huquqli hisoblanadilar. Bu holat koʻproq ayollarda uchraydi.

Er-xotin mulkining qonuniy tizimi koʻpchilik er-xotinlarning qiziqishigajavob beradi. Ayniqsa, erkaklarga nisbatan kam daromadli ekanligida. Bu holatni biz ayollarning koʻpinchafarzandlar tarbiyasini, uy ishlarini muhim deb hisoblab, uy yumushlari bilan mashgʻul boʻlishidakoʻramiz. Bunday holatdaqonuniy rejim umumiy mulkdagi xotinning hissasini belgilab beradi vauning huquqlarini himoya qiladi.

Koʻpchilik holatlarda voyaga yetmagan farzandlar manfaatlari yotganda sud er-xotinni sud tartibida ajratayotganida mol-mulkni boʻlish tenglik tamoyilidan chetgachiqishi mumkin.

Agar er-xotindan biri umumiy mulkni oilamanfaatlari ziyoniga ishlatgan boʻlsa, oilaning umumiy mulkini boʻlish vaqtida uning ulushi kamaytirilishi mumkin. Bunday hollar bir tomonning alkogol ichimliklarga berilishi yoki boʻlmasagiyohvandlik vositalarini isteʼmol qilish uchun ularni sotib olishi, turli oʻyin, lotereyavaoʻz xobbilariga ishlatishlarida namoyon boʻladi. Ushbu salbiy holatlar oila mulkiga ziyon yetkazadi.

Yuqoridagi holatlardasud albatta, er yoki xotinga (oilamulkigaziyon yetkazgan tomonga) nisbatan koʻproq mulkning tegishli boʻlishini belgilashi lozim. Hozirgi vaqtdajamiyatimizda koʻplab shunday holatlar uchrab turibdi. Bunday holatlar koʻpinchaerlar tomonidan sodir etilmoqda. Er oʻzining oilasi oldidagi burchlarini unutib, oʻz maishati uchun oilaning mol-mulkini ishlatib yuboradi, oilasining ahvoli bilan hecham ishi boʻlmaydi va oʻz oilasigaziyon yetkazadi.

Mamlakatdagi yangi iqtisodiy vaziyat bizning hayotimizni oʻzgartirib yubordi. Xususiy tadbirkorlik, ishlab chiqarish imkoniyatlari koʻplab ayollarga erkaklarga nisbatan koʻproq daromad olish imkonini yaratdi. Mamlakatda yetarlicha mol-mulkka ega boʻlgan mulkdorlar paydo boʻldi.

Oila kodeksida er-xotinlarning mulkiy huquqiy munosabatlarini tartibgasoluvchi normalardaham bir qator oʻzgarishlar sodir boʻldi.

Avvalo, bu oʻzgarishlar, yangiliklar mulkiy munosabatlarni tartibgasoluvchi tamoyillarda aks etadi.

Er-xotinning qonuniy tartibdagi mulki ularning qonun hujjatlarida

¹ I. A. Karimov. Oʻzbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yoʻlida. —T.: Oʻzbekiston. 1995. —32—33-b.

belgilangan imperativ normalar bilan tartibgasolingan mulkidir.

Imperativ normalar bilan tartibga solinadigan, er-xotinning kelishuvi bilan o'zgartirib bo'lmaydigan ularning mol-mulkinging qonuniy tartibi bilan birga ularning dispozitiv normalar bilan tartibga solinadigan mol-mulkinging shartnomaviy tushunchasi ham mavjud.

Yangi Kodeksga er-xotinlarning qonuniy mulkidan tashqari II bo'lim 6-bob 29-36-moddalaridabelgilangan "Er vaxotin mol-mulkinging shartnomaviy tartibi" ham kiritildi. Bu qoidani qonunchilikka kiritilishining sababi bozor iqtisodiyotini yanada chuqurlashtirish, tadbirkorlikni rivojlantirish va xususiy mulkchilik mavjudligi bilan bog'liq.

Nikoh shartnomasi deb, nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohdabo'lgan davrida va (yoki) er vaxotin nikohdan ajratilgan taqdirda ularning mulkiy huquq vamajburiyatlarini belgilovchi kelishuvigaaytiladi.

Yangi Oila kodeksi loyihasini tayyorlashda er-xotin mulkinging qaysi biri to'g'ri degan masalatum'ildi. Shunda hech qanday shubhasiz birgalikdagi umumiy mulk eng maqbul deb topildi.

Er-xotinning qonuniy mulk tartibining mavjudligi er-xotinning nikoh shartnomasini tuzishlari shart emasligini anglatadi. Statistika ma'lumotlari shundan dalolat beradiki, hatto nikoh shartnomasi anchadan beri mavjud bo'lgan davlatlardaham nikoh shartnomasini ko'pchilik aholi tuzayotgani yo'q.

Barcha fuqarolar uchun bir xil huquq vaerkinliklarni ifodalab bergan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasi nikoh shartnomasining asosi hisoblanadi. Uning birdan-bir sharti, uni amalgaoshirishning kafolati boshqa shaxslarning huquq vaerkinliklari buzilishigayo'l qo'ymaslikdir.

Er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkiga shartnomaviy munosabatlar tatbiq etilishi umumiy tartibda O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 216-moddasi 1-bandidabelgilangan. Oila huquqining normalari esa ularni har taraflama kengaytirib bergan – nikoh shartnomasining huquqiy tabiati; uni tuzish shakli; nikoh shartnomasining mazmuni; uni o'zgartirish, tasarruf etish, haqiqiy emas deb topish asoslaridan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 353-moddasi 1-bandiga asosan "Ikki yoki bir nechashaxsning fuqarolik huquqlari vaburchlarini vujudgakeltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish ha-

qidagi kelishuvi shartnomadeyiladi”. Umumiy ko‘rinishda bunday ta’rif nikoh shartnomasigaham tegishlidir. Ammo bu shartnomaning o‘zigaxos xususiyatlari ham mavjud.

Shunday qilib Nikoh shartnomasining shakligategishli hisoblangan o‘zaro bog‘langan ikki taraf ham: o‘z huquqidan o‘z xohishi bo‘yicha erkin tasarruf etish huquqi; er va xotinning har birining mulkiy huquqlarining buzilishini bartaraf etish; mehnatgalayoqatsiz, muhtoj er yoki xotinning mulkiy huquqi buzilishini bartaraf etish; er-xotinning mulkiy huquqini ta’minlab, ma’lum barqarorlikni saqlab qolish; nafaqat jismoniy shaxsning, hatto davlatning ham mulkiy manfaati kafolatlanishigarioyaqilishgaimkon beradi.

Nikoh shartnomasining o‘zigaxos xususiyati nafaqat uning shaklida, hatto ichki mazmunidaham ifodalangan. Ular Oilakodeksining 31-moddasida keltirilgan umumiy qoidalar bilan belgilanib, er-xotin qonun bilan belgilangan er-xotinning birgalikdagi mulki tartibini o‘zgartirib, uning o‘rniga er-xotin shartnomasi tartibini belgilash huquqiga egadirlar.

Nikoh shartnomasi Oilakodeksining 31-moddasi 5-bandigabinoan “Er-xotinning huquq layoqati va muomalalayoqatini, ularning o‘z huquqlarini himoya qilish uchun sudgamurojaat qilish huquqlarini cheklashni, er-xotin o‘rtasidagi shaxsiy nomulkiy munosabatlarni, er-xotinning bolalarga nisbatan bo‘lgan huquq va majburiyatlarini tartibga solishni, mehnatga layoqatsiz ta’minot olishga muhtoj er yoki xotinning huquqini cheklovchi qoidalarni, er va xotindan birini o‘tanoqulay holatgasolib qo‘yuvchi yoxud oila to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining normalarigazid keluvchi boshqa shartlarni nazardatutaolmaydi”. Aks holda, birinchidan, er-xotindan bittasining huquqini cheklashga, ikkinchidan, Oilakodeksi 1-moddasi talablari buzilishigayo‘l qo‘yiladi.

Nikoh shartnomasini tuzish yoki tuzmasliker-xotinning o‘zlarigategishlidir. Agar ular nikoh shartnomasini tuzmasalar, u holda mulkiy huquqiy munosabatlari qonuniy tartibdabelgilangan huquqiy normalar bilan tartibgasolinadi.

Er-xotinning birgalikdagi mol-mulki ilgari gidek ko‘pchilik er-xotinlarning manfaatlariga javob beradi. Keyingi vaqtlarda muhim iqtisodiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishiga qaramay ayollarning daromadlari erkaklarning daromadlariganisbatan kamroqdir, chunki ularning ko‘proq vaqti oilada uy-ro‘zg‘or ishlari va bolalar tarbiyasigaketadi.

Er-xotinning birgalikdagi umumiy mol-mulkini nikoh davrida

topilgan mulk tashkil etadi. Nikoh davrida topilgan hamma mulkni er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki deb hisoblasa bo'ladi.

Yangi qonunchilik er-xotinning alohida ajratilgan mulkiga na faqat ularni nikohgacha bo'lgan mulkini, ya'ni hady yoki meros asosida olgan mulkini, shu bilan birga haqsiz bitimlar asosida vujudga kelgan mulkini ham kiritadi. Bu turdagi mulklar doirasiga birinchi navbatda haqsiz ravishda er-xotindan bittasi tomonidan xususiylashtirish asosida olingan kvartiraham kiradi.

Shartnomaning yetakchilik roli va mulkiy munosabatlarning yangi tamoyillari huquqiy jihatdan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida belgilab qo'yilgan.

Nikoh shartnomasi fuqarolik shartnomasining alohidaturlari sifatida ko'rilishi lozim, chunki unda er-xotinning mol-mulki huquqiy tabiatini belgilash va o'zgartirishni nazarda tutadi. Nikoh shartnomasining o'zigaxos xususiyati shundaki, u kompleks xarakterga ega ekanligi, o'zidan na faqat er-xotinning mol-mulkini vujudga keltirish yoki uning huquqiy tartibini o'zgartirish, shu bilan birga er-xotinning bir-biriga moddiy ta'minot berishini ham tartibga solishni belgilab berishi mumkin.

4-§. Nikoh shartnomasi tushunchasi va tuzish tartibi

Bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida er-xotinlarning faqat rasmiy mulk tartibidan tashqari mulkni shartnomaviy tartibga ham o'rin berildi. U «nikoh shartnomasi» yoki «nikoh kontrakti» deb yuritiladi. Buni bozor iqtisodiyoti tamoyillarini oilaviy munosabatlarga olib kirish deb baholasa ham bo'ladi.

Nikoh shartnomasi er yoki xotinga, shuningdek, ularning har ikkisiga ham nikoh shartnomasiga binoan ixtiyoriy vakelishilgan holda nikohda bo'lgan davrlarida yoki ular nikohdan ajratilgan paytlarida o'z mulkiy huquq va majburiyatlarini aniqlab olishlari uchun imkoniyat tug'diradi.

Nikoh shartnomasida odatdagi fuqarolik huquqida ko'p uchraydigan shartnomalardagi singari majburiyatda shaxslar almashilishiga yo'l qo'yilmaydi². Ya'ni, shartnomaning taraflari faqat nikoh munosabatiga kiruvchilar va nikohdagi er-xotinlar bo'lishi mumkin.

Shartnomaning mazmuni er-xotinning mol-mulka bo'lgan huquq va majburiyatlaridan iborat. Nikoh shartnomasi predmetini ifodalovchi xususiyatlar shartnomadan nazardatutilgan shartlar er-xotin o'rtasida mavjud bo'lgan mulkiy huquqlardan va kelajakda ular

tomonidan qo‘lga kiritilishi mumkin bo‘lgan mol-mulk va mulkiy huquqlardan ham iborat bo‘lishi mumkin.

Nikoh shartnomasining yuridik tomondan eng ahamiyatli jihati shundaki, u er-xotin o‘rtasida istiqbolda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan nizolarni sud amaliyotidato‘g‘ri hal qilinishidayordam beradi. Bizda, ayniqsa, o‘zbekoilalaridagi quda-andachilikmunosabatlarida asosiy xarajatlar, to‘y vato‘y bilan bog‘liq boshqamunosabatlardagi chiqimlar erkaklar tomonigatushadi. To‘y vato‘y oldi xarajatlarni kim ko‘taradi? Afsuski, bundayin tubsiz savollar bizning jamiyat-imizdatubsizligichaqolib ketmoqda. Nikoh shartnomasining tuzilishi, rasmiylashtirilishi qaysidir ma‘nodamanashunday hollarning oldini olishdamuhim vositarolini o‘ynaydi.

Nikoh shartnomasi boshqafuqarolik shartnomalari kabi tomonlarning ixtiyoriyligi va o‘z erkini ifodalovchi yozmashakldatuziladi. Bunday umumiy asoslarda u tomonlar, ya‘ni er-xotinning mulkiy huquqlarini ifodaetadi.

Milliy qonunchilikdanikoh shartnomasi faqat er-xotinning mulkiy huquqlarini belgilab olishgaxizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Nikoh shartnomasi o‘zining mazmun-mohiyati bilan oila munosabatlarini mustahkamlashgaqaratilgan chora-tadbirlarni qamrab olishi bilan ham xarakterlidir.

“Nikoh shartnomasi nikoh davlat ro‘yxatiga olingunigaqadar ham, shuningdek nikoh davrida ham tuzilishi mumkin.

Nikoh davlat ro‘yxatiga olingunigaqadar tuzilgan nikoh shartnomasi nikoh davlat ro‘yxatiga olingan kundan boshlab kuchga kiradi” (Oilakodeksining 30-moddasi).

Agar nikoh shartnomasi nikoh davlat ro‘yxatiga olingunigaqadar tuzilgan bo‘lsa, bunday nikoh shartnomasi kechiktirib bajariladigan shartli bitim hisoblanadi. U faqat nikoh tuzilgandan so‘ng kuchgakiradi.

Nikoh shartnomasini uning subyektlari faqat er-xotin bo‘lganligi munosabati bilan, ularning nikohga kirishi bilan bog‘lamoq darakor. Agar shaxs nikoh yoshigato‘lmagan bo‘lsa, u ota-onasi yoki homiysining roziligisiz nikoh shartnomasini tuza olmaydi. Voyaga yetmagan er yoki xotin nikoh tuzishi bilan to‘la muomala layo-

¹ F.M.Otaxo‘jayev. Nikoh shartnomasi. // Xo‘jalik vahuquq. 1998. №1. –11-b.

² O. Oqyulov. Majburiyat yuzasidan kelib chiqadigan javobgarlik. // Hayot vaqonun. 1998. №4. –18-b.

qatiga ega bo'lib, mustaqil nikoh shartnomasini tuzishi mumkin. Nikoh shartnomasini tuzish uchun er-xotin muomala layoqatiga ega bo'lishlari lozim. Agar er-xotindan birontasi muomala layoqatiga egabo'lmasa, u holda uning nomidan nikoh shartnomasini uning homiysi tuzadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 31-moddasiga binoan fuqaroning muomalalayoqatini cheklash nikoh shartnomasini tuzishgaham ta'sir ko'rsatadi. Chunki muomala layoqati cheklangan shaxs faqat mayda maishiy bitimlarni tuzish huquqiga ega.

5-§. Xorijiy davlatlarda nikoh shartnomasining mazmuni

Xalqaro miqyosda nikoh shartnomasi uzoq tarixga ega. Tarixiy rivojlanish jarayonidako'pginaYevropadavlatlaridanikoh shartnomasi qo'llanib kelingan. Masalan, Fransiyaning «Napoleon kodeksi»daham nikoh shartnomasigato'xtalib o'tiladi. HozirdaFransiyaFuqarolik kodeksida1-kitob, GermaniyaFuqarolik kodeksida4-kitob, Shveysariya Fuqarolik Kodeksida 11-kitob, Angliyada «Nikoh to'g'risida»gi qonunda oila munosabatlari yoritilgan bo'lib, unda nikoh shartnomasi masalalarigaham to'xtab o'tilgan. Hattoki, nikoh shartnomasi nikohning muhim bir elementi sifatidata'kidlab o'tilgan.

Hozirgi davrda er-xotinlarning mulkiy munosabatlarini tartibga solishdaikki xillik mavjud: bir qator davlatlar oila huquqidaerning hukmronligi xarakterli, ko'pchilik mamlakatlarda hozirgi davrgacha oiladaer-xotinning teng huquqli emasligi saqlanib qolingan. Bu davlatlarda Fuqarolik kodeksi bo'yicha nikoh shartnomasi o'rnatilgan bo'lib, shartnomanikohdan oldin tuzilib, undaavvalambor xotinning mulkiganisbatan erning huquqi mustahkamlanadi¹.

Keyingi davrlarda«nikoh shartnomasi» shakli chet mamlakatlarda keng tarqalmoqda. Unga asosiy talab sifatida nikoh shartnomasi namoyon bo'lmoqda. Qonunchilik bo'yicha umumiy shartnomalarga qo'yilgan talablar: nikoh tuzish tartibi, uning haqiqiy sanalish shartlari, nikohdan ajrashganda er-xotinning zararni undirish shartlari kabilar belgilanadi. Bulardan tashqari oilada mulkni kim boshqarishi ham shartnomada belgilanishi mumkin. Fransiyada er-xotinning mulkni boshqarishidaer ushbu mulkni boshqaraoladi, lekin xotinning roziligisiz muhim shartnomayoki bitimlarni tuzaolmaydi. Argentina, Braziliyava Ispaniyakabi davlatlardamol-mulkni boshqarishdaerning roli birmunchayuqoridir.

G'arb davlatlarining oila qonunchiligida nikoh shartnomasi

masalasining o'ziga xosligi shundaki, unda nafaqat mulkiy munosabatlar, balki shaxsiy huquq va majburiyatlar ham o'zaro kelishib olinishi hollari uchraydi. Bu nikohning «shartnoma» shakligamuvofiq keladi. Bunda er-xotin o'rtasidagi munosabatni tartibga solishdan nikoh shartnomasi muhim rol o'ynaydi. Nikoh shartnomasi shartlarini bajarmaslik nikohni bekor qilishga, hatto ma'lum huquqiy javobgarlikka ham olib kelishi mumkin.

Hozirgi kunda Amerikada «nikoh tuzishdan avvalgi kelishuv» keng tus olgan. Unga binoan er-xotinlar ushbu kelishuvda istalgan narsalarini kelishib olishlari mumkin bo'ladi. Nikoh tuzishdan avvalgi kelishuvga binoan er-xotinlar bolalarning tarbiyasida ishtirok etib, ularni moddiy ta'minlash xususida, umumiy ro'zg'orni yuritish, shaxsiy munosabatlarni oydinlashtirib olish yuzasidan ushbu kelishuvni imzolashlari amaliyotda keng tarqalgan. Umumiy qoidaga binoan, nikoh shartnomasi yoki nikohgacha bo'lgan kelishuv o'ylanib tuzilgan va oqilon bo'lishi darkor.

Rossiya qonunchiligi nikoh shartnomasini tuzish tartibi va shartlariga rioya qilgan holda, G'arb davlatlari qonunchiligiga e'tiborni qaratadi. O'z navbatida esa, faqatgina G'arb davlatlarining ijobiy tomonlarini olmay, balki salbiy jihatlarini ham o'rganib chiqib, o'z qonunchiligiga kiritgan. Jumladan, G'arb davlatlaridagidek, Rossiya qonunchiligi nikoh shartnomasidagidek shaxsiy munosabatlarni, mulkiy munosabatlar bilan birgalikda emas, balki faqatgina mulkiy munosabatlarni tartibga solishni yo'lga qo'ygan.

Ayni vaqtda nikoh shartnomasini o'zgartirish yoki bekor qilish haqidagi kelishuv ham nikoh shartnomasi tuzilgan shaklda amalga oshiriladi. Nikoh shartnomasi shartnomada ko'rsatilgan muddat tugagandan keyin yoki taraflar tomonidan o'rnatilgan nikohdan ajratilgandan keyin harakatdan to'xtatiladi.

Bir qator Yevropa davlatlaridagi kabi nikoh shartnomasini O'zbekiston Respublikasi Oila qonunchiligi bilan o'zgartirish yoki bekor qilish xususida to'xtaladigan bo'lsak, shuni alohida ta'kidlash joizki, respublikamiz qonunchiligiga binoan nikoh shartnomasi er-xotinning kelishuvi bilan istalgan vaqtda o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Uning o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi yozma shaklda tuzilishi va notarial tartibda albattasdiqlanishi lozim.

O'z-o'zidan tabiiy savol tug'iladi. Nikoh shartnomasi er-xotinlar

¹ Лунтс М. Международное частное право. - М.: Юр.лит. 1984. - 62-б.

nikoh davrigaqadar tuzilgan bo'lsa, u qachondan boshlab amalga kiradi yoki bo'lmasa, ushbu nikoh shartnomasini imzolagandan so'ng, er-xotinlar mulkhuquqini vujudgaketishini 10-yil, 15-yildan keyin kelishib olishlari mumkinmi?

O'zbekiston Respublikasi Oilaqonunchiligabinon nikoh shartnomasi nikoh davlat ro'yxatigaolingunqadar tuzilgan bo'lsa, ushbu shartnomanikoh davlat ro'yxatiga olingan vaqtdan boshlab amalga kiradi. Nikoh shartnomasidaer-xotinlar o'zaro kelishgan holdao'zlarining mulkiy huquq vamajburiyatlarini belgilab olishgahaqli bo'lib hisoblanadilar. Unga binoan nikoh shartnomasida belgilab olingan har qanday mol-mulklar er-xotinlarning o'zlariga tegishli bo'lib hisoblanadi. Mulk huquqining vujudga kelishi esa ushbu shartnoma tuzilgan vaqtdan va notarial tartibda tasdiqlanganidan so'ng paydo bo'ladi. Yuqoridagi savolga oydinlik kiritadigan bo'lsak, er-xotinlar mulk huquqi vujudgaketishini 10-yil yoki 15-yildan so'ngligini kelishib olaolmaydilar. Faqatginanikoh shartnomasining bandidamulkiy munosabatlarga bo'lgan huquq vamajburiyatlarni kelishib, belgilab olishlari mumkin bo'ladi.

MDH davlatlariga kiruvchi Rossiya qonunchiligi bilan nikoh shartnomasini bekor qilishni taqqoslab ko'rsak, agar nikoh shartnomasi bekor qilinmagan bo'lsa, u nikoh tugatilguniga qadar amalda bo'ladi. Nikoh tugatilgan paytdan boshlab nikoh shartnomasida nikoh tugatilganidan keyingi davr uchun nazarda tutilgan majburiyatlar bundan mustasno bo'ladi. Nikoh shartnomasi shunday huquq va majburiyatlarni belgilashi mumkinki, ular nikoh tugatilganidan so'ng ham amalda bo'ladi. Birinchi navbatda, bu nikoh tugatilgandan so'ng er-xotindan bittasining moddiy ta'minlashga taalluqli bo'lishidir.

Qisqacha qilib, G'arb davlatlari va O'zbekiston Respublikasida nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish asoslari xususida to'xtalib o'tsak. Oilakodeksining 33-moddasigabinoan nikoh shartnomasi sud tomonidan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolikkodeksida nazardatutilgan asoslar bo'yichato'layoki qisman haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoh shartnomasi mazmunining asosiy elementi er-xotin mulking huquqiy tartibini belgilashdir. Nikoh shartnomasi bilan belgilangan bunday tartib er-xotin mulking shartnomaviy tartibi deb ataladi.

Nikoh shartnomasi tartibini belgilashdaer-xotinlarga juda keng huquqlar beriladi.

Nikoh shartnomasi er-xotinlar bir-birlarini moddiy ta'minlash

yoki biri ikkinchisini moddiy ta'minlashini ko'rsatish huquqigaega. Shartnomadabelgilangan shartlar aliment majburiyatining umumiy qoidalarigamos kelmog'i kerak. Xususan, muomalagalayoqatsiz er yoki xotinning huquqlari buzilmasligi lozim. Ammo nikoh shartnomasida qonun bo'yicha aliment olish huquqigaegabo'lmagan er yoki xotingaaliment to'lash belgilanishi mumkin. Birinchi navbatda bu o'z xohishlari bilan, oila manfaatini o'ylab ishi yoki o'qishini qoldirgan er-xotinlarga taalluqli bo'ladi.

Nikoh shartnomasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlar muayyan muddat bilan cheklanishi mumkin (Oila kodeksining 31-moddasining 4-bandi). Masalan, ularning mulki bir yil davomida bo'lingan, bu muddat o'tishi bilan umumiy bo'lib qolishi to'g'risida kelishib olishlari mumkin. Er-xotinning nikoh shartnomasi bilan belgilangan huquq vamajburiyatlari muayyan shart-sharoitning vujudga kelishi yoxud kelmasligigaham bog'liq qilib qo'yilishi mumkin. Bu shartlar kechiktirish hamdabekor qilish shartlari bilan ham tuzilishi mumkin. Masalan, er-xotin shartnomatartibigako'ramol-mulkining alohidaligini belgilab, agar oiladabolatug'ilsa, umumiy tartibdahal bo'lishini ko'rsatishlari mumkin. Yoki er-xotindan bittasi o'qishi tamom bo'lishigaqadar ikkinchisi tomonidan moddiy ta'minlanish shartini belgilash bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Har qanday fuqarolik huquqiy bitimlaridahaqiqiy bo'lishi uchun qanday shartlar belgilansa, nikoh shartnomasida ham shunday shartlar qo'yilishi mumkin. Subyektlar muomala layoqatiga egabo'lib, ularning xohishi erkin ifodalanishi lozim.

Shuningdek, nikoh shartnomasi er-xotinlarning shaxsiy nomulkiy munosabatlarini tartibga sola olmaydi. Bu masala shu bilan bog'liqqi, nikoh shartnomasigafaqat shunday huquq va majburiyatlar kiritilishi mumkin, ular bajarilmagan holdaularning bajarilishi majburiy ravishdaamalgaoshiriladi. Yuqorida bir nechabor ta'kidlab o'tganimizdek, faqat shaxsiy xarakterga ega bo'lgan majburiyatlar majburiy ravishda amalgaoshirilishi mumkin emas.

Er-xotinlar o'z shaxsiy munosabatlarini kelishish asosidahal qilishlari mumkin, ammo bu kelishish huquqiy xaraktergaegabo'lmaydi.

Shuningdek, nikoh shartnomasi mehnatgaloqatsiz, muhtoj er yoki xotinning aliment olish huquqini cheklashga qaratilgan shartni belgilay olmaydi.

Nikoh shartnomasida tatbiq etilishi mumkin bo'lgan yanaquyidagi maxsus cheklash mavjud: nikoh shartnomasi er-xotindan

bittasini og‘ir noqulay ahvolga solib qo‘yishi mumkin emas. Aks holda bu bitim baxshli bitim bo‘lib, huquqi buzilgan er yoki xotinning da‘vosiga ko‘ra haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bunday maxsus asos kiritilishining zaruriyati shu bilan bog‘liqki, nikoh shartnomasi taraflarning shaxsiy munosabatlari bilan bog‘liq.

Nikoh shartnomasi oilaqonun hujjatlarining boshlanish asoslariga qarama-qarshi bo‘lmasligi lozim. Qonunning bu qoidasi sud tomonidan ko‘rilishiga keng ko‘lamda yo‘l ochib beradi. Bunday hujjatlarda oilaqonunchiligining asosiy boshlamasi, Oilakodeksining 1-moddasigamuvofiq, oilaning davlat tomonidan himoya qilinishi, oilada er-xotinning tengligi, oiladamehnatga layoqatsiz oila a‘zolari huquqlarini himoya qilishda ularga ustunlik berishdan iborat. Nikoh shartnomasidabu boshlanishlardan birontasining buzilishi manfaatdor tomonidan nikohni haqiqiy emas deb topish masalasini qo‘yishi mumkin. Oilani davlat tomonidan himoya qilish tamoyili buzilishi nikoh shartnomasi shartlarini haqiqiy emas deb topish, nikohdan ajralishni rag‘batlantirish, masalan, nikohdan ajralishda er-xotindan bittasigamulkiy manfaatdorlikni berish, er-xotinlar tengligi tamoyili buzilishi ulardan birining og‘ir noqulay sharoitgatushirib qo‘yilishida ifodalanishi mumkin.

6-§. Nikoh shartnomasini tuzishda qo‘yiladigan talablar

Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari haqiqiy deb tan olingan shartnomaga asosan vujudgakeledi. Haqiqiy deb tan olingan shartnomaning shartlari:

birinchidan, nikoh shartnomasining mazmuni qonunga xilof bo‘lmasligi lozim. Shaxsiy nomulkiy bo‘lgan munosabatlarni majburan bo‘ysundirib kelishilishigayo‘l qo‘yilmaydi;

ikkinchidan, er-xotin huquq va muomala layoqatiga ega bo‘lishi kerak. Istisno sifatida nikoh tuzishgayo‘l qo‘yilgan shaxs muomala yoshigato‘lgan bo‘lishi yoki to‘lgan deb hisoblanishi kerak;

uchinchidan, nikoh shartnomasi notarial rasmiylashtirilishi shart; to‘rtinchidan, nikoh shartnomasi qatnashchilarining bayon etilgan xohishi uning haqiqiy xohishigamos kelishi, ya‘ni kelishuv to‘g‘ri tushunilib, uni tuzish ixtiyoriy asosdabo‘lmog‘i lozim.

Nikoh shartnomasi belgilangan talablarga rioya qilmasdan tuzilsa, u haqiqiy emas deb topiladi. Masalan, nikoh shartnomasi muomalagalayoqatsiz shaxsning ishtirokidatuzilgan bo‘lsa (FKning 119-moddasi), nikoh shartnomasi yuridikoqibatlar tug‘dirish niyati

bo‘lmagan holda, nomigaginatuzilgan bo‘lsa(qalbaki bitim, nikoh FKning 124-moddasi 1-bandi), yoki nikoh shartnomasi OKning 31-moddasi 5-bandi talablarini buzib tuzilsa, ushbu shartnomahaqiqiy emas deb topiladi.

7-§. Nikoh shartnomasini o‘zgartirish va bekor qilish

Nikoh shartnomasi er-xotinning o‘zaro roziligi bilan istalgan vaqtdao‘zgartirilishi vabekor qilinishi mumkin. Bunday o‘zgartirish yoki bekor qilish to‘g‘risidagi kelishuv yozma shaklda bo‘lishi va notarial tartibdatasdiqlanishi lozim. Nikoh shartnomasini bajarishdan bir tomonlamabosh tortishgayo‘l qo‘yilmaydi.

Agar nikoh shartnomasi bekor qilingan bo‘lmasa, u holda bu nikoh tugatilishiga qadar amalda bo‘ladi. Nikoh shartnomasi er-xotindan birining talabi bilan Fuqarolik kodeksida belgilangan asoslar va tartibdasudning hal qiluv qarori bilan o‘zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin.

Oilakodeksi 32-moddasining 3-qismigabinoan “nikoh tugatilgan paytdan boshlab nikoh shartnomasining amal qilishi ham tugaydi, nikoh shartnomasida nikoh tugatilganidan keyingi davr uchun nazardatutilgan majburiyatlar bundan mustasno”.

8-§. Nikoh shartnomasini haqiqiy emas deb topish

Nikoh shartnomasi har qanday bitimga o‘xshab sud tartibida haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoh shartnomasi fuqarolik qonunchiligida nazarda tutilgan asoslar vatartib bo‘yichato‘la yoki qisman haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Agar nikoh shartnomasi oilayoki fuqarolikqonunlari normalarini buzib tuzilsa, u holdabu shartnomaning mazmuni buzilib, qonunga qarshi tuzilgan hisoblanadi.

Biroq O‘zbekiston qonunchiligi bilan nikoh shartnomasi instituti kiritilgach, er-xotinlar o‘rtasidasud nizolari ko‘payadi, degan fikrga borish noto‘g‘ri. Aksincha, mazkur shartnomako‘pchilik masalalar taraflarning o‘zaro kelishuvi asosida hal qilinib, sud muhokamasiga bormaslikkaimkoniyat yaratadi.

Bunday turdagi shartnomani tuzish amaliyoti ma‘lum asosda vujudgakelishi tufayli nikoh shartnomasi er-xotindan bittasining yoki uchinchi shaxslarning huquqlarini buzish hollari so‘zsiz kamayishigaolib keladi, chunki mazkur shartnomahar qaysi er-xotin

uni tuzishni (o'zi uchun) ma'qul deb topsa, ungamulkiy huquqiy tartibni belgilash imkoniyatini yaratadi.

Nikoh haqiqiy emas deb topilsa, beixtiyor ravishdanikoh shartnomasi ham haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikohning mavjudligi nikoh shartnomasining elementi hisoblanadi. Shuning uchun nikoh haqiqiy emas deb topilgandau tuzilgan vaqtdan boshlab bekor qilinib, nikoh shartnomasi ham tuzilgan vaqtdan boshlab o'zining yuridik kuchini yo'qotganligini bildiradi.

Nikoh shartnomasini tuzuvchi qayd etilgan nikohdaturuvchilar deb hisoblanadi. Ularning kelishuvi nikoh shartnomasi hisoblanmaydi, chunki, qonunchilik yuridik rasmiylashtirilmagan amaldagi nikoh munosabatlarigahuquqiy oqibat bermaydi.

Nikoh shartnomasi albatta yozma shaklda tuzilishi va notarial tartibdatasdiqlanishi lozim (Oila kodeksining 30-moddasi 3-bandi). Qonun bilan belgilangan tartibgariyoaqilmaslikbunday shartnomani haqiqiy emas deb topish uchun asos bo'ladi. Shaklganisbatan bunday talablarni belgilash nikoh shartnomasining er-xotinga, shuningdek uchinchi shaxslarganisbatan ham alohidaahamiyatini ko'rsatadi. Bu shartnomaqoidatariqasidauzoq muddat amaldabo'ladi hamdamulkiy huquq vamajburiyatlarni kelajak vaqtgaqarab belgilaydi. Shuning uchun bunday huquqlarni aniq vaqat'iy belgilash unganotarial shakl berish tufayli erishiladi.

Nazorat savollari:

- 1. Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasi va vujudga kelish asoslari.*
- 2. Er-xotinning umumiy birgalikdagi mulklari hamda ularning har birining xususiy mulklari tarkibiga nimalar kiradi?*
- 3. Nikoh shartnomasining mazmunini nima tashkil qiladi?*
- 4. Er-xotinning umumiy va xususiy mulklarini sud tartibida bo'lish.*
- 5. Er-xotinning umumiy va shaxsiy qarzlari uchun javobgarligi.*

6-BOB. NIKOHNING TUGATILISHI

1-§. Nikohning tugatilishi tushunchasi

Oilaviy-huquqiy munosabatlar davomli huquqiy munosabatlar bo'lib hisoblanadi. Bu xususiyat huquqiy munosabatning maqsadlari bilan belgilanadi. Nikohdan maqsad oila qurish bo'lib, u er-xotinning butun umri davomida birga yashashga mo'ljallanadi. Ammo afsuski,

hayotdasheday holatlar bo'ladiki, ushbu holatlar nikohning tugatilishigasabab bo'ladi, natijadanikohning bir umrliksharti buziladi. Biz buni qanchalik xohlamaylik, afsuski, nikohning tugatilishi har qadamda, judako'p sodir bo'ladi.

Ma'lumki, nikoh munosabati erkak bilan ayol o'rtasidagi tabiiy munosabatlarni tartibgasolib turadi, ya'ni er-xotin, ota-onava farzandlar o'rtasidagi axloqiy, huquqiy majburiyatlarni o'rnatadi. Nikohning tugatilishidaesaer-xotin o'rtasidagi bunday majburiyatlar, munosabatlar batamom tugatiladi yoki ulargama'lum darajada putur yetadi.

Nikohning tugatilishi qadimdan mavjud bo'lgan. Masalan, nikohning o'zi tartibsiz bo'lgan davrda nikohning tugatilishida ham hech qanday tartib bo'lmagan vaundan hech qanday oqibat ham kelib chiqmagan. Keyinchalik turli shohlarning ko'rsatmalaridagi qoidalargamuvofiq nikohning tugatilishi amalgaoshirilgan. Masalan, VII asr oxiri – VIII asr boshlarigaoid So'g'd arxivi bungayaqqol misol bo'laoladi.

Nikohning tugatilishi jarayon sifatidashariat normalari amal qilgan davrdayanadarivojlangan. Nikohning tugatilish tartibi Qur'oni Karim, Hadislardaifodalangan.

Tarixganazar solib, xususan shariat normalari amal qilgan davrni olib qarasak, «islom taloqni, oilaning buzilishini maqsadgamuvofiq ish deb hisoblamaydi. Iloji boricha oilani buzmay saqlab qolishni targ'ib qiladi. Allohning eng ma'qullamagan ishi bu taloqdir. Shariat bo'yicha nikohdan ajralish ikki turga bo'lingan: yengil va og'ir. Nikohdan ajralishning yengil turida er ajragan xotini bilan qayta nikohdan o'tishi mumkinligi tushunilgan. Yengil ajralish deganda ikki marotabaaytilgan taloq tushunilgan. «Uch taloq» so'zi aytilganda og'ir turdagi ajralish ro'y bergan»¹.

Birinchi navbatdasheduni ta'kidlab o'tish joizki, agar er olti oy muddat davomida xotinini moddiy ta'minlamasa; er nikohdayashashgaqodir bo'lmasa; nikoh yoshlik vaqtidatuzilgan bo'lib, jinsiy balog'atga yetgandan so'ng yoki ma'lum yoshga to'lgandan so'ng qiz nikohdayashashgarozi emasligini izhor etsa; er islom dinidan boshqadingao'tsanikohdan ajralish uchun asos bo'lib hisoblangan¹.

Odatda, hozirgi zamon nikohdan ajralish qonunchiligi ko'pchilik

mamlakatlarda deyarli bir xil, chunki ular ko‘p yillar davomida shakllanib kelgan tartiblarga asoslangandir. Lekin ularning umumiy tavsifini ko‘rsatuvchi bir shakl berish murakkabdir, chunki o‘xshashliklar bilan birga o‘sha yer dini, an‘analariga bog‘liq xususiyatlar ham ko‘p uchrab turadi.

Ajralishlar albattajamiatgasalbiy ta’sir ko‘rsatadi. Lekin ma’naviy chegaralar, ajralishgasotsial jarayon nuqtayi nazaridan salbiy baholash bir tomondabo‘lsa, insonning shaxsiy manfaatlarining himoyasi ikkinchi tomondabo‘lar ekan, uning ahamiyati kundan-kungaoshib bormoqda. Nikoh tuzilishidahosil bo‘ladigan munosabatlar mohiyati jihatidan shundayki, ulargakirish er-xotin ixtiyorlari orqali, boshqalar zo‘rlashisiz bo‘lgani kabi, shunday munosabatlarni tugatish huquqi ham ulardan o‘zgalargaberilmagan.

2-§. Nikohning tugatilishi uchun asoslar

O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 37-moddasigabinoan nikohnining tugatilishi quyidagi asoslardaamalgaoshiriladi:

- er-xotindan birining vafoti;
- sud tartibidabedarakyo‘qolgan er yoki xotindan birining o‘lgan deb e’lon qilinishi;
- er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasigamuvofiq ajralish yo‘li bilan;
- sud tomonidan muomalagalayoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizasigamuvofiq nikoh munosabati tugatilishi belgilab qo‘yilgan.

Sanab o‘tilgan faktlar nikoh tugatilishining asoslaridir. Nikohdan ajralish yuqoridakeltirilgan ikki asosdan farq qilib, faqat er-xotinning hayotligidaro‘y beradi. O‘lim yuridik fakt bo‘lib, er-xotin o‘rtasidagi nikoh munosabatlarini tugatadi.

Er-xotindan birini sudning hal qiluv qarorigaasosan vafot etgan deb e’lon qilish o‘z huquqiy oqibati bo‘yichao‘limgatenglashtiriladi. Shuning uchun o‘lgan deb topilgan shaxs bilan uning er yoki xotini o‘rtasidagi nikoh ham tugatiladi.

Bizning jamiyatdanikoh birgatuszilgan ittifoq hisoblanadi. Ma’lum holatlarda, agar oila amaldabuzilgan bo‘lsa, u ajralish asosidatugatilgan bo‘lishi mumkin. Nikohdan ajralish er-xotin o‘rtasidagi

¹ Burhoniddin al-Marg‘inoniy. Hidoya. 1-jild. –T.: Adolat. –221-b.

huquqiy munosabatlarni kelajak vaqt uchun to‘xatishga asos bo‘ladi. Bunday ajralish nikohni haqiqiy emas deb topishdan farq qiladi. Nikohni haqiqiy emas deb topishda nikoh vujudga kelgan vaqtdan boshlab huquqiy munosabatlar tugallangan bo‘lib hisoblanadi. Biroq, nikohdan ajralish bilan barcha huquqiy munosabatlar tugallanmaydi. Masalan, sobiq er-xotindan birining aliment olish huquqi bunday holda saqlanib qoladi.

Yuqoridagidek o‘tilgan holatlar yuridik faktlarning ko‘rinishlaridan hisoblanadi.

Er-xotindan birining vafoti yoki vafot etgan deb e‘lon qilinishi nikohning tugatilishi uchun xizmat qiladi. Vafot etish aniq holat bo‘lib, u yuridik jihatdan rasmiylashtirilishi lozim. Ya‘ni, vafot etgan shaxsning (nikoh munosabatida turgan) tegishli hujjatlari qonuniy asoslarda FHDYo organi vabosh qarasiylashtirish g‘avakolati bo‘lgan organlar tomonidan qonuniy amalga oshirilishi shart. Fuqaro vafot etgan taqdirda uning nikohi ham tugallangan hisoblanadi. Fuqaroni vafot etgan deb e‘lon qilish O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, shuningdek, Fuqarolik protsessual kodeksining tegishli normalariga binoan sudning hal qiluv qaroriga bilan amalga oshiriladi. Fuqaroni vafot etgan deb e‘lon qilish o‘z huquqiy oqibati bo‘yicha o‘limga tenglashtiriladi. Fuqaroni (er yoki xotinni) vafot etgan deb e‘lon qilinishi natijasida nikoh munosabatlari ham tugallangan bo‘lib hisoblanadi. Vafot etgan deb e‘lon qilingan shaxsning eri yoki xotini nikohi tugallanganidan so‘ng ikkinchi nikoh munosabatiga kirishga haqli bo‘ladi. Hayotda uchraydigan voqea-hodisalar natijasida vafot etgan deb e‘lon qilingan shaxs qaytib kelgan taqdirda, sudning hal qiluv qarori bekor qilinib, uning barcha shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tiklanadi. Oila kodeksining normalariga binoan, faqatgina, er yoki xotin boshqa nikoh munosabatiga kirishgan bo‘lsa, u holda nikoh munosabati tiklanishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Bordi-yu, ikkinchi taraf nikoh munosabatiga kirishmagan bo‘lsa, u holda ikkinchi tarafning roziligi asosida nikoh qaytatiklanishiga yo‘l qo‘yiladi.

3-§. Nikohning tugatilishi va nikohdan ajralish: umumiylik va o‘ziga xoslik

¹ F. M. Otaxo‘jayev. O‘zbekiston Respublikasida nikoh to‘g‘risidagi qonunlarning rivojlanishi va ularni takomillashtirish muammolari. Yu. f. d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: 2000.

Oilakodeksining 37-moddasidagi ikkinchi holat bu er-xotindan birining yoki har ikkalasining arizasigamuvofiq ajralish yo'li bilan nikohning tugallanishi hisoblanadi.

Ajralish nikohni tugatilishi bilan keskin farqlanadi. Nikohning tugatilishi uchun vafot etish yoki vafot etgan deb e'lon qilish sabab bo'lsa, nikohdan ajralishdabu holat er-xotinlarning hayotlikvaqtlarida amalgaoshiriladi.

Nikohdan ajralish ikki tartibdaamalgaoshiriladi:

- sud tartibida;
- FHDYo organi orqali.

Sud tartibidanikohdan ajralish uchun er-xotinlar o'rtasidamulkiy nizolarning mavjudligi, o'rtadaumumiy voyagayetmagan bolalarning borligi, voyagayetmagan bolalar uchun aliment to'lash to'g'risida nizolarning mavjudligi, shuningdek, er-xotinlar o'rtasida o'zaro moddiy ta'minot berish bilan bog'liq bo'lgan nizolarning mavjud bo'lishi kabi omillar xizmat qiladi.

Oilakodeksining 39-moddasigabinoan xotin homiladorligi vaqtida vabola tug'ilganidan keyin bir yil mobaynidaer nikohdan ajralish to'g'risida xotinning rozilgisiz, hatto homila bevosita shu erdan bo'lmasaham ishni qo'zg'atishgahaqli emas.Nikohdan ajralish ishini qo'zg'atishdaxotin rozi bo'lmasa, sud da'vo arizani qabul qilishni rad etishi, agar arizaqabul qilingan bo'lsa, ish tugatilishi lozim.

Shu bilan birga, xotin farzand ko'rganidan so'ng va bola bir yoshgato'lgandan keyin er yananikohdan ajralish to'g'risidada'vo bilan murojaat qilishga haqli. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1998-yil 11-sentabrdagi «Sudlar tomonidan nikohdan ajratish haqidagi ishlarni ko'rishda qonunlarni qo'llash amaliyoti to'g'risida»gi qarorigako'raushbu qoidalar bolao'liktug'ilgan yoki bir yoshgachayashamay vafot etgan hollardaham tadbiiq qilinishi lozim.

Fuqarolikholati dalolatnomalarini qayd etish organidan nikohdan ajralish O'zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 42-43-moddalariga ko'ra er-xotinning o'zaro roziligi bo'lganda, er-xotindan birining arizasi bo'yicha, er-xotinning ikkalasi nikohdan ajralishgarozi bo'lsa, er-xotinning voyagayetmagan umumiy bolalari bo'lmasaaajratiladi.

FHDYo organlarida nikohdan ajralishni qayd qilish Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari asosidaolib boriladi.

Sud tomonidan muomalagalayoqatsiz deb topilgan shaxsni nikohdan ajratish uchun muomalagalayoqatsiz deb topilgan shaxsning eri (xotini) bergan arizavasudning er (xotin)ni muomalagalayoqatsiz

deb topish to'g'risidagi qonuniy kuchgakirgan hal qiluv qarorining ko'chirmasi asos bo'ladi.

Arizachi er yoki xotin nikohdan ajratish to'g'risidagi yozgan arizasiga qo'shib FHDYo organigamuomalagalayoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning ota-onasi yoki vasiysining familiyasi, manzili, agar vasiy belgilanmagan bo'lsa, muomalaga layoqatsiz er yoki xotin yotgan tibbiy muassasaning manzili haqidaxabar berishi kerak.

Nazorat savollari:

1. *Nikohning tugatilishi tushunchasi va uning huquqiy belgilari.*
2. *Nikoh tugatilganda vafot etgan er yoki xotinning qaytib kelishi va uning huquqiy oqibatlari.*
3. *Nikohdan ajralish yo'li bilan nikohning tugatilishi.*
4. *Nikohdan ajralishning huquqiy oqibatlari nima?*

7-BOB. QON-QARINDOSHLIK VA BOLALARNING NASL-NASABINI BELGILASH

1-§. Qon-qarindoshlik tushunchasi

Oila qadriyatlarini va qon-qarindoshlik munosabatlarining qayta tiklanishi o'z umrini yashab bo'layotgan oila-urug' munosabatlarini abadiylashtirishni emas, balki har bir oilaning iqtisodiy, ma'naviy vakasb jihatdan erkin bo'lish imkoniyatini anglatishi lozim¹.

Davlat ulkan bir oilabo'lsa, uning rivojlanishida, obro'-e'tiborga ega bo'lishida har bir oilaning o'rni juda katta. Ana shu sababdan oiladavlat himoyasidadir. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 16-moddasi 3-qismida «Oila jamiyatning tabiiy vaasosiy hujayrasidir va u jamiyat, davlat tomonidan muhofaza etilish huquqiga egadir»², — deb belgilanadi.

Jamiyatimiz oilalardan iborat ekan, uning turmush tarzini, farovonligini, tinch-totuv yashashini ta'minlash lozim. Chunki oila tinch bo'lsa, jamiyat ham tinch bo'ladi.

Ana shu ma'noda oilaviy munosabatlarning asosi hisoblangan nikoh masalasi oila huquqidajudakatta ahamiyatga egadir.

Qarindoshlik — insonlar o'rtasida qon jihatdan o'zaro bog'liqlik, aloqadorlikdir.

Kishilar oʻrtasida qon-qarindoshlik vaurugʻ-aymoqlik aloqalarining mavjudligi muayyan huquqiy oqibatlar yuz berishiga (huquqlar va majburiyatlar paydo boʻlishiga) sabab boʻladi. Qarindoshlik tushunchasi taʼrifi Oʻzbekiston Respublikasining Oila kodeksida nazarda tutilgan. Kodeksning 57-moddasiga koʻra, bir umumiy uchinchi shaxslar (ajdoddan) kelib chiqqan shaxslar qarindoshlar hisoblanadi. Ikki shaxs oʻrtasida toʻgʻri shajaraboʻyicha qarindoshlikning yaqinligi qarindoshlik darajasi, yaʼni tugʻilish soni bilan belgilanadi. Toʻgʻri shajaraboʻyicha qarindoshlik oʻzaro farqlanadi.

Bolalar ota-onasiga nisbatan toʻgʻri shajaradagi birinchi, nevvara bobo-buvisiga nisbatan ikkinchi, evvara katta bobosi-katta buvisiga nisbatan — uchinchi darajadagi qarindosh hisoblanadi. Aka-uka, opa-singil, ularning bolalari, ota-onaning aka-ukava opa-singillari hamda ularning bolalari, bobo-buvilarning aka-uka hamda opa-singillari, ularning bolalari vashunga oʻxshashlar yon shajaraboʻyicha qarindoshlar hisoblanadi. Toʻgʻri shajaraboʻyicha qarindoshlar yon shajaraboʻyicha qarindoshlarga nisbatan yaqinroqdir. Ikki shaxs oʻrtasida qarindoshlikning uzoq-yaqinligini aniqlashda, darajalarning soni yoki shu shaxslardan birining oʻzini hisobga qoʻshmay turib, undan kelib chiqqan avlodlar soni hisobga olinadi. Bunda hisob ajdodlar tomon toʻgʻri shajaraboʻyicha ular uchun umumiy boʻlgan shaxsga (ajdodga) qarab va undan esa, avlodlar tomon — ulardan boshqasiga qarab olib boriladi. Tugʻilishgan aka-uka va opa-singil qarindoshlikning ikkinchi darajasida, togʻava amaki, amma va xolaoʻz jiyanlari bilan qarindoshlikning uchinchi, togʻavachcha, amaki va achcha, amma va achchavaxolavachchalar esa — toʻrtinchi darajasidaturadilar. Aka-ukava opa-singillar yot aralashmagan vayot aralashgan qarindosh boʻlishi mumkin. Aka-ukava opa-singillar bir ota-onadan kelib chiqqan boʻlsa, yot aralashmagan, otabir onaboshqayoki aksincha

onabir otaboshqabo‘lsa, yot aralashgan qarindosh hisoblanadi. Yot aralashmagan qarindoshlikda aka-ukavaopa-singillar tug‘ishgan, yot aralashgan qarindoshlikda esa, aka-uka va opa-singillar o‘gay hisoblanadi. Er-xotinning ilgari nikohlaridan bo‘lgan bolalari o‘zaro qarindosh hisoblanmaydi.

2-§. Qarindoshlik munosabatlarining huquqiy ahamiyati

Qarindoshlik huquqiy oqibat yuzagakeltiruvchi yuridik fakt sifatida huquqiy tizimimizning turli sohalarida ahamiyatga ega. Masalan, Oila huquqida qarindoshlik munosabatlarining mavjudligi o‘zaro shaxsiy hamda mulkiy huquqlar va majburiyatlarni yuzagakeltiradi (Ota-onalarning o‘z farzandlariga bo‘lgan huquqi, aliment huquq va majburiyatlari, yaqin qarindoshlar o‘rtasida nikohning qayd etilmasligi va hokazo). Fuqarolik huquqida qarindoshlik ota-onaning o‘z voyagayetmagan farzandlariga qonuniy vakillik qilishi huquqlari va majburiyatlarini keltirib chiqaradi. Vorislik munosabatlari qonun bo‘yicha meros ochilgan hollarda qarindoshlik aloqalariga ko‘ratartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 68-bobida (1134-1157-moddalar) qonun bo‘yicha vorislik munosabatlari va ularni tartibga solinishiga doir qoidalar belgilangan. Ushbu qoidalarga ko‘ra qonuniy vorislik qarindoshlikning darajasiga (vorislik navbatlari) asoslanadi. Shunga ko‘ra, qarindoshlik aloqalarining yaqin-uzoqliligiga qarab vorislikning beshtanavbati belgilangan bo‘lib, oldingi navbatda turgan vorislarning yo‘qligi ularni merosdan voz kechishi yoki mahrum etilganligi navbatdagi vorislar gameraos olish huquqini beradi.

Qarindoshlik mehnat huquqida ham ahamiyatlidir. Masalan, 16 yoshgato‘lmagan o‘smirlarni ishga qabul qilish uchun uning otasi yoki onasi yozmarozilik berishi lozimdir (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 77-moddasi). Yaqin qarindoshlik aloqasida bo‘lgan shaxslarni bitta davlat korxonasida birga ishlashlari taqiqlanadi (Mehnat kodeksining 79-moddasi). Ota yoki onaxavfli mehnat sharoitida ishlayotgan o‘z farzandini ishdan bo‘shashini talab qilishi mumkin (Mehnat kodeksining 247-moddasi).

¹ Islom Karimov. O‘zbekiston XXI asr bo‘lagasida: xavfsizlik katahdid, barqarorlik shartlari vataraqiyot kafolatlari. –T: O‘zbekiston. 1997. –146-bet.

² Inson huquqlari to‘g‘risida xalqaro bill kitobida. –T.: Adolat. 1992. –14-bet.

Qarindoshlik aloqalari ijtimoiy ta'minot huquqidaham ahamiyatga ega. Bundaboquvchisini yo'qotganlik pensiyasi, ijtimoiy nafaqalarning ayrim turlarini tayinlash chog'idamarhum boquvchi shaxs bilan qar-amog'idabo'lib kelgan voyagayetmaganlar o'rtasida qarindoshlikning mavjudligi asos qilib olinadi (O'zbekiston Respublikasining «Davlat pensiyata'minoti to'g'risida»gi Qonunning 19-moddasi). Qarindoshlik boshqahollardaham huquqiy ahamiyatga egabo'lib hisoblanadi.

3-§. Bolalarning nasl-nasabini belgilash tartibi va shartlari

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 60-moddasiga ko'ra, bolaning shu onadan tug'ilganligi (onalik) fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organi tomonidan tibbiy muassasaning hujjatlarigako'ra, bolatibbiy muassasadatug'ilmagan holda esa, boshqa dalillarga asosan belgilanadi.

Shuningdek, ayolning nikoh tuzilgandan keyin yoki erining o'limi, nikohdan ajratilganligi yoxud nikoh haqiqiy emas deb topilganligi tufayli nikoh tugaganidan so'ng uch yuz kun ichidatug'ilgan bolasi nikohdatug'ilgan bolahisoblanadi.

Agar nikoh tugaganidan keyin uch yuz kun ichidabolatug'ilsavabu davrda ayol yangi nikohgakirgan bo'lsa, bolayangi nikohdatug'ilgan hisoblanadi. Bunday hollardasobiq er yoki uning ota-onasi bolaning nasl-nasabi xususidanizolashish huquqiga egabo'ladi.

Bolaning nasl-nasabi quyidagi asoslar bo'yicha amalga oshiriladi: ota-onaning arizasi bo'yichabolaning nasl-nasabini belgilash orqali; otalikning sud tartibidabelgilanishi orqali;

Qonunchiligimizga ko'ra, to'rt holatda faqat ota fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organiga otalikni belgilash to'g'risida vasiylik va homiylik organining roziligi bilan ariza berishi mumkin, bular: onaning o'limi, onaning muomalagalayoqatsiz deb topilishi, onaning qayerdaligini aniqlash imkoniyati yo'qligi, onaning onalik huquqidan mahrum qilinishi kabilar hisoblanadi.

Otalikni belgilash o'zigaxos kompleks institut bo'lib, u bolaning onasi bilan nikohdabo'lmagan shaxsning otaligini belgilash bo'yichamoddiy-huquqiy vaprotsessual-huquqiy normalar majmuyidan tashkil topadi. Ungako'ra, otalikni belgilash tushunchasiga quyilagicha ilmiy ta'rif berish mumkin: «Otalikni belgilash deb o'zaro nikohda bo'lmagan shaxslardan tug'ilgan bolaganisbatan qonundabelgilangan tartibda ota-onalarning birgalikdagi ixtiyoriy arizasi yoxud sud qarori asosidan nasl-nasabning belgilanishiga aytiladi.¹

«Otalikni belgilash haqidagi ishlarni ko‘rishdasudlar tomonidan qonunlarning tatbiq etilishi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2001-yil 1-iyundagi 5-sonli qarorida belgilanganidek, sudlar nikoh va oila masalalaridan kelib chiqayotgan nizolar bo‘yichafuqarolikishlarini ko‘rishdaqonunlarni asosan to‘g‘ri tatbiq qilinayotganligini, shu bilan birgalikda, otalikni belgilash va voyagayetmagan farzandlar ta‘minoti uchun nafaqaundirish bilan bog‘liq bo‘lgan masalalar bo‘yichafuqarolik ishlari tahlil qilinganda sudlar tomonidan ayrim xato vakamchiliklargayo‘l qo‘yilayotganligi aniqlanganligi ta‘kidlab o‘tiladi.

Qonunlarning to‘g‘ri vabir xildaqo‘llanishini ta‘minlash vaotalikni belgilash haqidagi ishlarni ko‘rib chiqishda amaliyotda kelib chiqayotgan tushunmovchiliklarni bartaraf etish maqsadida«Sudlar to‘g‘risida»gi qonunning 17-moddasigaasoslanib, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi sudlar otalikni belgilash to‘g‘risidagi nizolarni ko‘rishdaish holatlaridan kelib chiqqan holdaO‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidabelgilangan ota-onalar o‘z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majbur ekanliklari, onalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinishi to‘g‘risidagi me‘yoriy talablarga qat‘iy amal qilishlari lozimligini, nikohdabo‘lmagan onadan bolatug‘ilganda, bolaning tug‘ilganligi FHDYo organlarida qayd etilib, taqdim qilingan tug‘ilganlik haqidagi guvohnomada bolaning otasi haqidagi yozuv, O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 207-moddasi 3-qismi talabigamuvofiq otaning familiyasi-onaning familiyasi bo‘yicha, otaning ismi va millati, onaning ko‘rsatmasi asosida yozilgan taqdiridagina otalikni belgilash to‘g‘risidagi da‘vo arizalari sud ish yurituvigaqabul qilinishi mumkinligini belgilaydi.

Otalikni belgilash haqidagi da‘vo bilan bir vaqtda bolaga aliment undirish to‘g‘risida talab keltirilishi ham mumkin. Bunday da‘volar O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 145-moddasiga ko‘ra javobgarning turar joyi yoki O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 241-moddasi 3-qismiga muvofiq da‘vogarning turar joyidagi sudga berilishi mumkin.

Agar, otalikni belgilash va aliment undirish to‘g‘risidagi da‘vo bo‘yichajavobgarning qayerdaligi noma‘lum bo‘lsa, sud ichki ishlar organlari orqali qidiruv e‘lon qilishi (O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 140-moddasi) va ish yuritishni

to'xtatish haqidagi masalani (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 93-moddasi 3-qismi) hal etishi lozim.

Otalikni belgilash to'g'risidagi ishni ko'rishga tayyorlash jarayonida tomonlarning o'zaro haqiqiy munosabatlarini aniqlash maqsadida, sud, da'vogar va javobgarni O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 159-moddasi talablarigamuvofiq suhbatga chaqirishi lozim. Agar, suhbat davomida yoki sud muhokamasi jarayonidajavobgar bolaning otasi ekanligini tan olsa, sud, tomonlarga O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 61-moddasi 1-qismiga muvofiq fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organigabirgalikda arizaberish yo'li bilan otalikni ixtiyoriy ravishda rasmiylashtirish mumkinligini tushuntirishi vabuning uchun taraflarga ma'lum muddat belgilashi lozim.

Tomonlarning arizasigabinoan yozilgan otalikni belgilash to'g'risidagi qaydnoma asosida berilgan bolaning tug'ilganligi haqidagi guvoohnoma sudga taqdim etilgan holda, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksining 100-moddasi 1-qismigamuvofiq ish yuritish tugatilishi lozim. Biroq, ko'rsatilgan da'vo bilan birga aliment undirish to'g'risidagi talab ham berilgan bo'lsa, bolalarga ta'minot berish uchun aliment to'lash tartibi o'zaro kelishmagan taqdirdagina, da'vogarning talabi bilan sud aliment undirish to'g'risidagi masalani mazmunan hal etishi zarur.

Voyaga yetmagan ota-onalar o'z otaligi va onaligini umumiy asoslarda tan olish yoki bunga e'tiroz bildirish huquqiga egadirlar. (O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi 72-moddasi 3-qismi). Shu bilan birga, nikohdabo'lmagan voyagayetmagan onatomonidan otalikni belgilash haqidada'vo qo'zg'atilgan taqdirda, xuddi shuningdek, bunday da'vo voyagayetmagan shaxsganisbatan berilganda, sudlar voyagayetmagan da'vogar yoki javobgarlargazarur huquqiy yordam ko'rsatilishini ta'minlash maqsadidaishdaqatnashish uchun ularning ota-onalari (vasiylari, homiylari)ni jalb qilish masalasini muhokama qilishlari lozim (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksi, 38-modda).

Nazorat savollari:

¹ Esanova Zamira Normurotovna. Otalikni belgilash to'g'risidagi ishlarni sudga ko'rishning protsessual xususiyatlari. Yuridik fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyaavtoreferati. —T.: TDYI. 2005. —7-b.

1. Oila huquqi bo'yicha kimlar qarindosh bo'lib hisoblanadilar?
2. Qarindoshlikning quda-andachilikdan farqlovchi jihatlari nimalar?
3. Qarindoshlikning huquqiy ahamiyati nimada?
4. Bolalarning nasl-nasabi qanday belgilanadi?
5. Bolalarning nasl-nasabini belgilashning huquqiy ahamiyati nimada?
6. Bolalarning nasl-nasabi belgilanganda voyaga yetmagan bolaning shaxsiy va mulkiy huquqlari qanday himoya qilinadi?

8-BOB. OTA-ONA HAMDA VOYAGA YETMAGAN BOLALARNING SHAXSIY NOMULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§. Ota-ona hamda voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasi

Ota-onalarning huquq va majburiyatlari. Avvalo, ota-onalar o'z bolalariganisbatan teng huquq va majburiyatlarga ega ekanliklarini ta'kidlash lozim. Ota-onalik huquq va majburiyatlari ikki turga bo'linadi:

- shaxsiy huquq va majburiyatlar;
- mulkiy huquq va majburiyatlar.

Ota-onalarning huquq va majburiyatlariga voyaga yetmagan bolalari bilan birgayashish, ularning tarbiyasi bilan shug'ullanish, ota-onalik huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshirish, bolalarning sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilish, bolalarning qonun hujjatlarida belgilangan zarur darajada ta'lim olishini ta'minlash, bolalarning huquq va manfaatlarini har qanday holatlar bo'yicha himoya qilish kabilar kiradi.

Demak, gap fuqaroning shaxsiy nomulkiy huquqlariga borib taqalmoqda.

Shaxsiy nomulkiy huquqlar deganda, shaxsdan ajratib, begonalashtirib bo'lmaydigan, mulkiy xarakterdabo'lmagan huquqlar tushuniladi¹.

Darvoqe, shaxsiy nomulkiy huquqlar yurisprudensiyada fuqarolik-huquqiy munosabatlar predmetining tarkibiy qismini tashkil etsa, oilaviy-huquqiy munosabatlarda esa, asosiy qismni tashkil qiladi.

Shaxsiy-nomulkiy huquqlar ham o'z navbatida ikki turkumga:

mulkiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy munosabatlarga, mulkiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lmagan shaxsiy munosabatlarga bo‘linadi.

Yuqoridagi o‘tganimizdek, ota-onaqaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni aniqlash va joylashtirish shakllari ham bevosita shaxsiy nomulkiy munosabatlar tarkibiga kirib ketadi.

Mulkiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy munosabatlarga misol qilib, intellektual faoliyat natijalariga bo‘lgan vamualliflik huquqiga doir munosabatlarni ko‘rsatsa bo‘ladi. Bu munosabatlar faqat mulkiy huquqlariga emas, balki ularning shaxsiy huquqlarini ham, chunonchi, asarni o‘z nomi bilan yoki nomini ko‘rsatmasdan anonim tarzdan ashr etish, asarning daxlsizligi huquqlari, ixtironing muallifi bo‘lib tanilish huquqi va boshqa huquqlarni ham belgilaydi.

Ota-onalar o‘z farzandlarini moddiy va ma’naviy jihatdan tarbiyalashi, farzandlar voyagayetganda esa, ular mehnatgalayoqatsiz hamda yordamga muhtoj ota-onalariga mehribon bo‘lib, ularni o‘z qaramog‘iga olishga burchli bo‘ladilar.

Mamlakatimizda ota-onalar zimmasiga o‘z bolalariga o‘g‘ri tarbiya berish, ularni Vatanga sadoqatli, davlat, jamoat burchiga nisbatan vijdonli munosabatdabo‘lish, jamiyat qoidalarini hurmat qilish ruhida tarbiyalash yuzasidan juda muhim, mas’uliyatli burchlar yuklagan.

Ota-onalarning o‘z bolalariga nisbatan huquq va burchlari bola tug‘ilishi bilan oq paydo bo‘ladi.

Ota-onaning shaxsiy huquqlariga bolaga ism berish, familiyasini belgilash, tarbiyalash, turar joyini belgilash, o‘qitish, bolamanfaat-

larini himoya qilish kabi huquqlar kiradi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlarda qonun bolalar manfaatining ustuvorligini belgilaydi. Shu ma'nodavasiylik va homiylik organi tomonidan ota-ona va bolalar manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik borligi aniqlanganda, ota-onao'z bolalarining manfaatlarini himoya qilishga haqli bo'lmaydi. Ota-ona va bolalar o'rtasida kelishmovchiliklar mavjud bo'lganda, vasiylik va homiylik organi bolalarning huquq vamanfaatlarini himoya qilish uchun vakil tayinlaydi.

Ota-ona hamda voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquqlari O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 71-moddasida belgilanishicha, ota-ona o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga egaliklari, ota-onalik huquqlari bolalar o'n sakkiz yoshga to'lganlarida (voyaga yetganda), shuningdek, voyaga yetmagan bolalar nikohgakirganlaridahamdaqonundanazardabelgilangan boshqa hollarda bolalar voyaga yetmasdan to'la muomala layoqatiga egabo'lganlaridatugashi belgilanib qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasidabelgilanganidek, xotin-qizlar vaerkaklar teng huquqlidirlar. Bu tenglik huquqi shaxsiy munosabatlarda ham, mulkiy munosabatlarda ham o'z ifodasini topgan. Nikohgakirgan erkakvaayol bir vaqtning o'zida ham shaxsiy hamda mulkiy huquq va majburiyatlarga ega bo'ladilar. Shaxsiy huquqlarigayuqoridako'rsatib o'tganimizdek, nikohgakirishda familiyatanlash huquqi, turar joy tanlash huquqi, kasb-kor tanlash huquqi, shuningdek, hayotdagi muhim voqealardan biri bo'lgan voyagayetmagan bolalarni er-xotin birgalikdabab-barobar huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan holda ularni tarbiyalash, ta'minlashlari shart ekanligi belgilanib qo'yilgan.

Oilakodeksining 65-moddasigako'ra, har bir bolaoiladayashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilishi, ularning g'amxo'rligidan foydalanishi, ular bilan yashash huquqiga ega ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha ota-onaning quyidagi huquq va majburiyatlarini alohida sanab ko'rsatish mumkin:

bolalarning huquq vamanfaatlarini himoya qilish ularning ota-onasi zimmasigayuklatilishi;

ota-onalarning o'z bolalariga nisbatan qonuniy vakil ekanliklari

¹ I. Zokirov, O. Oqyulov, M. Baratov. Fuqarolik huquqi: savollar va javoblar. —T.: TDYuI. 2003. —87-bet.

hamdahar qanday jismoniy vayuridikshaxslar bilan bo'lgan munosabatlarda, shu jumladan suddaalohidavakolatsiz ularning huquq va manfaatlarini himoyalashlari vashu kabilar qonun bilan mustahkamlab qo'yilgan.

Ota-onalar va bolalar o'rtasida kelishmovchiliklar mavjud bo'lgandavasiylik vahomiylik organi bolalarning huquq vamanfaatlarini himoyalash uchun vakil tayinlashi shart.Ota-onalik huquqini amalga oshirishda ota-onabolalarining jismoniy varuhiy sog'lig'iga, axloqiy kamolotiga zarar yetkazishga haqli emas. Bolalarni tarbiyalash usullari mensimaslik, shafqatsizlik, qo'pollikdan, insoniy qadr-qimmatni kamsituvchi muomaladan, bolalarni haqoratlashdan xoli bo'lishi kerak.

O'z ota-onalik huquqini bolalarining huquq vamanfaatlarigazid tarzdaamalga oshirayotgan ota-onalar qonundabelgilangan tartibda javobgar bo'ladilar.

Bolalarning ta'lim-tarbiyasigataalluqli barcha masalalar bolalar manfaatidan kelib chiqqan va ularning fikrini hisobga olgan holda ota-onatomonidan o'zaro kelishuv asosidahal etiladi. Agar ota-ona o'rtasidakelishmovchiliklar mavjud bo'lsa, ular bu kelishmovchiliklarni hal qilish uchun vasiylik va homiylik organiga yoki sudga murojaat qilishgahaqlidirlar.

Ota-ona alohida yashaganlarida bolalarning qayerda yashashi ota-onaning kelishuvigabinoan belgilanadi.Ota-onao'rtasidakelishuv bo'lmasa, nizo sud tomonidan bolalar manfaatlaridan kelib chiqib, ularning fikrini hisobga olgan holdahal etiladi. Bundasud, bolalarning ota-onadan, aka-uka, opa-singillaridan qaysi biriga bog'lanib qolganligini, bolaning yoshini, ota-onasining shaxsiy fazilatlarini, ota-onaning axloqiy vaboshqashaxsiy fazilatlarini, ota-onaning har biri bilan bolao'rtasidagi munosabatlarni, bolani tarbiyalash vauning kamoloti uchun shart-sharoitlar yaratish imkoniyatini hisobgaoladi¹.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi bilan berilgan bolalar va ota-onalarning huquq vamanfaatlari qonunlar bilan himoya qilinadi.

Ota-onalik huquqini suiiste'mol qilish deganda, bolalar manfaatlarigazid ish tutishni, masalan, o'qishga, jamoat topshiriqlarini bajarishgato'sqinlik qilishni, tilanchilik, spirtli ichimliklar vanarkotik moddalar iste'mol qilishgaundashni, uni jinoiy harakatgajalb qilish nazardatutiladi.

Nazorat savollari:

- 1. Ota-ona hamda voyaga yetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquq va majburiyatlariga nimalar kiradi?*
- 2. Fuqarolik huquqidagi shaxsiy nomulkiy huquqlar bilan Oila huquqidagi shaxsiy nomulkiy huquqlar o'rtasidagi nisbat nimalardan iborat?*
- 3. Voyaga yetmagan bolalar necha yoshdan boshlab mustaqil ravishda sudga murojaat qilishga haqli hisoblanadilar?*
- 4. Voyaga yetmagan bolalar va ota-onalar o'rtasidagi nizolar qaysi organ ishtirokida hal qilinadi?*
- 5. Voyaga yetmagan bolalarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunlarni sanab o'ting?*

9-BOB. OTA-ONA HAMDA BOLALARNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§. Ota-ona hamda bolalarning mulkiy huquq va majburiyatlari tushunchasi

Ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi mulkiy huquqiy munosabat deganda, ota-ona va bolalarning oila egaligidagi mulkka nisbatan bo'lgan munosabati vaikkinchidan, ota-onabilan bolalar o'rtasidagi o'zaro moddiy ta'minot berib turish majburiyatlari xususidagi huquqiy munosabatlar tushuniladi.

Ota-ona bilan bolalar o'rtasidagi mulkiy huquqiy munosabatlarning mazmuni faqatginauy xo'jaligidagi oilahuquqi mundarijasini tashkil qiladi. Ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi boshqa mulkiy munosabatlar esa, fuqaroviy huquqiy normalar doirasida tartibga solinadi.

Ro'zg'orda oila tasarrufida bo'lgan mulkning huquq tomonidan tartibgasolinishi ko'p qiyinchiliklar tug'dirmaydi. Vaholanki, oilada uning barchaa'zolari, mehnati vazimati bilan kundalikehtiyojlarini qondirish uchun mablag' to'planadi va xarajat qilinadi. Shu bilan birga, umumiy daromad hisobigauzoq muddatgafoydalanish uchun mo'ljallangan uy jihozlari, avtomashina, dalahovli, hovli vaboshqa qimmatbaho mulklar sotib olinadi.

Normal oilaviy munosabat bo'lganda, bu mulklarga nisbatan huquqiy aralashishni talab qiladigan nizo va kelishmovchiliklar bo'lmaydi. Oilatarqalib ketgan hollardaginabunday mulklarganisbatan har xil nizolar kelib chiqishi mumkin. Bunday nizolar, asosan

er-xotinlar o'rtasidavujudgakeladi va oilakodeksi normalariga asosan hal qilinadi.

Oilatasarrufidagi umumiy mulkni bo'lish talab qilinganda er-xotin bilan birga oilaning boshqa a'zolari o'rtasida nizo kelib chiqishi mumkin. Bunday hollarda nizo fuqarolik qonun normalari bilan hal qilinadi. Chunki oila qonunlarida faqatgina er va xotinning xususiy mulklari, ularning birgalikdagi mulklari haqidagap boradi.

Ota-onahayotligidabolalar ularning mol-mulkiganisbatan mulkdor bo'lish huquqiga ega emas. Ota-onaga ham voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkiga nisbatan mulkdor bo'lish huquqi berilmagan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir shaxsning, shu jumladan voyaga yetmagan bolalarning ham mulkdor bo'lish huquqini kafolatlaydi. Oiladauning ayrim a'zolarining, shu jumladan, voyaga yetmagan bolalarning ham xususiy mulki bo'lishi mumkin. Oiladagi ota-onalar bilan bolalarning birgalikdagi umumiy mulklarigabo'lgan mulk huquqi fuqarolik huquq normalari bilan tartibga solinadi. Ota-onalar hayotligidaularning xususiy mulklariganisbatan bolalarning huquqi yo'qligining qonun bilan tan olinishi ularning manfaatlariga putur yetkazmaydi. Chunki er-xotin o'rtasidagi umumiy mulk bo'lingandahammavaqt voyagayetmagan bolalarning manfaatlari hisobgaolinadi.

Demak, ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi mulkiy huquqiy munosabatlar oilahuquqi vafuqarolikhuquqi normalari bilan tartibga solinadi.

Shunday qilib, voyaga yetmagan bolalarning oiladagi xususiy mulklari alohida bo'lishi, ota-onalar bilan birgalikda bo'lishi oila kodeksidao'z ifodasini topgan.

Voyagayetmagan bolalarning mol-mulkini tasarruf qilish fuqarolik kodeksi huquqiy normalari asosida amalga oshiriladi. O'n to'rt yoshga to'lmagan kichik yoshdagi voyagayetmagan bolalar nomidan barcha bitimlarni ularning qonuniy vakillari — ota-onalar, farzandlikka oluvchilar, vasiylar tuzadilar. O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha

¹ F. M. Otaxo'jayev. O'zbekiston Respublikasining Oila huquqi. —T.: TDYuI. 2005. —166-b.

bo‘lgan voyagayetmagan bolalar har xil bitimlarni o‘z ota-onalari, farzandlikka oluvchilar yoki homiylarning yozma roziliklari bilan tuzishlari mumkin.

Oiladaota-onalar vabolalarning alohida-alohidamulklari bo‘lishi mumkin. Bunday mol-mulklardan ular birga yashab turganlarida bir-birlarining roziliklari bilan foydalanishlari, ungaegalik qilishlari mumkin. Ota-onalar bilan bolalar mulklarining alohida bo‘lishi, ayniqsashahar oilalaridako‘proq vayaqqol ko‘rinib turadi.

Mulkbarchajamiyatdaham mamlakatning iqtisodiy qudratini belgilovchi asosiy omillardan hisoblangan. Zero, jamiyat bilan undagi mulkiy munosabatlar o‘rtasidagi aloqalar qanday yo‘lgaqo‘yilganligiga qarab, istiqbolni belgilash mumkin. Masalan, sobiq totalitar tuzum davridamamlakatdabarchamulklarning markazlashuvi, davlat qo‘lida to‘planishi, mulk egasizligi, kishilarning mulkdan begonalashuviga olib keldi. Bu esa, o‘z navbatida, mulkning egasiz bo‘lishiga, isrofgarchilik, talon-taroj obyektiga aylanishiga sabab bo‘ldi. Asosiy qonunimiz – Konstitutsiya orqali mustahkamlangan umumxalq mulki amalda «barchaniki va hech kimniki» ahvoligatushdi.

Mustaqillikning ilkkunlaridan boshlab bunday iqtisodiy konsepsiya va qarashlarga barham berildi. Prezidentimiz boshchiligida istiqbolda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan islohotlarning rejaları vatamoyillari ishlab chiqildi. Shu o‘rinda Prezidentning «Iqtisodiy islohotlarning bugungi bosqichida eng muhim vadolzarb vazifa – mulkiy munosabatni tubdan o‘zgartirmoqdir. Uning tub mohiyati – mulkni haqiqiy egalari qo‘liga berishni tezlashtirish, tadbirkorlik uchun keng yo‘l ochib berish va mulkdordayangi mulkegasi hissiyotini tarbiyalashdan iborat»¹, degan fikrlarini ta’kidlash joiz.

Mulk egalari huquqlarining davlat yo‘li bilan himoya qilinishini ta’minlash hamdaturli mulk shakllarining huquqiy tengligini qaror toptirish shu asosdainsonning mulkdan begonalashtirilganigabarham berish lozim vashart², – deb ta’kidlaydi Prezident I.A. Karimov.

Iqtisodiy o‘zgarishlarning asosini mulkchilik munosabatlari tashkil etadi. O‘zbekiston Respublikasida mulkdorlarning huquqlari tan olinadi va qonun yo‘li bilan himoya qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi birinchilardan bo‘lib xususiy mulkchilik huquqini e’tirof etdi, mulkchilikning barchashakllari uchun teng sharoitlar yaratildi.

Mulk huquqi fuqarolik huquqining markaziy institutlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Fuqarolik kodeksidamulk huquqiga alohida e’tibor berildi, biz qurayotgan jamiyat tuzumining xususi-

yatlari hisobgaolingan holda, FKgayangi moddalar kiritildi.

Mulkning tegishliligi mulkiy huquq bilan belgilanadi. Mulkuhuquqi shaxsning o'zigaqarashli mol-mulkkao'z xohishi bilan vao'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish vauni tasarruf etish, shuningdek, o'zining mulkuhuquqini kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir. Mulk huquqi muddatsizdir.

Mulkbilan bog'liq bo'lgan munosabatlar nafaqat mulkiy huquqni vujudgakeltiradi, balki shu bilan birga, mulkiy majburiyatlarni ham keltirib chiqaradi.

Shu nuqtayi nazardan olganda, oilahuquqidaham ota-onahamda bolalar o'rtasida mulkiy huquq va majburiyatlar vujudga kelishi mumkin.

2-§. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi mulkiy munosabatlarning tartibga solinishi

Ota-onalar va bolalarning mulkiy-huquqiy munosabatlari Oila kodeksining 90-moddasi talablariga ko'ra, ota-onalar hayotligida bolalar ularning mol-mulkiga nisbatan mulkdor bo'lish huquqiga ega emasliklari ota-ona hamda voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkiga nisbatan mulkdor bo'lish huquqiga ega emasliklari, shuningdek, voyaga yetmagan bolalar o'z ota-onasidan va boshqa shaxslardan qonunda nazarda tutilgan miqdorda va tartibda ta'minot olish huquqiga ega ekanliklari, voyaga yetmagan bolalar ta'minoti uchun olingan mablag', pensiya, nafaqa uning otasi yoki onasi tasarrufida bo'lib, bolalarning ta'minoti, tarbiyasi va ta'lim olishi uchun sarflanishi, voyaga yetmagan bolalarning mol-mulkini tasarruf etishga doir vakolatlar amalga oshirilayotganda fuqarolik qonun hujjatlarida belgilangan qoidalar qo'llanilishi nazarda tutilgan.

Ota-onalar va voyagayetmagan bolalarning mulkiy huquqlarini quyidagichatasniflash mumkin:

- ota-onavabolalarning alohida-alohidamulki;
- ota-onavabolalarning umumiy mulki;
- bolalarning oiladagi xususiy mulki.

Ota-onalar vabolalarning alohida-alohidamulki tarkibigaota-onalarning hamdavoyagayetmagan bolalarning bevositao'zlarigataalluqli bo'lgan va ular tomonidan tasarruf etiladigan mulklarini kiritish mumkin.

Voyagayetmagan bolalargategishli bo'lgan mol-mulknii ularning ota-onalari, maxsus topshiriqsiz, qonuniy vasiy yoki homiy sifatida, belgilangan tartibgariyoqilgan holdaboshqarishlari mumkinligi O'zbekiston Respublikasi Fuqarolikkodeksining tegishli normalariga asosan amalgaoshiriladi.

Oilakodeksining 92-moddasidabelgilanishicha, ota-onavao'n to'rt yoshgato'lgan voyagayetmagan bolalar o'rtasidaqonundabelgilangan tartibdaumumiy mulk huquqi vujudgakelishi mumkin. Ota-ona va voyagayetmagan bolalar umumiy mol-mulknii vujudga keltirish to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin. Ota-ona va voyagayetmagan bolalarning umumiy mol-mulkkaga egalik qilish, foydalanish va uni tasarruf etish huquqi fuqarolikqonun hujjatlaridabelgilangan tartibda amalgaoshiriladi.

Fuqarolikkodeksining 216 hamda217-moddalarigamuvofiq, ikki yoki undan ortiq shaxsning egaligidabo'lgan mol-mulklargaumumiy mulk huquqi asosidategishli bo'ladi.

Mol-mulk mulkdorlardan har birining mulk huquqidagi ulushi aniqlab qo'yilgan (ulushli mulk) yoki bunday ulushlar aniqlab qo'yilmagan (birgalikdagi mulk) holdaumumiy mulkbo'lishi mumkin.

Umumiy mulk bo'lgan mol-mulk ulushlarga bo'linadi, qonunda bu mol-mulkning birgalikdagi mulknii tashkil etishi nazardatutilgan hollar bundan mustasno.

Umumiy birgalikdagi mulk o'z vazifasini o'zgartirmagan holda taqsimlanishi mumkin bo'lmagan (bo'linmaydigan ashyolar) yoki qonungako'rataqsimlanishi mumkin bo'lmagan mol-mulk ikki yoki undan ortiq shaxs mulkigao'tgan paytdavujudgakeladi.

Taqsimlanadigan mol-mulkning umumiy birgalikdagi mulkligi qonun hujjatlaridayoki shartnomadanazardatutilgan hollardavujudga keladi.

Birgalikdagi mulkishtirokchilarining kelishuvigamuvofiq, kelishuvga erishilmagan taqdirda esa — sudning qaroriga muvofiq umumiy mol-mulk bu shaxslarning ulushli mulki qilib belgilab qo'yilishi mumkin.

¹ I. A. Karimov. O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T. 3. — T.: O'zbekiston. 1996. — 27-b.

² I. A. Karimov. O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li. — T.: O'zbekiston. 1992. — 18-b.

Agar ulushli mulk ishtirokchilarining ulushlari qonun asosida belgilanishi mumkin bo'lmasa hamda uning barcha ishtirokchilarining kelishuvi bilan belgilab qo'yilgan bo'lmasa, ulushlar teng deb hisoblanadi.

Ulushli mulk barcha ishtirokchilarning kelishuvi bilan ishtirokchilardan har birining ulushini ularning umumiy mol-mulknini vujudga keltirish va ko'paytirishga qo'shgan hissasiga qarab aniqlash va ko'zgartirish tartibi belgilanishi mumkin.

Umumiy mol-mulkdan foydalanishning belgilab qo'yilgan tartibiga amal qilgan holda ushbu mol-mulknini o'z hisobidan ajratib olish mumkin bo'lmaydigan tarzda yaxshilagan ulushli mulk ishtirokchisi umumiy mulk huquqidagi o'z ulushini tegishli darajada ko'paytirilishiga haqli bo'ladi.

Umumiy mol-mulkdagi ajratib olish mumkin bo'ladigan yaxshilashlar, agar ulushli mulk ishtirokchilarining kelishuvi bilan boshqachartib nazardatutilgan bo'lmasa, bu yaxshilashlarni amalga oshirgan ishtirokchining mulkiga qo'shiladi.

3-§. Voyaga yetmagan bolalarning xususiy mulklari va uni tasarruf etish

Voyaga yetmagan bolalar qonunda belgilangan tartibda xususiy mulk egasi bo'lishlari mumkin. Xususiy mulk huquqi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi hamda Mulchilik to'g'risidagi qonun normalari bilan tartibga solinadi.

Xususiy mulk huquqi shaxsning qonun hujjatlariga muvofiq tarzda qo'lga kiritgan mol-mulka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqidir.

Oila kodeksining 93-moddasiga ko'ra, voyaga yetmagan bolalar qonunda belgilangan tartibda xususiy mulk egasi bo'lish huquqiga ega ekanliklari, shuningdek, voyaga yetmagan bolalarning qonunda belgilangan tartibda hadda, meros tariqasida olgan mol-mulki, shuningdek, shaxsiy mehnati va tadbirkorlik faoliyati natijasida orttirgan mol-mulki ularning xususiy mulki hisoblanishi, voyaga yetmaganlarning tadbirkorlik faoliyatiga qo'shgan mablag'i va undan orttirgan daromadi, agar bola bilan ota-ona yoki oilaning boshqa a'zolari o'rtasida boshqachartibni belgilovchi shartnomalar bo'lmasa, voyaga yetmaganlarning xususiy mulki hisoblanishi, voyaga yetmaganlarning shaxsiy foydalanishidagi buyumlari (kiyim-kechak, poyabzal, ishlab

chiqarish qurollari, o'quv anjomlari vaboshqalar) ularning xususiy mulki ekanligi mustahkamlab qo'yilgan.

Asosan mulkiy munosabatlarni tartibgasolishgavamustahkamlashga qaratilgan O'zbekiston Respublikasining Mulkchilik to'g'risidagi qonunigako'ra, mulkdor o'zigategishli mol-mulkkao'z ixtiyorigako'ra egalik qiladi, undan foydalanadi vauni tasarruf etadi. Mulkdor o'z mol-mulkiganisbatan qonungazid bo'lmagan har qanday xatti-harakatlarni amalga oshirishga haqlidir. Shu ma'noda olganda, oiladagi xususiy mulk egalari hisoblangan voyagayetmagan bolalarning har biri faqat o'ziga qarashli bo'lgan (titul egalik) mulkka nisbatan o'z xohishigako'ra egalik qiladi, foydalanadi vatasarruf etadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda xususiy mulk bo'lgan mol-mulkning miqdori vaqiymati cheklanmaydi.

Qonun bilan man etilgan ayrim ashyolardan tashqari har qanday mol-mulk xususiy mulk bo'lishi mumkin. Fuqarolik kodeksi tomonidan belgilangan meros tartibida olingan mulklar, u qonun yoki vasiyatnoma tartibida olinishidan qat'iy nazar, ulardan olingan daromadlar ham shular jumlasidandir.

Fuqarolik kodeksining 29-moddasiga binoan, o'n to'rt yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlar (kichik yoshdagi bolalar) uchun bitimlarni, ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilganlardan tashqari, ularning nomidan faqat ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari tuzishlari mumkin.

Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichikyoshdagi bolalar quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar: mayda maishiy bitimlar; tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlanishi yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlar; qonuniy vakil yoki uning roziligi bilan uchinchi shaxs tomonidan muayyan maqsad yoki erkin tasarruf etish uchun berilgan mablag'larni tasarruf etish borasidagi bitimlar.

Kichik yoshdagi bolaning bitimlari bo'yicha, shu jumladan o'zi mustaqil tuzgan bitimlar bo'yicha uning ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki vasiysi, agar ular majburiyatning buzilishida o'zlarining ayblari yo'qligini isbotlay olmasalar, mulkiy javobgar bo'ladilar. Ushbu shaxslar qonunga muvofiq kichikyoshdagi bolalar yetkazgan zarar uchun ham javobgar bo'ladilar.

Nazorat savollari:

1. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi mulkiy huquq va majburiyat-

larga tushuncha bering.

2. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi mulklarga nimalar kiradi?

3. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi umumiy mulk tarkibini sanab bering?

4. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi ulushli mulk tarkibi qanday tasarruf etiladi?

5. Bolalarning oiladagi xususiy mulki va uni tasarruf etish qanday amalga oshiriladi?

10-BOB. OILA A'ZOLARI VA BOSHQA SHAXSLARNING ALIMENT MAJBURIYATLARI

1-§. Aliment huquq va majburiyatlarining umumiy qoidalari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasiga binoan, oilajamiyatning asosiy bo'g'inidir hamdajamiyat vadavlat muhofazasidabo'lish huquqigaegaekanligi normalanib qo'yilgan.

Darhaqiqat, oilakishilikjamiyati erishgan eng yuksak oliy qadriyatlardan hisoblanadi. Jamiyatdagi boshqa mikrotuzilmalar qatori oila ham bir butunlikda shu jamiyatning butunligini tashkil qiladi. Binobarin, oilaning tinch-totuvligi, to'kinligi jamiyatning va davlatning barqarorligigaolib keladi.

Yuqoridaaytilgan iliq gaplar, iliq so'zlar jamiki mavjud oilalarga taalluqli bo'lsa qanday yaxshi bo'lar edi. Afsuski, hamisha ham shunday emas. Hayotda, oilada, turmushda uchraydigan ba'zi bir salbiy holatlar tufayli aliment huquq vamajburiyatlari ham vujudga keladi. Qaysidir ma'nodamillatimiz tasavvurida, mentalitetidaaliment so'zining o'ziyoq uni eshitgan kishilarda salbiy kayfiyat uyg'otadi. Nimabo'lgandaham bizgabog'liq bo'lmagan sabablarga ko'ra (aslida buni chin dildan istamagan bo'lar edik), bu holat hanuz davom etmoqda. Ya'ni, aliment to'lov munosabatlari mavjud.

Mazkur munosabatlar turmushimizdamavjud bo'lganligidan oila qonunchiligi bu munosabatlarni huquqiy tartibgasoladi.

Aliment so'zi lotincha «alimentum» – «oziq-ovqat», «nafaqa», «ta'minot», «boqish uchun mablag'lar» degan ma'nolarni anglatadi¹. Yoki boshqachaaytganda, bir shaxsning ikkinchi shaxsgamajburan to'laydigan nafaqasi hisoblanadi. F. M. Otaxo'jayevning fikricha, «aliment to'lash ota-onahamdabolalarning, farzandlikkaoluvchi va farzandlikkaoluvchilar, er-xotinlar vasobiq er-xotinlarning, qarindoshlar vaboshqashaxslarning aliment huquq vamajburiyatlaridan iboratdir².

Oila qonunchiligida ota-onaning voyaga yetmagan bolalariga, ota-onaning voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz yordamga muhtoj bolalariga, yordamga muhtoj shaxslarga, bolalar muassasalariga joylashgan bolalarga, voyagayetgan, mehnatgalayoqatli bolalarning mehnatgalayoqatsiz yordamga muhtoj o'z ota-onasiga, muomalaga layoqatsiz, yordamga muhtoj er-xotinlar va sobiq er-xotinlarning bir-birlariganisbatan aliment huquq hamdamajburiyatlari qayd etilgan.

Bular orasida hayotda ko'proq uchraydigan turi ota-ona hamda bolalargato'lanadigan alimentlardir.

Fuqarolik huquqiy shartnomasining tushunchasida asosiy belgi, asosiy shart taraflarning muayyan natijaga erishishiga qaratilgan o'zaro kelishuvlaridir. Unda taraflarning har qaysisi tomonidan shartnomabo'yichaolinadigan huquq vaburchlar har xil bo'lsaham ular oqibatidayagonahuquqiy natijaberadi. Masalan, biron-bir narsaganisbatan yo egalik huquqi o'tkaziladi, yoki foydalanish huquqi. Shuningdek, fuqarolik huquqiy shartnoma asosan mulkiy munosabatlarni rasmiylashtirish uchun tuzilishini ham aytish kerak. Xo'sh, aliment bilan bog'liq majburiyatlar fuqarolik huquqiy xarakterdagi shartnomalardan nimasi bilan farqlanadi? Demak, aliment majburiyatlari majburiy xarakterdabo'lganligidan aliment to'lovchi va aliment oluvchi o'rtasidauning summasi (miqdori) haqidako'pincha hech qanday kelishuv bo'lmaydi.

Nazorat savollari:

- 1. Aliment so'zining lug'aviy ma'nosi nimani anglatadi?*
- 2. Aliment huquq va majburiyatlarining umumiy qoidalari deganda nimani tushunasiz?*
- 3. Oila a'zolari va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari tushunchasi va uning vujudga kelish asoslari.*
- 4. Aliment majburiyatlarida shaxslar o'zgarishi mumkinmi?*

11-BOB. ALIMENTLARNI TO‘LASH VA UNDIRISH TARTIBI

1-§. Aliment to‘lash va undirish tartibi

Aliment to‘lashi shart bo‘lgan shaxs alimentni ixtiyoriy ravishda shaxsan yoki o‘z arizasiga muvofiq ishlab turgan joydayoxud pensiya, nafaqa, stipendiya va boshqa turdagi mablag‘ olayotgan joyda to‘lanadi. Voyagayetmagan bolalar uchun olinadigan aliment arizaga muvofiq Oila kodeksining 99-moddasiga binoan ushlanib qolinadi. Oilakodeksining 135-modda, 3-qismiga asosan alimentning ixtiyoriy ravishda to‘lab turilishi aliment undiruvchini xohlagan vaqtda aliment undirish haqida arizabilan sudgamurojaat qilish huquqidan mahrum etmasligi belgilangan edi. Ushbu normaga quyidagicha o‘zgartirish kiritildi. Aliment ixtiyoriy ravishda to‘lab turilishi aliment undirish haqidada vo‘yo yoki arizabilan xohlagan vaqtda sudgamurojaat qilish huquqidan mahrum qilmaydi, – degan so‘zlar bilan almashtirildi.

Amaldagi qonunda aliment majburiyatlaridabir qator yangi qoidalar belgilangan.

Yangi oilaqonuni aliment undirishning uch tartibini belgilaydi:

1. Aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishuv tuzish (OKning 130-134-moddalari);
2. Alimentni ixtiyoriy to‘lash (OKning 135-moddasi);
3. Alimentni sud tartibida undirish (OKning 136-moddasi).

Amaldagi qonunchilikbu uch tartib o‘rtasidagi farqlarni aniq belgilab beradi. Aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishish mavjud bo‘lganida sud tartibida aliment undirishgayo‘l qo‘yilmaydi.

Aliment majburiyati bu shunday huquqiy munosabatni ular qonunda belgilangan yuridik faktlar sodir bo‘lganidasodir bo‘ladi.

Taraflar o‘zaro kelishgandayoki sudning hal qiluv qarori mavjud bo‘lganidabir xil oilaa‘zolari boshqaoilaa‘zolarigato‘lashgamajbur bo‘ladi, so‘nggisi esauni talab etish huquqiga egabo‘ladi.

Aliment to‘lash to‘g‘risidagi kelishuv sud yo‘li bilan aliment undirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar o‘rtasida ham (Oila kodek-

¹ F. M. Otaxo‘jayev. O‘zbekiston Respublikasining Oilahuquqi. T.: TDYuI. –181-b.

² F. M. Otaxo‘jayev. Oilahuquqi. Xotin-qizlar vaboolalarning huquqlarigaoid qonun kafolatlari. –T.: O‘zbekiston. 2000. –30-b.

sining 131-moddasiga binoan), bunday huquqqa ega bo'lmaganlar o'rtasidam tuzilishi mumkin, chunki bu holatda aliment to'lash majburiyatini ixtiyoriy ravishda o'z zimmasiga olishi to'g'risida gap boradi. Masalan, Oila kodeksining 16-bobiga ko'ra, uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanuvchi mehnatga layoqatli er yoki xotinga, amaldagi xotin yoki er, vasiy, homiy va ularning homiyligidagilar, amaki-tog'alar, amma xolalar va jiyalar hamda qonun bilan sud tartibida aliment talab qilinish huquqiga ega bo'lgan shaxslar doirasiga kiritilmagan boshqa shaxslar tomonidan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzishlari mumkin.

Oilakodeksining 130-moddasiga binoan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzish uchun muomalagalayoqatli bo'lish talab etilmaydi.

14 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar hamda sud tartibida muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar nomidan kelishuv ularning qonuniy vakillari (voyaga yetmaganlarning ota-onalari, vasiylari, homiylari) tomonidan tuziladi. 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar hamda muomala layoqati sud tartibida cheklangan shaxslar o'z qonuniy vakillarining roziligi bilan aliment to'lash to'g'risida kelishuv tuzadilar.

Oilakodeksining 131-moddasida kelishuvni yozmaravishda tuzish va uni notarial tarzda tasdiqlash shartligi belgilangan. Notarial tartibda tasdiqlanmagan aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv haqiqiy hisoblanmaydi. Biroq aliment to'lash to'g'risida (oddiy yozmashaklda) kelishuv tuzgan tomonlardan biri amalda uni ijro etishga kirishgan bo'lsa-yu, ikkinchi tomon uni notarial tasdiqlashdan bo'yin tovlayotgan bo'lsa, Fuqarolik kodeksining 12-moddasiga muvofiq kelishuv sud tartibida haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bunday holatda keyinchalik kelishuvni notarial tasdiqlash talab etilmaydi.

Notarial tasdiqlangan kelishuv o'z ijro kuchiga ko'ra ijro varaqasiga tenglashtiriladi. Bu esa aliment ushlab qolish uchun boshqa hujjatlarni

ko'rsatish talab qilinmasligini bildiradi. Notarial tasdiqlangan kelishuvni jo'natish, hisobga olish vasaqlashganisbatan ijro varaqalarini jo'natish, hisobga olish vasaqlash qoidalari qo'llaniladi.

Aliment to'lash to'g'risidagi Fuqarolik kodeksining 150-moddasida belgilangan da'vo qo'zg'atish muddati doirasida e'tiborsiz qoldirilishi ham, rad etilishi ham mumkin.

Aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvning tomonlarning o'zaro kelishuvlariga binoan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi yozmaravishda amalga oshirilib notarial tasdiqlanishi zarur.

Oila kodeksining 16-bobiga binoan aliment kelishuvlarini quyidagilar tuzishlari mumkin:

– ota-onalar o'zlarining voyagayetmagan bolalarini ta'minlash to'g'risida. Agar aliment 14 yoshga to'lmagan bolalarga beriladigan bo'lsa, u holda kelishuv aliment to'lovchi ota yoki ona bilan ona yoki ota o'rtasida tuziladi, bunda ikkinchi tomon sifatida farzandlikka oluvchi otayoki onasi, vasiysi yoki farzandlikka oluvchisining roziligi bilan kelishuv tuzadilar;

– ota-onalar yordamiga muhtoj, mehnatgalayoqatsiz voyagayetgan farzandlarini ta'minlash to'g'risida ota-onalar bunday kelishuvni o'zlarining mehnatga yaroqli, voyagayetgan farzandlari bilan ham tuzishlari mumkin;

– mehnatga layoqatli farzandlari o'zlarining mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj ota-onalarini ta'minlash to'g'risida. Bunday holatda kelishuv voyagayetgan har bir farzand bilan otavaonaning har biri o'rtasida, tomonlardan biri muomalaga layoqatsiz bo'lgan hollarda esa uning qonuniy vakili o'rtasida tuziladi. Bunday bitim ota-onalar mehnatga layoqatsizligi va muhtojligidan qat'iy nazar tuzilishi mumkin;

– er-xotindan biri mehnatgalayoqatsiz, muhtoj bo'lgan hollarda, masalan, xotin homiladorligi davrida hamda umumiy farzand tug'ilganidan keyin uch yil davomidayoki er yoxud xotin nogiron umumiy farzandni parvarish qilayotganida u 18 yoshga to'lgunichayo bo'lmasa I-guruh nogironi bo'lgan umumiy farzandni parvarish qilayotganida er-xotinlar aliment kelishuvi tuzishlari mumkin. Bitimda, aliment oluvchi er yoki xotin mehnatga layoqatsizligi yoki muhtojligidan qat'iy nazar, ulardan birini ta'minlash nazardatutilishi mumkin;

– sobiq er-xotinlar, nikoh mavjudligi davrida ham, ular nikohdan ajralganidan keyin. Ular sobiq er yoki xotin mehnatgalayoqatsizligidan yoki muhtojligidan qat'iy nazar, bunday kelishuvni

tuzishlari mumkin;

– shunday bitim tuzishlari mumkin bo‘lgan aka-ukalar va opa-singillar;

– bobolar va buvilar. Ular nabiralari bilan o‘zlarini ta‘minlash to‘g‘risidakelishuv tuzishlari mumkin;

– bobolari va buvilarini ta‘minlash to‘g‘risida kelishuv tuzish huquqigaeganabiralar;

– voyaga yetgan amaldagi tarbiyalanuvchilar. Ular o‘zlarining sobiq amaldagi tarbiyachilarini ta‘minlash to‘g‘risidakelishuv tuzish huquqigaegadirlar;

– voyagayetgan asrandi o‘g‘illar vaqizlar. Ular o‘gay otalari yoki o‘gay onalarini ta‘minlash to‘g‘risidakelishuv tuzishlari mumkin.

Oilakodeksining 145-moddasidaxorijiy davlatgadoimiy istiqomat qilish uchun jo‘nab ketayotgan shaxs bilan aliment to‘lash to‘g‘risida kelishuv tuzish mumkinligi nazardatutilgan. Bu kelishuvdatomonlar aliment olish huquqiga ega bo‘lgan shaxslarni ta‘minlashning har qanaqausulini ko‘zdatutishgahaqlidirlar.

Kelishuvga muvofiq voyaga yetmagan bolalar uchun belgilanadigan aliment miqdori ular sud tartibidaundirgandaolish mumkin bo‘lgan aliment miqdoridan kam bo‘lmasligi kerak. Bu miqdor Oila kodeksining 99-moddasi bilan belgilab qo‘yilgan vabir bolauchun ish haqi va(yoki) boshqadaromadning 1/4 qismini, ikki bolauchun 1/3 qismini va uchta hamda undan ortiq bola uchun 1/2 qismini tashkil qiladi.

Alimentlar aliment to‘lashga majbur shaxsning ish haqi va (yoki) boshqa daromadiga nisbatan hissada muntazam (har oyda, har chorakdava shu kabi) to‘lanadigan qat‘iy pul miqdorida mulk berish yo‘li bilan, shuningdek, bo‘lakchi usullardato‘lanishi mumkin. Kelishuvdato‘lashning turli usullarini aralash qo‘llash nazarda tutilishi mumkin.

2-§. Aliment miqdorini indekslash tartibi

Indekslashning eng keng tarqalgan usuli – aliment miqdorini eng kam ish haqigayoki chet el valyutasigabog‘liq qilib qo‘yish.

Kelishuv, tomonlarning o‘zaro kelishuvigabinoan, istalgan paytda o‘zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Bu ish ham kelishuv tuzilgan tartibdaamalgaoshirilishi kerak.

Tomonlarning moddiy yoki oilaviy ahvoli jiddiy ravishdao‘zgargan hamdaaliment kelishuvini o‘zgartirish yoki bekor qilish to‘g‘risida

kelishuvga erishilmagan holatlarda manfaatdor tomon ushbu kelishuvni o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi da'vo bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Aliment kelishuvidagi tomonlardan biri, odatda, mehnatgalayoqatsiz, muhtoj shaxs bo'lib, uning manfaatlarini qattiq himoya qilish talab etiladi. Shu munosabat bilan Oilakodeksi aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvni, uni o'zgartirishning Fuqarolik kodeksining 383-moddasidabelgilangan umumiy tartibiga qaraganda ancha ixcham tartib bo'lib, sud nazorati ostida o'zgartirishni nazardatutadi.

Ota-ona hamda bolalarning aliment huquqi va majburiyatlari aliment majburiyatlarining birinchi toifasiga kiradi. Ota-onalar va bolalar boshqa qarindoshlari bo'lish bo'lmashliklaridan qat'iy nazar bir-birlariga moddiy ta'minot berishga majburlar.

Ota-onalarni voyagayetmaganlarga aliment to'lash majburiyatining asosi — ota-onalar vabolar o'rtasidagi qon-qarindoshlik va voyaga yetmagan bolalarning mavjud bo'lishi. Ishlashligi yoki ishlamasligidan qat'iy nazar, 18 yoshga to'lmagan bolalar voyaga yetmagan bola bo'lib hisoblanadilar.

Oilakodeksining 96-moddasiga binoan ota-ona voyaga yetmagan bolalarigata'minot berishi shart.

Voyagayetmagan bolalarigata'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishdabajarmagan ota(ona) dan sudning hal qiluv qaroriga asosan aliment undiriladi.

Agar voyagayetmagan bolalarigata'minot berish haqida ota-ona o'rtasida kelishuv bo'lmasa, ularning ta'minoti uchun aliment sud tomonidan ota-onaning har oydagi ish haqi va (yoki) boshqa daromadining bir bola uchun to'rt dan bir qismi; ikki bola uchun uchdan bir qismi; uch va undan ortiq bola uchun yarmisi miqdorida undiriladi. Bu to'lovlarning miqdori taraflarning moddiy yoki oilaviy ahvolini vaboshqae'tiborgaloyiq holatlarni hisobga olgan holda sud tomonidan kamaytirilishi yoki ko'paytirilishi mumkin. Har bir bola uchun undiriladigan aliment miqdori qonun hujjatlari bilan belgilangan eng kam ish haqining uchdan bir qismidan kam bo'lmasligi kerak (Oilakodeksining 99-moddasi).

Oilakodeksining 109-moddasigabinoan, voyagayetgan, mehnatga layoqatli bolalar mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj o'z ota-onasigata'minot berishlari vaular to'g'risidag'amxo'rlik qilishlari shart.

Qonun bilan mustahkamlangan, mehnatgalayoqatli voyagayet-

gan bolalarning o‘z ota-onalariga g‘amxo‘rlik qilish majburiyati, birinchi navbatda, bolalarning ma‘naviy burchi vavazifasi hisoblanadi. Mamalakatimizda o‘zbek xalqida ota-onalarga g‘amxo‘rlik qilish farzandlarning muqaddas burchi hisoblanadi. Bu majburiyatni bolalar o‘z xohishlari bilan bajarib kelmoqdalar.

Moddiy yordamga muhtoj mehnatga layoqatsiz ota-ona foydasiga aliment undirilishi vaqtida ota-onaning ham, bolalarning ham moddiy, oilaviy sharoitlari, shuningdek, taraflarning e‘tiborgaloyiq barchaholatlari hisobga olinishi lozim.

Yordamga muhtoj mehnatga layoqatsiz ota-onaga aliment to‘lash to‘g‘risidagi da‘vo oiladagi barcha mehnatga layoqatli voyagayetgan bolalarga nisbatan qo‘zg‘atilishi mumkin.

Oilakodeksining 111-moddasiga binoan, voyagayetgan, mehnatga layoqatli bolalar ota-onasining kasalligiga va boshqa uzrli sabablarga ko‘ra qilinadigan qo‘shimcha xarajatlarda ishtirok etishlari shart. Bu qoida qonunchilikda yangilikdir. Har bir voyaga yetgan bolaning zimmasiga yuklatiladigan qo‘shimcha xarajatlarni qoplash summasini belgilashda ularning moddiy sharoitlari hisobga olinadi.

Umuman, amaldagi qonunlarga ko‘ra, aliment sudga murojaat qilingan kundan boshlab sudning hal qiluv qarori bilan undiriladi. Ammo Oila kodeksining 112-moddasiga binoan, aliment undirish to‘g‘risidagi nizo uzil-kesil hal etilgunga qadar sudyashu nizo bo‘yicha undan belgilangan miqdorda vaqtincha aliment undirish to‘g‘risida ajrim chiqarishi mumkin. Bundamoddiy ta‘minot miqdori, sudning ajrimi bilan, ta‘minot berishi gumon qilinayotgan shaxsdan ma‘lum summada undirilishi mumkin.

3-§. Er-xotinning aliment huquq va majburiyatlari

Er-xotinning aliment huquq va majburiyatlari, ya‘ni bir-birlariga moddiy ta‘minot berish majburiyatlari mulkiy huquq va majburiyatlari turlaridan biri hisoblanadi. Bu masalabo‘yicha jinsiy holat hech qanday imtiyoz belgilamaydi.

Er-xotinlar va sobiq er-xotinlarning aliment majburiyatlari Oila kodeksining 15-bob, 117-121-moddalari bilan tartibgasolinadi.

Agar er va xotin xohlasalar, Oila kodeksining 31-moddasiga muvofiq nikoh shartnomasida o‘zaro moddiy ta‘minot berish bo‘yicha huquq va majburiyatlar belgilashi yoki aliment to‘lash to‘g‘risida kelishuv tuzishlari mumkin (Oila kodeksining 130-moddasi).

Oila kodeksining 117-moddasida er-xotinning bir-biriga moddiy

ta'minot berish majburiyatlari belgilangan. Ungamuvofiq, «Er-xotin bir-biriga moddiy yordam berishi shart. Bunday yordam berishdan bosh tortilgan taqdirda, yordamgamuhtoj, mehnatgalayoqatsiz er yoki xotin, shuningdek, xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'ilgan kundan boshlab uch yil davomida, o'rtadagi nogiron bola o'n sakkiz yoshgato'lgunchayoki bolalikdan I-guruh nogironi bo'lgan o'rtasidagi bolaga qaragan yordamgamuhtoj er (xotin) yordam berishga qodir bo'lgan xotin (er) dan sud tartibidata'minot (aliment) olish huquqigaega».

Er yoki xotingaberiladigan ta'minot mablag'ining miqdori sud tomonidan ta'minot to'lovchining va oluvchining moddiy va oilaviy ahvolini hisobga olgan holda, har oy dato'lanadigan qat'iy summada belgilanadi. Biroq bu summaqonun hujjatlaridabelgilangan eng kam ish haqining uchdan bir qismidan kam bo'lmashligi lozim.

Er yoki xotingaaliment, agar umuman yashashi uchun mablag'i bo'lmaganda, shuningdek, mablag'i bo'lsaham, muhtoj bo'lsatayinlanishi mumkin.

Ushbu turdagi nizolarni ko'rishdasud quyidagi holatlarni aniqlashi lozim, chunonchi, muhtoj (er (xotin)ning yashashi uchun mablag'ga egayoki egaemasligini vabu mablag' uning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli yoki yetarli emasligini; er (xotin)ning bolalari va boshqabohimandalari bor-yo'qligini; muhtoj er (xotin)ning voyaga yetmagan bolalaridan moddiy yordam olish yoki olmasligini vashu kabi boshqaholatlarni aniqlaydi.

Aliment to'lovchi yoki oluvchi er yoki xotinning moddiy va oilaviy ahvolidagi o'zgarish ularning hayotiga katta ta'sir etishi mumkin. Bu esa, manfaatdor er yoki xotingasudga murojaat etib aliment miqdorini o'zgartirish yoki uni kamaytirishni talab qilish huquqini beradi.

Er yoki xotinni ta'minot berish majburiyatidan ozod qilish yoxud bu majburiyatni ma'lum muddat bilan cheklashgasudning hal qiluv qaroriga asosan yo'l qo'yiladi. Sud hal qiluv qarorini chiqarishda: nikohdaqisqavaqt turgan bo'lsalar; o'ziganafaqatalab qilayotgan er yoki xotin oilada o'zini nomunosib tutgan bo'lsa; agar yordamga muhtoj er yoki xotin spirtli ichimliklar, narkotik moddalarni iste'mol qilish yoki qasddan jinoyat sodir etib, uch yildan kam bo'lmagan muddatgasud tomonidan hukm qilingan bo'lsa, bunday holatlarni nazarga olish mumkin. Er yoki xotinni ta'minot berishdan ozod etish yoki bu majburiyatni muddat bilan cheklash uchun yuqorida

keltirilgan shartlardan bittasi bo‘lishi lozim. Ammo bunday holatlar mavjud bo‘lganda ham har bir vaziyatda sud ishning aniq holatiga qarab da’voni qondirishi yoki uni rad etishi mumkin.

Nazorat savollari:

- 1. Aliment kimlarga nisbatan to‘lanadi?*
- 2. Oila kodeksining 99-moddasiga binoan voyaga yetmagan bolalarga to‘lanadigan aliment miqdori qancha?*
- 3. Sobiq er-xotinlarning aliment majburiyatlari qanday?*
- 4. Aliment to‘lovchi shaxs muomalaga layoqatsiz deb topilsa, aliment majburiyati bekor bo‘ladimi?*
- 5. Aliment qanday va qay asosda undiriladi?*

12-BOB. OTA-ONA QARAMOG‘IDAN MAHRUM BO‘LGAN BOLALARNI JOYLASHTIRISH

1-§. Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirish shakllari tushunchasi va huquqiy belgilari

Falsafaning umumiy qonuniyatlarigako‘ra, har bir narsadamantiq yotadi. Uning kategoriyalaridan biri sabab vaoqibat bo‘lib, ungako‘ra har bir oqibat muayyan shart-sharoitlardan, sabablardan vujudga keladi. O‘z navbatida, sabab vashart-sharoitlar muayyan oqibatlar tug‘diradi.

Bilishning mazkur dialektik qonuniyatlariga asoslanadigan bo‘lsak, ota-onalik huquqidan mahrum qilish qator huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Aslini olganda, huquqiy oqibatlarsiz ham ota-onalik huquqidan mahrum qilishning o‘ziyoq naqadar jirkanch, naqadar ayanchlidir. Shu o‘rinda yana bir narsani alohida ta’kidlashni istardikki, mazkur masala haqida gap ketganda, G‘arb va Sharq mamlakatidagi, xususan, o‘zbek millati mentalitetidagi o‘zigaxosliklar ham e’tiborgamolikdir.

Ma’lumki, oilahuquqi bolamanfaatlarini ustuvor deb biladi. Shu ma’noda, oiladagi muhit, sharoit bola manfaatlariga zid bo‘lsa, yuqorida aytganimizdek, qonunchilik uni ushbu oilada, sharoitda qolishigayo‘l qo‘ymaydi. Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lganlik tufayli vujudgakeladigan huquqiy oqibatlar vabunda asosiy e’tibor bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini nima bo‘ladi, ularning taqdiri qanday bo‘ladi? — degan savollarga muayyan javob berishdan iboratdir.

Bola o‘z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, uning manfaatlarini

ta'minlanishi, har taraflamakamol topishi, insoniy qadr-qimmatlari himoya qilinishi huquqiga ega. Shu ma'noda, bolalarning huquq va manfaatlarini himoyaqilish ularning ota-onalari zimmasigayuklatiladi. Bolaning ota-onasi bo'lmagandayoki biz so'zlayotganimizdek, ular ota-onalik huquqidan mahrum qilingandavabolaota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan hollardauning oiladatarbiyalanish huquqi vasiylik vahomiylik organi tomonidan ta'minlanadi.

Vasiylik vahomiylik organlari mahalliy organlar bo'laoladi. Vasiylik vahomiylik organlari voyagayetmagan yosh bolalarganisbatan – xalq ta'limi bo'limlariga; ruhiy kasal vaaqli zaiflarganisbatan – sog'liqni saqlash bo'limlariga; vasiylikkaoluvchilarning boshqatoifalariganisbatan esa – ijtimoiy ta'minot bo'limlarigayuklatiladi¹.

Ma'lumki, Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi², Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya³larda aytilganidek, «... barcha odamlar erkin, qadr-qimmat vahuquqlardateng bo'lib tug'iladilar».

Ushbu xalqaro hujjatlarda bolaning himoyaga bo'lgan huquqi alohida normalanadi. Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq to'la muomala layoqatiga ega deb e'tirof etilsa, tabiiyki, u o'z huquq va majburiyatlarini, shuningdek, himoyahuquqini mustaqil amalgaoshira oladi. Bola ota-onalar tomonidan qilinadigan suiiste'molliklardan himoyalanish huquqiga ega. Masalan, bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatdabo'lish, jismoniy kuch ishlatish, ruhiy ta'sir ko'rsatish, bolaning hayoti yoki sog'lig'iga qarshi qasddan jinoyat sodir qilish kabilar. Aynan Oila kodeksining 79-moddasi 4-xatboshisida, «ota-ona ota-onalik huquqini suiiste'mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lsa, jumladan jismoniy kuch ishlatasa yoki ruhiy ta'sir ko'rsatsa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkinligi normalangan.

Shunisi muhimki, bolaning huquq va qonuniy manfaatlari buzilganda, shu jumladan, ota-ona (yoki ulardan biri) bolaning ta'lim-tarbiyasida o'z majburiyatlarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmaganida, yo bo'lmasa ota-onalik huquqlarini suiiste'mol qilganidabolao'z huquq vaqonuniy manfaatlarining himoyaqilinishini so'rab vasiylik vahomiylik organiga, 14 yoshgato'lgandan keyin esa, mustaqil ravishda sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bunday hollardavasiylik vahomiylik organi yoki sud bolaning huquq vaqonuniy manfaatlarini himoyaqilish yuzasidan tegishli choralar ko'rish shart.

Hozirgi vaqtda dunyoning rivojlangan mamlakatlari, xususan, G'arbiy Yevropada, AQShdabolalarning shaxs sifatidakamol topish

jarayoni tezlashmoqda. Bu holat, ayniqsa, bolalarning ma'naviy dunyosida individualizm (har bir masala bo'yicha o'z qarashlariga egalik, boshqalarning ta'siridabo'lmaslikkaintilish, ma'lum ma'noda xudbinlik, boshqalar manfaatini hisobgaolmasdan o'z manfaatlarini ustuvor qo'yish) xususiyatlarining yaqqol kuchayishida namoyon bo'lmoqda. Bu holat ham ijobiy, ham salbiy jihatlarigaega. Salbiy jihati shundan iboratki, bundaasriy bahs — otalar vabolalar o'rtasidagi ziddiyat chuqurlashadi, bolalarning kattalar ta'siridan chiqishi kutilmagan vaba'zan mudhish oqibatlarigaolib keladi. Ijobiy tomoni shundaki, bolalar kattalar, ayniqsa, ota-onalar ularga nisbatan o'z huquqlarini suiiste'mol qilishlarigayo'l qo'ymaydilar. Masalan, so'nggi yillarda Angliyada o'zlariga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'lgan ota-onalarni sudgabergan bolalar soni anchako'paydi. Albatta, G'arb bilan Sharq mentaliteti, qadriyatleri o'zigaxos farqlarga ega. Biroq, inson huquqlari nuqtayi nazaridan olganda, bolalarni o'z ota-onalari, vasiy, homiylari vaboshqaqonuniy vakillari bilan nizolashish imkoniyatlari mavjudmi? — degan savol tug'ilishi tabiiy. Umumiy qoida bo'yicha bola va ota-ona o'rtasidagi munosabatlarni kuzatib borish mahalla, maktab, qo'ni-qo'shni, uchastka militsiya noziri tomonidan amalga oshiriladi. Agar bu munosabatlarda normal tabiiy-insoniy mezonlar buzilsa, birinchi galdayuqoridagi subyektlar bong uradilar. Bola huquqlarining himoyasi haqidagi masalani vakolatli davlat idoralari (militsiya, sud, prokuratura) oldigaqo'yadilar. Bolaning o'zi ham yuqoridako'rsatilgan shaxslarga va idoralarga himoya so'rab murojaat etishga haqli. Biroq, yuqorida ta'kidlaganimizdek, xalqimiz bolajon xalq, ota-onauchun farzand aziz, bolamanfaatlari hammanarsadan ustun. Shu sababli ota-onalar o'z bolalarini qarovsiz tashlab qo'yishi, shafqatsiz munosabatda bo'lishi hollari deyarli kam uchraydi. Ko'p hollarda ota-onaning bolani tergashi, nazorat qilishi (masalan, muayyan shaxslar bilan muloqotda bo'lmaslik, turli xil ziyofatlar, ulfatchiliklarga qatnashishini taqiqlash vah.k.) bolamanfaatlari nuqtayi nazaridan, uning halol, barkamol inson bo'lib kamol topishini ko'zlab amalgaoshiriladigan harakatlardir¹.

2-§. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish

Ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish hozirgi kunda o'ta dolzarb va yechimini kutayotgan

muammolardan biri bo‘lib hisoblanadi. Hayotda uchraydigan salbiy voqea-hodisalar ham ayrim hollarda ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarning huquqlarini himoya qilishga qaratiladi.

Yuqorida voyaga yetmagan bolalarni ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan deb topish asoslari xususida to‘xtalib o‘tgan edik. Xo‘sh, ota-onalar ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bo‘lsalar ham bolalar ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan hisoblanadilarmi? Shuningdek, ota-onalar ota-onalik huquqidan qaysi asoslarda mahrum qilinadilar? Bolalarning huquqlari qanday himoya ostiga olinadi, degan savollarga javob berish mavridi keldi.

Oila kodeksining 79-moddasiga binoan, ota-onalik huquqidan mahrum qilish holatlari belgilangan.

Ota-ona qaysi bolaga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bo‘lsa, shu bolaga nisbatan bo‘lgan qarindoshlik faktiga asoslangan barcha huquqlardan, shu jumladan, undan ta‘minot olish, shuningdek, bolali fuqarolar uchun qonun hujjatlaridabelgilangan imtiyozlar vanafaqalar olish huquqlaridan mahrum bo‘ladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi ota-onani o‘z bolasiga ta‘minot berish majburiyatidan ozod qilmaydi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onaning (ulardan birining) bundan keyin bola bilan birgalikda yashash-yashamaslik masalasi sud tomonidan uy-joy to‘g‘risidagi qonun hujjatlaridabelgilangan tartibdahal qilinadi.

Ota-onasi (ulardan biri) o‘ziga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bola, agar u farzandlikka olingan bo‘lmasa, turar-joyga bo‘lgan mulk huquqini yoki turar-joydan foydalanish huquqini saqlab qoladi, shuningdek, ota(ona)si vaboshqagon-qarindoshlari bilan tug‘ishganlik faktiga asoslangan barcha mulkiy huquqlarini, jumladan, meros olish huquqini saqlab qoladi.

Bolani ota yoki onasiga berishning imkoniyati bo‘lmagan yoki ota-onaning har ikkalasi ham ota-onalik huquqidan mahrum qilingan taqdirda, bolavasiylik vahomiylik organining qaramog‘iga olib beriladi.

Ota-ona (ulardan biri) ota-onalik huquqidan mahrum qilinganda bolani farzandlikka olishga ota-ona (ulardan biri) ota-onalik

¹ I. Zokirov. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi. – T.: Adolat. 2006. – 42-b.

² Inson huquqlari to‘g‘risidaxalqaro bill to‘plamida. – T.: Adolat. – 5-b.

³ Bolahuquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya. «Human right fact sheet 10 the rights of the child» to‘plami. Jeneva. – T.: Adolat. 1996.

huquqidan mahrum qilinganligi to'g'risidagi sudning hal qiluv qarori chiqarilgan kundan keyin kamida olti oy o'tgach, yo'l qo'yiladi.

Sudning qaroriga asosan ota-onalik huquqidan mahrum bo'lgan ota-onalar qarindoshlik faktiga asoslangan barcha huquqlardan mahrum bo'ladilar. Ushbu huquqlar uch guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga quyidagilar kiradi:

- o'z bolalarini shaxsan tarbiyalash;
- bolabilan ko'rishib turish;
- bolaning huquq vamanfaatlarini himoya qilish;
- kelajakdavo yagayetgan bolalaridan ta'minot olish huquqi;
- vafot etgan bolasidan qonun bo'yicha meros olish.

Ikkinchi guruhga davlat tomonidan shaxsan ota-onalarga beriladigan quyidagi imtiyozlar kiradi:

- dam olish kunlari mehnatgajalb qilishni cheklash;
- qo'shimchata' til berish, belgilangan imtiyozli mehnat rejasini qo'llash;
- bola uch yoshgato'lguncha uni parvarish qilish uchun beriladigan ta'tildan foydalanish;
- bolaga 14 yoshgato'lgunga qadar belgilangan to'liq bo'lmagan ish kuni yoki ish haftasini qo'llash;
- besh va undan ko'p bolatuqqan va tarbiyalagan onalarga imtiyozli pensiyalar berish va davlat tomonidan belgilangan boshqa imtiyozlar.

Uchinchi guruh tarkibiga bolalari bo'lgan ota-onalar uchun davlat tomonidan beriladigan turli nafaqavayordamlar kiradi. Bular:

- bolalari bo'lgan fuqarolarga davlat tomonidan beriladigan moddiy yordam vanafaqalar;
- bolaikki yoshgato'lguncha mehnat bilan band bo'lgan ayollarga bolalari uchun beriladigan nafaqalar;
- 15 yoshgato'lmagan bolaning kasalligi bilan bog'liq vaqtincha mehnatgayaroqsizlik bo'yicha beriladigan nafaqavaboshqalar kiradi¹.

Yuqorida keltirilgan oqibatlar sababli ota-onalik huquqidan mahrum bo'lgan bolalar o'zlarigategishli huquq vamanfaatlarining himoya qilinishini va amalga oshirilishini tegishli tartibdasaqlab qoladilar.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish ota-onalarning noqonuniy harakati qaysi voyagayetmagan bolaganisbatan sodir qilingan bo'lsa,

¹ I. Zokirov, M. Baratov. Voyaga yetmagan bolalarning huquq va majburiyatlari. / Xotin-qizlar va bolalarning huquqlariga oid qonun kafolatlari to'plamida. – T.: O'zbekiston. 2000. – 121-b.

faqat shu bolagataalluqli bo'ladi. Boshqa voyagayetmagan bolalarga nisbatan esa, ota-onalik huquqi to'lasaqlanib qoladi.

Ota-onalik huquqi bolalar voyagayetgunigaqadar ota-onatomo-nidan amalgaoshirilishi lozim bo'lgan huquq hisoblanadi. Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otayoki ona, avvalo, shu voyagayetmagan bolaganisbatan shaxsan uni tarbiyalash huquqidan mahrum bo'ladi, shuningdek, bolani tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan vakolat-lardan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan turli xil imtiyozlardan, nafaqavamoddiy yordam olish huquqlaridan mahrum bo'ladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otayoki ona, keksayib qolganda, mehnatgaqobiliyatsiz vayordamgamuhtoj bo'lib qolgan-da voyaga yetgan bolalaridan ta'minot talab qilish huquqini ham yo'qotadi.

Ma'lumki, ota-onalik huquqi ota-onalarning majburiyatlari bilan o'zaro uzviy bog'liq bo'ladi. Chunki bolalarni tarbiyalash va ularga ta'minot berish bo'yicha ota-onalar zimmasigayuklatilgan majburi-yatlarning bajarilishi ular tomonidan ota-onalik huquqlarining amalga oshirilishi hisoblanadi. Ammo, ota-onalik huquqidan mahrum qilish, mazkur ota-onaning aybi vanoqonuniy harakati oqibatidabo'lgani sababli, ular ota-onalik majburiyatidan to'liq ozod qilinmaydilar. Voyagayetmagan bolalarni ta'minlab turish majburiyati, ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning bo'ynida saqlanib qoladi. Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki ona o'z bolalariga ta'minot berish majburiyatidan ozod bo'lmaydi. Chunki bu majburiyatning maqsadi voyagayetmagan bolani ta'minlashdan iboratdir.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otayoki onaning bolabilan birgalikda bir joyda yashash yoki yashamasligi masalasi ota-onalik huquqidan mahrum qilish haqidagi ishni ko'rgan sud tomonidan hal qilinadi. Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otayoki onabilan voyaga yetmagan bolaning birga yashashi bolaning tarbiyalanishiga salbiy ta'sir o'tkazmaydi, degan xulosaga kelgan sud masalani ota yoki onafoydasiga ijobiy hal qilishi mumkin. Ota-onalik huquqidan otavaonaning har ikkalasi mahrum qilinganidayoki voyagayetmagan bolani ota-onalik huquqi saqlanib qolgan otayoki onasigaberishning imkoniyati bo'lmagan hollarda bola vasiylik va homiylik organining qaramog'iga uni tegishli joyga joylashtirish masalasini hal qilish uchun beriladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilish bunday ota-onaning uy-joy-

ga bo'lgan huquqiga taalluqli emas. Ammo, qonunda belgilangan ayrim hollardabunday otayoki ona uy-joydan ko'chirilishi mumkin. Bunday hollarda uy-joydan ko'chirish manfaatdor tarafning yoki prokurorning talabi bilan amalga oshirilishi mumkin.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan shaxslar bolalarni farzandlikka olish, vasiy yoki homiy bo'lish huquqlaridan mahrumdirlar.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onaning bolasi farzandlikka olinmagan bo'lsa, otasi yoki onasining turar-joyiga bo'lgan o'zining mulkiy huquqini yoki turar-joydan foydalanish huquqini saqlab qoladi.

Farzandlikka olinmagan bola, shuningdek, ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otasi yoki onasigavatug' ishg'lik faktiga asoslangan boshqa qarindoshlarga nisbatan bo'lgan barcha mulkiy huquqlarni, shu jumladan meros olish huquqini saqlab qoladi.

Ayni vaqtda oila qonunchiligi juda «beshafqat emas». Oila qonunchiligining vazifalari oilani mustahkamlashdan, oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oilani uning barcha a'zolari mas'ulligi hissi asosida qurishdan, biron-bir shaxsning oilamasalalariga o'z boshimchalik bilan aralashishiga o'z qo'ymaslikdan, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamdabu huquqlarning himoya qilinishi ta'minlashdan iboratdir. Shu ma'noda oila qonunchiligi ota-onalik huquqini tiklash institutini ham normalaydi.

Ota-ona (ulardan biri) o'z xulq-atvorini, turmush tarzini (yoki) bolatarbiyasiga bo'lgan munosabatini o'zgartirgan hollarda ota-onalik huquqi tiklanishi mumkin.

Ota-onalik huquqini tiklash ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onaning (ulardan birining) da'vosiga binoan sud tartibida amalga oshiriladi. Ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi ishlar vasiylik va homiylik organi, shuningdek, prokuror ishtirokida ko'rib chiqiladi.

Ota-onaning (ulardan birining) ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi da'vosi bilan birga bolani ota-onaga (ulardan biriga) qaytarish to'g'risidagi talabi ham ko'rib chiqilishi mumkin.

Agar ota-onalik huquqining tiklanishi bolamanfaatlariga zid bo'lsa, sud bolaning fikrini hisobga olgan holda ota-onani (ulardan birining) ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi da'vosini qanoatlantirishni

¹ Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. T.: Adolat. -2000.

rad qilishgahaqlidir.

O'n yoshgato'lgan bolaganisbatan ota-onalik huquqining tiklanishigafaqat uning roziligi bilan yo'l qo'yiladi. Bolafarzandlikkaolingan vafarzandlikkaolish bekor qilinmagan bo'lsa, ota-onalik huquqini tiklashgayo'l qo'yilmaydi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilishning ma'lum bir muddati belgilanmaydi, u muddatsiz hisoblanadi. Qonun bo'yichaota-onalik huquqidan mahrum qilish bilan oiladahuquqiy munosabat tugatiladi. Ammo, ota-onalik huquqini tiklash ham qonunda nazarda tutilgan. Bu hol, albatta, ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning o'z xulq-atvorini tuzatishigaqaratiladi. Ota yoki onaning bola bilan aloqasi uzilmaydi, u bilan ko'rishib turish, muloqotdabo'lish ungamoddiy yordam berib turish uchun harakat to'xtamaydi, man etilmaydi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning xulq-atvoridabolatarbiyasiganisbatan jiddiy o'zgarishlar ro'y berishi mumkinligi aniqlansa, bunday hollar, albatta, ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi talablarning asosiligini ko'rib chiqishni talab qiladi.

Ma'lumki, ota-onalik huquqidan faqat sud qarori bilan mahrum qilinadi. Shu sababdan, ota-onalik huquqini tiklash faqat sud tartibida amalgaoshirilishi mumkin.

Ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi ishlar da'vo ishlarini yuritish tartibida ko'riladi. Da'vogar sifatida ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki ona, javobgar sifatida esa, bolaning kimning homiyligidaturishigaqarab, ota-onalik huquqi saqlangan ota yoki ona, shuningdek, vasiylik vahomiylik organi bo'lishi mumkin. Ota-onalik huquqini tiklash ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning da'vo arizasiga binoan sud tomonidan vasiylik va homiylik organi, shuningdek, prokurorning ishtirokida ko'rib hal qilinadi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning xulq-atvori tuzalganligiga, uning hayotidajiddiy ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lganligigaishonib, ungabolatarbiyasini ishonish mumkin, degan xulosaga kelgan sud, ota-onalik huquqini tiklash haqida hal qiluv qarori chiqaradi. Shu bilan birga, bolani ota-onasiga qaytarish to'g'risidagi masalani hal qiladi.

Boshqashaxslar tomonidan farzandlikkaolingan bolalarganisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onaning huquqi tiklanishi mumkin emas. Bu, albatta, voyaga yetmagan bolaning

manfaatini ko'zlab amalga oshiriladi. Chunki farzandlikka olingan bolaning tarbiyasini o'z zimmasiga olgan farzandlikka oluvchining manfaatlariga ota-onalik huquqidan mahrum qilingan otayoki onaning manfaatini qarshi qo'yish bilan, yangi oiladatarbiyatopgan munosabatlarning buzilishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Farzandlikka olish bekor qilinmasdan turib ota-onalik huquqini tiklash mumkin emas. Ota-onalik huquqini tiklash bolamanfaatigazid bo'lmasligi kerak va albattabolaning fikri hisobga olinishi shart. O'n yoshgato'lgan bolaning fikri hisobga olinishi shart. O'n yoshgato'lgan bolaning roziligi bo'lmasa, ota-onalik huquqini tiklash to'g'risidagi da'vo sud tomonidan qanoatlantirilmaymasligi mumkin.

Umuman olganda, qonun hujjatlaridagi holatlar vaturmushdagi voqeliklardan kelib chiqib, ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash vasiylikvahomiylik organlari zimmasigayuklatilgan.

Vasiylik va homiylik organlari ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlaydi, bunday bolalarni hisobga oladi va ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan har bir holatga qarab, bolalarni joylashtirish shakllarini tanlaydi, shuningdek, bundan buyon ularga ta'minot berish, tarbiyalash vata'lim berish shart-sharoitlarini nazorat qilib boradi.

Vasiylik vahomiylik organidan tashqari boshqayuridik vajismoniy shaxslarning ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlash vajoylashtirish bo'yichafaoliyat yuritishigayo'l qo'yilmaydi.

Ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar borligidan xabardor bo'lgan muassasa(maktabgachatarbiyamuassasalari, umumta'lim muassasalari, davolash vaboshqamuassasa)larning mansabdor shaxslari vaboshqafuqarolar bu haqda bolalar turgan joydagi vasiylik va homiylik organiga xabar berishlari shart. Vasiylik va homiylik organi bunday xabar olgan kundan boshlab uch kun ichidabolaning turmush sharoitini tekshirib chiqishi shart bo'lib, bunda bola ota-ona yoki qarindoshlari qaramog'idan mahrum bo'lganligini aniqlasalar, uni joylashtirish masalasi hal bo'lgunga qadar bolaning huquq va manfaatlari himoya qilinishini ta'minglashi shart hisoblanadi.

Ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar oila (farzandlikka olinishi, vasiylik yoki homiylik belgilanishi yoxud tutingan oila) ga berilishi, bunday imkoniyat bo'lmaganda esa, yetim bolalar yoxud ota-onalar qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar uchun tayinlangan muassasalar (tarbiya, davolash, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi vashungao'xshash muassasalar) gatarbiyagaberilishi lozim.

Ota-ona qaramogʻidan mahrum boʻlgan bolalarni oilaga yoki tarbiyalash muassasalarigatarbiyalash uchun joylashtirish masalasi hal boʻlguniga qadar vasiylik (homiylk) majburiyatlarini bajarish vaqtinchavasiylik vahomiylk organlari zimmasigayuklatiladi.

Demak, xulosa shundayki, inson va uning manfaatlarini bizning mamlakatimizda birinchi oʻrinda turadi. Toʻgʻri, bu oʻrinda davlatning mavqeini ham pasaytirmaymiz. Nazariyotchilar aytganidek, davlatning asosiy ijtimoiy vazifasi uning hududida istiqomat qilayotgan barchafuqarolar, millat vaelatlar, ijtimoiy vaetnikguruhlarning jipsligini taʼminlashdan iborat ekan, davlat bu sohadagi oʻz faoliyatini inson vajamiyat farovonligini koʻzlab, ijtimoiy adolat va qonunchilik prinsiplari asosida amalga oshiradi.

Voyagayetmaganlarga nisbatan vasiylik yoki homiylkni belgilash uchun ularning ota-ona qaramogʻidan mahrum boʻlganligi aniqlanishi lozim. Xoʻsh, qachon bolalar ota-ona qaramogʻidan mahrum boʻlgan hisoblanadi? Oʻzbekiston Respublikasi Oila kodeksining 148-moddasigabinoan quyidagi hollar bunday oqibatgaolib keladi:

- ota-onavafot etganda;
- ota-onasi sud qarori bilan ota-onalik huquqidan mahrum etilgandayoki ularning ota-onalik huquqi cheklanganda;
- ota-onasi kasal boʻlganda;
- ota-onasi sud qarori bilan muomalagalayoqatsiz deb topilganda;
- ota-onasi olti oydan ortiq muddat boʻlmagan hollarda, agar bu bolalarning manfaatlarini uchun zarur boʻlsa;
- ota-onasi bedarak yoʻqolganda;
- ota-onasi bolalarni tarbiyalash yoki ularning huquq vamanfaatlarini himoyalashdan boʻyin tovlaganda, shu jumladan, ota-ona tarbiya, davolash muassasalari, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalari va shunga oʻxshash muassasalardan bolasini olishdan bosh tortganda, shuningdek, boshqazarur hollarda.

3-§. Voyaga yetmagan bolalarni ota-ona qaramogʻidan mahrum etgan deb topish asoslari

Vogayetmagan bolalarni ota-ona qaramogʻidan mahrum etgan deb topish asoslari bir qanchaboʻlib, bu holatlarning har biriga alohida izoh berib oʻtsak, maqsadgamuvofiq boʻlard.

Ota-ona vafot etganda

Maʼlumki, bolani tarbiyalash ota-ona vazifasidir. Bola oʻz ota-onasidan tarbiya olish huquqini davlat ota-onasi vafot etib qarovsiz

qolgan bolagavasiy yoki homiy tayinlash orqali ta'minlaydi.

Yuqorida aytilganidek, vasiylik va homiylik organlari bolaning ota-onasi vafot etganda yoki boshqa sabablarga ko'ra ota-onalik huquqidan mahrum bo'lganlarga, ushbu organgama'lum bo'lganidan boshlab uning tarbiyasini ta'minlashlari shart bo'lib hisoblanadi.

Bu yerda shunday savol tug'ilishi tabiiy. Xo'sh, qachon tarbiya shakli sifatida vasiy tayinlanadi? Boshqa tarbiya shakllari bilan o'xshashligi nima, xususan, patronat bilan? U yoki bu tarbiyashaklini tanlash bevosita bolaning doimiy yoki vaqtinchalik ota-onasining vasiyligidan mahrum bo'lganmi shungabog'liq bo'lgan holdadoimiy yoki vaqtinchajoylashtirish masalasi bo'ladi. Agar vaqtinchalik ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lsa (uzoq muddatli kasallik, davomli komandirovkavaboshqalar) qachonki bolamuayyan muddatdaoilasiga qaytishga asos bo'lsa, ota-onalarni ota-onalik huquqidan mahrum qilish ularni hozirgi holatda ham, kelajakda ham bolaga nisbatan huquqlari poymol bo'lishigayo'l qo'yilishi noto'g'ri. Ushbu holatlarda bolafarzandlikkaolinmasligi kerak. Shu holatdabolani oldingi oilasida qoldirib yaqinlaridan vasiy tayinlash lozim bo'ladi. Agar buning imkoni yo'q bo'lsa, ota-onayo'q bo'lgan muddatgamaktab-internatga joylashtirish kerak.

Ota-onavafot etgandayoki ota-onalik huquqidan mahrum qilingan hollardayoxud ota-onaning qayerdaligi noma'lum bo'lsavabolaularga qaytarilishigaasosli holatlar yo'q bo'lsa, bolani doimiy joylashtirish masalasi tug'iladi. Bunday holatlardafarzandlikkaolish bolamanfaatlardan kelib chiqadi. Farzandlikkaolish masalasi tez hal bo'lmaydi. Shuning uchun unganisbatan vasiy tayinlanadi. Agar bolatarbiyasi talablarigajavob beraoladigan oilatopilmasa, u holda, bola Mehribonlik uyigatopshirilishi kerak. Masalan, fuqaro A. o'zining o'g'lini ota-onasi bilan birgatarbiyaqilar edi, bolaning onasi alohidayashar edi. Fuqaro A. sodir etgan jinoyati uchun sudlanib va ozodlikdan mahrum qilingandan keyin bolaning bobosi uning onasiga da'vo qo'zg'atadi. Da'vo mohiyati bolatarbiyasi uchun aliment undirish to'g'risidabo'lgan. Bolaning onasi uni qaytarib berish to'g'risida qarshi da'vo qiladi. Tekshiruvlar shuni ko'rsatdiki, bolaning yashashi va tarbiyasi uchun yetarli sharoitni ikki tomon ham yaratib beraolmaydi, 10 yoshgato'lgan bolaesa onasiga qaytishga qattiq qarshilik qiladi. Suddaprokuror fikri vavasiy xulosasigako'ra, ikkalataraf da'vosini qaytarish vabolani internatgajoylashtirish, internat to'lovlarini ona hisobidan undirish to'g'risida qaror chiqaradi¹.

O‘z-o‘zidan ota-ona va bola alohida yashasa vasiy tayinlanadimi, degan savol tug‘iladi. Birinchidan, shuni e‘tiborga olish kerakki, ota-onavabola alohida yashashi ular ota-onalik vazifalarini bajarmayapti, degani emas. To‘g‘ri, tarbiyatarbiyalovchilar vatarbiyalanuvchi bilan shaxsiy muloqotdabo‘lishi vabolaning harakatlarini kuzatib turishi umumiy holatda shunday amalga oshiriladi. Ammo ayrim hollarda katta yoshdagi bolalar ota-onasidan alohida yashasa vasiy tayinlanishi shart emas. Masalan, 16-17 yoshga to‘lgan o‘smir ishga yoki kollejga joylashsa, unga nisbatan vasiy tayinlanishi mumkin emas. Ammo ushbu holatda o‘smirda umuman ota-onayo‘q bo‘lsa, homiy tayinlanishi kerak.

Ushbu qoida ma‘lum shartlarda xohlagan yoshdagi bolaga tadbir qilinishi mumkin. Masalan, ota-onageolog bo‘lib, davomli ekspeditsiyaga ketadi va bolasini bobo-buvisiga qoldirib ketadi. Bu holatda vasiy yoki homiy tayinlash rasmiy bo‘lib, bolaganisbatan munosabatni o‘zgartirmaydi. Ko‘pchilik shunday hollarda ota-onavabolaning alohida yashashi va bola ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lganligi kelib chiqmaydi. Bundavasiylik organlari tomonidan vasiy yoki homiy tayinlanmasligi ham mumkin bo‘ladi. Ushbu holatdafaizand yetarli sharoitlarda, ota-onalar ota-onalik huquqlarini amalga oshirib tursalar, ota-onaning alohida yashashlari uzoq muddat davom etsagina, bolaganisbatan vasiy tayinlanishigayo‘l qo‘yiladi. Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, bunday oilalarni doimo nazoratga olib turish lozim. Qonunchilikda vasiy tayinlanmasdan turib bolaning alohida yashash muddati ham belgilangan. Umumiy qoidaga ko‘ra ushbu muddat 6 oydan oshmasligi kerak. Shu muddatdan uzoq vaqtga ota-onabolasi qarovsiz qoldirsagina, uning voyagayetmagan farzandi uchun ma‘lum bir muddatgavasiy tayinlanishi mumkin.

Ikkinchidan, qonunchilikda alohida yashash sabablariga e‘tibor qaratilmog‘i darkor. Ko‘pginaholatlaridabu obyektiv sabablarga bog‘liq bo‘lishi ham mumkin. Masalan, uzoq muddatga komandirovkaga ketish, uzoq muddatga kasalxonaga joylashish va boshqalar. Ushbu hollardavoyagayetmagan bolalar uchun vasiy tayinlanishi majburiy hol bo‘lib hisoblanadi. Ota-onaning qayerdaligi haqida ma‘lumot bo‘lmasaham bolaganisbatan albattavasiy tayinlanishi lozim.

Yuqoridata‘kidlab o‘tganimizdek, obyektiv sabablar bilan birga, subyektiv sabablarga ko‘ra ham ota-onaboladan alohida yashashlari mumkin. Ushbu holat bo‘yicha Vasiylik va homiylik to‘g‘risidagi Nizomda «ota-onabilan bolaning boshqa oilada yashashi yaxshi deb

o‘ylab boshqa oilaga tarbiyaga berilishi mumkin» deyilgan. Ushbu holatlar bo‘yicha bola tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan shaxslar vasiyligi (homiyligi) rasmiylashtirilib qo‘yilishi kerak. Ota-onalar bolalarni shaxsan o‘zlari boqish huquqiga ega, ammo bu huquq bir holatdamajburiyat ham hisoblanadi. Bu huquqni o‘zlari ixtiyoriy ravishda boshqa shaxslarga berishlari ham mumkin, lekin buni majburiyat sifatidarad etaolmaydilar.

Ota-onalar o‘zlarining bolalarigavasiy tayinlanishini so‘rab vasiylik va homiylik organlariga murojaat qilishlari mumkin. Lekin buni talab qilaolmaydilar.

Agar ota-onalar muomalaga layoqatli bo‘lib, ota-onalik huquqidan mahrum qilinmagan bo‘lsalar va bu holatda obyektiv to‘sqinliklar bolani tarbiyalashgaxalaqit bermasa, vasiylik va homiylik organlari oldida ota-onani bolatarbiyasi bilan shug‘ullanishgamajbur qilish masalasi qo‘yiladi. Ammo, masalaning bir tomoni, agar ota-onabolani tarbiyalashga qarshi bo‘lsa-yu, lekin ulargabolatarbiyasi majbur qilib belgilansa, bolaning normal hayot tarzi uchun yetarli sharoitlar yaratiladimi, degan tabiiy savol tug‘iladi. Ushbu holat ham qonunchiligimizdabatafsilroq yoritib qo‘yilsa, bolamanfaatlarigaham ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan bo‘lur edi.

Oila huquqining asosiy tamoyillaridan biri ota-onalik huquqining himoya qilinishidir. Chunonchi ota-onalar o‘z bolalari haqida g‘amxo‘rlik qilishlari, ularga ta‘lim-tarbiya berishlari zarur. Ota-onalarning voyagayetmagan bolalariganisbatan mas‘uliyati yanadaham yuqori bo‘lishi nafaqat ularning qiziqishida, balki davlatning ham majburiy vazifasi bo‘lib hisoblanadi.

Aksari yuridik adabiyotlarda ta‘kidlanganidek, voyaga yetmagan bolaning tarbiyasi uchun ona mas‘ul bo‘lib hisoblanadi. Amalda bo‘lgan qonunchiligimiz bolagatarbiyaberishdaotayoki onagakengroq imkoniyat yaratib bermaydi. Aksincha, ular voyagayetmagan bolalariganisbatan ota-onalik huquqlarini amalga oshirishdateng huquqqa ega ekanliklari mustaqamlab qo‘yilgan. Agar shunday vaziyatlar yuzagakelgan taqdirda, ish sud tartibidako‘rilib, asosli xulosalarga binoan, bolaning manfaatlaridan kelib chiqib nizo hal qilinadi¹, – deb ta‘kidlaydi Ya. Ye. Pesin.

Ota-onasi sud qarori bilan ota-onalik huquqidan mahrum etilganida yoki ularning ota-onalik huquqi cheklanganda. Oilakodeksining 79-moddasida ota-ona (ulardan biri) ning ota-onalik huquqidan mahrum qilishi asoslari ko‘rsatilgan bo‘lib, ular quyidagilardir:

– ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan aliment to‘lashdan bo‘yin tovlasa. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi² datushuntirilishicha, ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bo‘yin tovlaganlik ota-onalik burchlarini uzluksiz ravishda bajarmaslik, o‘z bolalariga qanday bo‘lmasin g‘amxo‘rlik qilmasliklarini anglatadi. Tabiiyki, bunday harakat (harakatsizlik) bolani halokatga olib kelishi mumkin;

– uzrsiz sabablarga ko‘ra o‘z bolasini tug‘ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi vashungao‘xshash boshqamuassasalardan olishdan bosh tortsa. Bu holat «tug‘ruqxonavabolalarni davolash profilaktoriysi va o‘quv-tarbiya muassasasi komissiyalari tomonidan tegishli tartibda rasmiylashtirilgan bo‘lishi lozim»³. Oila huquqining umumiy asoslaridan kelib chiqib, ota-onaning roziligisiz voyagayetmagan bolalarni farzandlikka olishga yo‘l qo‘yiladi. Asosiy maqsad bolalarning huquqlarini himoya qilishga qaratiladi. Chunki yangi oilada ota-ona bolaning qonuniy vakillari (vasiy, homiylar, farzandlikka oluvchi shaxslar) hisoblanadilar⁴;

– ota-onalik huquqini suiiste‘mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo‘lsa, jumladan, jismoniy kuch ishlatasa yoki ruhiy ta‘sir ko‘rsatsa. Ota-onalik huquqini suiiste‘mol qilish deganda, bu huquqlardan bolalarning manfaatlariga zid ravishda foydalanishni, masalan, o‘qishga, jamoat topshiriqlarini bajarishga to‘sqinlik qilishni, tilanchilikka undashni, uni spirtli ichimliklar va narkotik moddalar iste‘mol qilishga o‘rgatish, jinoyat qilishda, jinoiy yo‘l bilan daromad topishdavoyagayetmaganni jalb qilishni tushunmoq kerak», – deyiladi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorida.

– muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka mubtalo bo‘lgan bo‘lsa. Bunday asos bilan ota-onalik huquqidan mahrum qilish javobgarni muomalagalayoqati cheklangan deb tanilganidan qat‘iy nazar amalga oshirilishi mumkin;

– o‘z bolalarining hayoti yoki sog‘lig‘igayoxud eri (xotini) ning hayoti yoki sog‘lig‘iga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bo‘lsa.

Ota-onalik huquqining cheklanishi esasud tomonidan bolaning manfaatlari hisobga olingan holda, ota-ona ota-onalik huquqidan

¹ Toshkent shahar M.Ulug‘bek tumanlararo fuqarolik sudining arxividan. 2002-yil 10-sentabr.

mahrum qilinmay turib, bola ota-onadan yoki ularning biridan olinishi to'g'risidahal qiluv qarori chiqarilishi bilan amalgaoshiriladi. Oilaqonunchiligabinoan, agar ota-onalik huquqi cheklangandan so'ng o'z xulq-atvorini o'zgartirma, vasiylikvahomiylik organi sud tomonidan ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risida da'vo taqdim etadi.

Ota-onasi kasal bo'lganda. Ushbu sabab ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lishning obyektiv sababi hisoblanadi (ota-ona vafoti, ozodlikdan mahrum qilish kabi). Og'ir dardga chalingan ota-ona farzandining tarbiyasi bilan shug'ullanishga imkon topmagach, bolaning hayoti, sog'lig'i uchun xavf tug'ila boshlaydi. «Bunday hollarda vasiylik va homiylik organi bolaning ota-onasi tomonidan ko'rsatilgan shaxsni vasiy yoki homiy etib tayinlashi lozimbo'ladi»¹ deb ta'kidlaydi M.V.Antokolskaya. Bu fikrgaqo'shilgan holda, shuni ham aytib o'tmoqchimizki, kasal bo'lib qolgan ota-onajismonan bolasigag'amxo'rlik qilaolmaydi. Boshqajihatdan esa, o'z harakatlari oqibatlarini to'liq anglab yetadi vakimlar farzandigamunosib tarbiya beraolishini biladi.

Ota-onasi sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilganda.

Bunday hollarda ota-onaning o'ziga homiylik tayinlanishi lozim bo'ladi. Bolalar ota-onalaridan olinib, vasiylik vahomiylik organining qaramog'igatopshiriladi, chunki ota-onaixtiyoridaqoldirish bola uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Ota-onasi olti oydan ortiq muddat bo'lmagan hollarda, agar bu bolalarning manfaatlar uchun zarur bo'lsa amalga oshirilishi mumkin. «Bolahuquqlari to'g'risida»gi Konvensiyagava O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga binoan, bola o'z ota-onasi bilan birga yashash va ularning g'amxo'rligidan foydalanish huquqiga egadir. Ammo hayotdaba'zi sabablargako'rabola ota-onasi g'amxo'rligidan ma'lum muddatgama mahrum bo'lib qolishi mumkin. Odatda, vasiylik vahomiylik qisqamuddatgaemas, balki bolama'lum yoshgayetgunga qadar tayinlanadi. Ushbu holat umumiy qoidadan mustasno bo'lib, bolaga nisbatan qisqa muddatga uning ota-onasi qaytguniga radar muddatgavasiy vahomiy tayinlanishini nazardatutadi. Lekin ota-ona bolalarini qarindoshlari yoki boshqayaqin kishilari ixtiyorigaqoldir-salar, bolalargavasiylik yoki homiylik tayinlash shart emas.

Ota-ona bedarak yo'qolganda. Bedarak yo'qolgan deb topish instituti ham fuqarolik huquqi sohasining o'rganish predmetigakiradi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 33-moddasigabino-

an, agar fuqaroning qayerdaligi haqidauning yashash joyidabir yil davomidama'lumotlar bo'lmasa, manfaatdor shaxslarning arizasiga muvofiq sud bu fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topishi mumkin. Bu yerda «bir yil» muddatning belgilanishi ushbu holat yuzasidan oqilona muddat hisoblanadi. Zero, Fuqarolik kodeksining 9-moddasida «halollik, oqilonalik va Adolat» bilan harakat qilinishi nazarda tutiladi. «Yashash joyi» tushunchasi ham fuqarolik huquqiy munosabatlarda jiddiy ahamiyatga ega hisoblanadi. Fuqarolik kodeksining 21-moddasigako'ra, «fuqaroning doimiy yoki asosiy yashab turgan joyi uning yashash joyi hisoblanadi. O'n to'rt yoshgato'lmagan voyaga yetmaganlarning (kichikyoshdagi bolalarning) yoki vasiylikdabo'lgan fuqarolarning qonuniy vakillari ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyaga yetmaganlar yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning yashash joyi hisoblanadi». Yashash joyi huquq vamualagalayoqatli fuqarolarning o'zi tomonidan belgilanadi. Yashash joyini tanlash huquqi faqat qonundanazardatutilgan hollar va tartibdagina, masalan, ozodlikdan mahrum qilingan hollardamaxsus ijizat olish yo'li bilan joylashish mumkin bo'lgan hududlardacheklanishi mumkin, — deyishadi sivilist olimlar¹. Manfaatdor shaxslar kimlar bo'lishi mumkin? Manfaatdor shaxslar bedarak yo'qolgan deb gumon qilinayotgan shaxsning ota-onalari, farzandlikka oluvchilari, vasiylari yoki kreditorlari bo'lishi mumkin. Sir emaski, so'nggi paytlardafiribgar fuqarolar judako'p uchramoqda. Ayniqsa, ular tomonidan ko'plab fuqarolarning sarmoyalari olinib, evaziga muayyan vaqtdan keyin allaqanday pul summalari yoki qandaydir buyum yoki avtomobil va'daqilinib, «muayyan vaqt» kelgandaesa, «ul zot»ni topib bo'lmaydi. Oradan bir qancha oylar, hatto yillar o'tadi. Darhaqiqat, qonunchilik bunday beqarorlikka befarq qarab tura olmaydi. Ular ana shunday fuqarolik huquqiy vositalar bilan tartibga solinadi¹. Mazkur munosabatlarni ko'rib, mazmunan hal

¹ Я.Е.Песин. Семейно-правовые и процессуальные гарантии прав женщин в СССР. -Алма-Ата.: 1972. Автореф. дисс. на соискание уч. степени д.ю.н. —25-б.

² «Bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan nizolarni hal qilishdasudlar tomonidan qonunlarni qo'llash amaliyoti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori. //Qonun nomi bilan. 1998. №3. —34-б.

³ O'shayerda.

⁴ Б. Т. Худаяров. Защита прав и интересов детей по семейному праву Республики Таджикистан. Автореф. на соиск. уч. степ. к.ю.н. —Душанбе.: 2000. —21-б.

qilish mamlakatimizdasud vakolatigategishlidir. Ushbu turkumdagi ishlarni ko‘rish alohida tartibda ko‘riladigan ishlar sirasiga kiradi². Bolalarning oilalardatarbiyalanishining kattaahamiyatgaegaekanligi tufayli tarbiya berishning farzandlikka olish va vasiylik (homiylilik) tayinlash shakllari keng tarqalgan. Biroq farzandlikka olish uchun bir necha shartlar mavjud bo‘lganligi bois, uni amalga oshirish murakkabroq kechadi. Ba’zi hollarda, esa(ota-onalarning vaqtincha boladan uzoqda bo‘lishi) bolalarni joylashtirishning bunday shaklini tanlash maqsadga muvofiq bo‘lmaydi. Bolalar tarbiyasi uchun qonun yoki maxsus hujjat bilan mas’ul shaxs bo‘lishi talab qilinar ekan, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan hamda hali bolalar muassasalarigajoylashtirilmagan bolalargavasiy (homiy) tayinlanishi lozim bo‘ladi. Vasiy (homiylilik) tayinlanishi bilan ushbu shaxsga bola tarbiyasi bo‘yicha huquq va majburiyatlar beriladi. Ko‘rinib turganidek, vasiylik (homiylilik) bolalarni oiladatarbiyalashning eng qulay shaklidir. Ba’zan esabolani vasiylik (homiylilik) kaolgan shaxslar bilan bolao‘rtasidajudayaqin munosabatlar paydo bo‘lib, vasiy (homiylilik) bolani farzandlikkaolgan hollar ham uchrab turadi.

Ota-onaning vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarga to‘lanadigan alimentlarni undirishga alohida e’tiborni qaratish lozim. Ayrim sabablarga ko‘ra ota-onalarga ota-onalik huquqlarini amalga oshirishlari chegaralab qo‘yilishi mumkin. Lekin qonun nuqtayi nazaridan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota yoki onalar voyaga yetmagan bolalariga aliment to‘lash majburiyatini saqlab qoladilar.

Ota-onalarning har ikkalasi ham ota-onalik huquqidan mahrum qilinsalar, voyaga yetmagan bolalar vasiylik va homiylilik organiga beriladi. Ota-onasiz qolgan voyaga yetmagan bolalarga to‘lanadigan aliment ularning vasiy yoki homiylariga, oilaga qabul qilingan ota-onalarigato‘lanadi¹.

Demak, ota-ona o‘z bolasiga tarbiya berish kabi vazifasini bajara olmas yoki bajarmas vasiylik va homiylilik organlari bu bolaganisbatan vasiylik (homiylilik) belgilab, uning oiladatarbiyalanishini ta’minlab berishi lozim.

Vasiylik va homiylilik fuqarolik huquqi instituti sifatida namoyon bo‘lganda ham muhim ahamiyatga ega. Ba’zan fuqarolik-huquqiy munosabatida ishtiroketishi lozim bo‘lgan ayrim fuqarolar to‘lamuomalalayoqati yoshigayetgan bo‘lsalar-da, o‘zlaridamavjud bo‘lgan

¹ М.В. Антоколская. Семейное право. – М.: Юрист. 2000. – 307-б.

ba'zi bir aqliy va ruhiy kamchiliklar tufayli muomalagalayoqatsiz bo'ladilar. Shuning uchun bunday shaxslar fuqarolik-huquqiy munosabatda ishtirok etadigan bo'lsalar, o'zlarining xatti-harakatlarini lozim darajada yurita olmaydilar, chunki ular normal harakat qila olmaydilar, o'z ishlari yuzasidan munosib hisob bera olmaydilar, shuningdek, manfaatlariga ziyon yetkazilayotganligini anglay olmaydilar. Bunday hollarda ulargan nisbatan boshqalarning g'amxo'rlik qilishi kerak bo'ladi. Bunday fuqarolar ustidan tegishli nazorat olib borish, ulargayordam berish vavasiylik qilish uchun maxsus kishilar hamdamuassasalar jalb qilinadi.

Sistematik ravishda ichkilikka berilish vagiyohvandlik vositalarini iste'mol qilish tufayli o'ziga qarashli mulkni behudaisrof qiluvchi va oila'zolarini tirikchilik mablag'laridan mahrum etuvchi shaxsning muomalalayoqati sud tartibidacheklanishi mumkin. Ulargan nisbatan homiylik belgilanadi. Bunday fuqaro mayda maishiy bitimlarni o'zi mustaqil tuzishga haqli bo'lib, boshqa barcha mulkiy xarakterdagi bitimlarni tuzish, shu jumladan ish haqini ham tasarruf etish uchun homiysining roziligini olishi lozim.

Voyaga yetmagan shaxslarning qonuniy vakillari bo'lib birinchi navbatda ota-onalari vafarandlikka oluvchilari, vasiylari vahomiylari bo'lishi mumkin. Farzandlikka oluvchilari, vasiylikka vatarbiyaga olgan ota-onalari to'lamuomalalayoqatiga egabo'lishlari qonun asosida talab qilinadi. Bolani ota-onasidan olib qo'yish, ularni ota-onalik huquqidan mahrum qilish va boshqa holatlar bolaning uy-joyga nisbatan bo'lgan mulk huquqini bekor qilmaydi. Ota-onaning vasiylikidan mahrum bo'lgan bolaning yashash joyi vasiylik vahomiylik organi orqali hal qilinadi¹.

Homiy tayinlashda homiylikka oluvchining xohishini e'tiborga olish shart². Vasiy tayinlashda esavasiylikka oluvchining roziligi talab qilinmaydi, agar ular o'z xohishini erkin ifoda etaolmasalar (kichik yoshdagilar, muomalagalayoqatsiz shaxslar). Shuni alohidako'rsatish lozimki, 10 yoshgato'lgan bolagavasiy tayinlanayotganda uning roziligi olinishi lozim deb hisoblaymiz.

Vasiylik yoki homiylikni belgilash tartibi ham amaldagi qonunchilik bilan tartibgasolinadi. O'zbekiston Respublikasida «Vasiylik va homiylik to'g'risida»gi Nizomgabinooan vasiylik vahomiylik vasiy yoki

¹ I. Zokirov, O. Oqyulov, M. Baratov. Fuqarolik huquqi: savollar vajavoblar. –T.: TDYuI. 2003. -39 b.

homiylar tayinlashgamuhtoj bo'lgan shaxs yashayotgan joydagi tuman yoki shahar hokimining qarori bilan belgilanadi.

Vasiy yoki homiy bo'lishni istovchi shaxslar vasiylik (homiylar) kaolishni rasmiylashtirish uchun quyidagi hujjatlarni taqdim etishlari lozim:

– vasiylikka yoki homiylikka oluvchilarning ismi, familiyasi, otasining ismi, yashash joyi, nikohdaqachondan beri turganligi va ularning birgayoki alohidayashashi, oiladafarzandlar bo'lsa, ularning soni va yoshi va vasiylik (homiylar)ka oluvchining familiyasi, ismi, otasining ismi, yoshi, shuningdek, vasiylik yoki homiylikka olish asoslari ko'rsatilgan ariza;

– shaxsni tasdiqlovchi hujjat;

– turar joyidan oilaa'zolari ko'rsatilgan ma'lumotlar;

– nikoh guvohnomasi (nikohdan ajralganlik guvohnomasi)

nusxasi;

– ish joyidan ish haqi ko'rsatilgan ma'lumotnoma;

– ish joyi yoki turar joyidan tavsifnoma;

– vasiy yoki homiy bo'lishni istovchi shaxslarning sog'lig'i to'g'risidagi vrachlik maslahat komissiyasining xulosasi, ruhiy va narkologik muassasalari, teri-tanosil dispanseri ma'lumotnomalari.

Vasiylik va homiylik organi esa o'z navbatidavasiylik (homiylar)ka berilayotgan shaxs to'g'risida quyidagi hujjatlarni tayyorlaydi:

– tug'ilganlik haqidagi guvohnoma (pasport) nusxasi;

– ota-onasining o'limi haqidagi guvohnomalar nusxasi yoki ota-onasining (ulardan birining) ota-onalik huquqidan mahrum etilganligi, muomalagalayoqatsiz yoki muomalalayoqati cheklanganligi yoxud bedarak yo'qolgan deb topilganligi haqidasad qarori;

– ota-onalarning bolalarni tarbiyalashdan vata'minotidan bo'yin tovlaganligi haqidagi hujjatlar, ichki ishlar, davolash muassasalari vashungao'xshash boshqamuassasalarning bolalar ota-onasiz qolganliklari to'g'risidagi dalolatnomalari;

– salomatligi to'g'risidatibbiy muassasaning xulosasi;

– vasiylik yoki homiylik belgilanayotgan shaxsning turar-joy, mol-mulki to'g'risidagi ma'lumotnoma;

¹ I.Zokirov, M.Baratov.O'zbekiston Respublikasidafuqarolarning huquq vanuomala layoqati.–T.: Adolat.1998.-36 b.

² Sh.Shorahmetov.O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual huquqi.–T.: Adolat.2001.-339-341 b.

– vasiylik va homiylik organining bolani vasiylik yoki homiylikka olishni xohlayotgan oilaning maishiy turmush sharoitlari, oila aʼzolarining salomatligi va oilaning boshqa sharoitlari toʻgʻrisidagi tekshiruv dalolatnomasi.

Oila kodeksining 177-moddasiga koʻra, bolaning ota-onalik huquqidan mahrum qilinmagan ota-onasi boʻlib, vasiylikvahomiylik organlari uning:

- ota-onatarbiyasidaqolishi bolamanfaatlarigajavob bermasligini;
- hayoti vasogʻligʻi uchun bevositaxavf borligini aniqlasa, unga vasiy yoki homiy tayinlaydi. Ushbu moddadabolani ota-onaixtiyoridan favqulodda hollarda olib qoʻyish asoslari koʻrsatilgan¹. Bunday hollarda bola fuqarolar oʻzini-oʻzi boshqarish organining tegishli hujjati asosidazudlik bilan ota-onasidan yoki bolani oʻz qaramogʻiga olgan boshqashaxslardan olib qoʻyiladi. Yaʼni, bunday vaziyatlarda vasiy yoki homiy tayinlash uchun bir oylik muddatni qisqartish mumkin.

Maʼlumki, fuqaroni muomalagalayoqatsiz deb topish hamdamu-omalalayoqatini cheklash sud qarori asosidaamalgaoshiriladi. Shuningdek, bunday shaxslargakimlar vasiy (homiy) etib tayinlanishi sud muzokarasi oʻtkazilayotgan paytdahal etiladi. Masalan, fuqaro S.D. 1997-yil 23-noyabr kuni sudgaoʻz onasi S.Ye. 1996-yildan beri bir nechamartaruhiy-asab kasalliklari shifoxonasidada volanganligini va u surunkali ruhiy kasalikkaduchor boʻlganligi toʻgʻrisidaarizaberib, onasigaakasini yoki oʻzini vasiy qilib tayinlashni soʻraydi. «Sud fuqaro S.Ye. ni muomalagalayoqatsiz deb topib, unga vasiy qilib oʻzining oʻgʻli S.D. ni tayinlash haqida qaror chiqaradi»¹.

Vasiylik (homiylik) belgilanishi lozim boʻlgan Oʻzbekiston fuqarosi chet elda istiqomat qilayotgandayoki chet el fuqarosi yoxud fuqaroligi boʻlmagan shaxs Oʻzbekistonda yashab turgan vaqtda ungavasiylik (homiylik) belgilashga asoslar vujudgakelishi mumkin. Bunday hollarda, yaʼni vasiylik va homiylik munosabatlari chet el elementi bilan murakkablashganda, xalqaro xususiy huquq meʼyorlari tatbiq etiladi. Oʻzbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1168-moddasiga koʻrajismoniy shaxs qaysi mamlakatning fuqarosi boʻlsa, shu mamlakat huquqi uning shaxsiy qonuni hisoblanadi; fuqaroligi boʻlmagan shaxs qaysi mamlakatdadoimiy yashab turgan

¹ Д.А. Логунов. Взыскание алиментов. Взыскание алиментов на детей, оставшихся без попечения родителей.//Юридический мир.2000.№2.-58–59 б.

bo'lsa, o'sha mamlakat huquqi uning shaxsiy qonuni hisoblanadi. O'zbekiston hududidan tashqaridayashab turgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari – muomalagalayoqatsizlar yoki muomalalayoqati cheklangan voyagayetgan shaxslar qaysi mamlakatdayashab turgan bo'lsa, ushbu davlatning tegishli qonunlarigabinoan sud tomonidan vasiylik yoki homiylik tayinlanadi. Bu haqda FKning 1174-moddasida shunday deyilgan: voyagayetmaganlar, muomalagalayoqatsizlar yoki muomalalayoqati cheklangan voyagayetgan shaxslar ustidan vasiylik (homiylik) sud qaysi mamlakatga tegishli bo'lsa, o'sha mamlakat huquqi bo'yichabelgilanadi vabekor qilinadi.

Bundafarzandlargava «Vasiylik vahomiylik to'g'risida» gi Nizomning «v» bandida ko'rsatib o'tilgan shaxslarga pensiya ular boquvchining qaramog'idaturgan-turmaganligidan qat'iy nazar tayinlanadi. Marhum qaramog'idaturgan deb hisoblash uchun ushbu oila'zolarining marhumning to'liq boquvidabo'lishi yoki undan yordam olib turgan bo'lishi hamda asosiy kun kechirish mablag'ining bo'lishi lozim. Shuni e'tiborliki, o'quvchilar 18 yoshgato'lgungaqadar boquvchisini yo'qotganlik pensiyasini olish huquqiga egadirlar;

– ota-onalar yoki boshqa yaqin qarindoshlaridan olinadigan alimentlari;

– sug'urta tashkilotlari tomonidan vafot etgan shaxsning merosxo'riga to'lanadigan sug'urta pullari (agar sug'urta shartnomasi tuzilgan bo'lsa).

Bundashaxsiy sug'urtashartnomasi qo'llanilishi mumkin. Ushbu shartnomabo'yichabir taraf (sug'urtalovchi) boshqataraf (sug'urta qildiruvchi) to'laydigan, shartnomada shartlashilgan haq (sug'urta mukofoti) evazigasug'urtaqildiruvchining o'zining yoxud shartnomadako'rsatilgan boshqafuqaro (sug'urtalangan shaxs)ning hayoti yoki sog'lig'igazarar yetkazilgan, u muayyan yoshgato'lgan yoki uning hayotidashartnomada nazarda tutilgan boshqa voqea (sug'urta hodisasi) yuz bergan hollardashartnomadashartlashilgan pulni (sug'urta pulini) bir yo'layoki vaqti-vaqti bilan to'lab turish majburiyatini oladi (FKning 921-modda 1-qismi);

– vasiylik yoki homiylikdagi shaxsgategishli mulk yoki mulkdan keladigan daromadlari. Masalan, bunday shaxslarning mulki ijaraga

¹ Ю.Бескалов. Определение места жительства ребенка. // Российская юстиция. 2000. №2. – 28–29-б.

² Mualliflar jamoasi. Xotin-qizlar vabolarining huquqlariga oid qonun kafolatlari. Ommabop yuridik ma'lumotnoma. – T.: O'zbekiston. 2000. – 323-б.

berilganda yoki pul mablag‘larining bank muassasalariga omonat saqlash shartnomasi bo‘yicha topshirilishi oqibatida olinadigan daromadlari vaboshqalar kiradi;

– vasiylik yoki homiylikdagi shaxsning stipendiyasi yoki ish haqlari;
– turli muassasa, tashkilot va xayriya jamg‘armalaridan xayriya tariqasida olinadigan vaboshqa mablag‘lari hisobiga qoplanadi.

Shu bilan birga, vasiy (homiy) bu mablag‘larning oqilona sarflanishini ta‘minlashi shart.

Vasiylik yoki homiylikdagi shaxsning mablag‘i bo‘lmagan yoki mavjud mablag‘lari o‘zining ta‘minoti uchun yetarli bo‘lmagan hollarda vasiylik va homiylik organi ushbu mablag‘larni qoplaydi.

Nazorat savollari:

1. Bolalar qachon ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan hisoblanadilar?

2. Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan shaxslarni aniqlash va joylashtirish shakllariga nimalar kiradi?

3. Ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarning huquqlarini himoya qiluvchi organ qaysi?

4. «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi Konvensiya qachon va qayerda qabul qilingan?

13-BOB. FARZANDLIKKA OLISH

1-§. Farzandlikka olish tushunchasi va uning huquqiy tabiati

Farzandlikka olish haqida siz qayerdadir, kimdandir eshitgan bo‘lishingiz kerak. Darhaqiqat, bugungi kishilik jamiyatiga hamjihatlik, jipslik, oqillik, insof va adolat xosdir. Ushbu ma‘naviy-axloqiy negizlar bilan inson boshqa mavjudotlardan keskin farq qiladi. Shuningdek, unda aql-idrok, tafakkur bor. Shu ma‘noda, farzandlikka olish haqida so‘z ketganda, albatta, davlat va jamiyat erishgan yutuqlar va milliy manfaatlar, xususan, oila va bolalar manfaatlaridan kelib chiqish lozim.

1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan va 1997-yil 1-martda amalga kiritilgan O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida farzandlikka olish alohidaturdagi fuqarolik holati hisoblanib, ushbu holatni qayd etish fuqarolik holati hujjatlari (FHDYo) ni yozish

¹ Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. –T.: Adolat, 2000. –329-b.

organlariga topshirilgandi. Mazkur kodeksga 1998-yil 25-dekabrda kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, farzandlikka olish alohida turdagi fuqarolik holati hujjatlari sirasidan chiqarilib, tug'ilish, o'lim, nikoh tuzilganligi, nikohdan ajralish kabi fuqarolik holati hujjatlaridaularga tegishli o'zgartirishlar kiritish yo'li bilan ifodalanishi belgilandi.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan va yetim bolalar, ayni vaqtda faqat voyaga yetmagan bolalarnigina ularning manfaatlarini ko'zlab farzandlikka olinadi. Farzandlikka olish bolani farzandlikka olishni istagan shaxslarning arizasiga binoan hamda vasiylik va homiylik organi (xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot bo'limlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari – vasiylik va homiylik organlaridir) tavsiyasiga ko'ra tuman (shahar) hokimi qarori bilan rasmiylashtiriladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari»da belgilanishicha, FHDYo organi qabul qilingan hujjatlar asosida tug'ilganlik haqidagi dalolatnoma yozuviga tegishli o'zgartirishlarni kiritadi va tug'ilganlik haqida yangi guvohnoma beradi. Farzandlikka oluvchilar bolaning tug'ilishi qayd etilgan daftarga uning ota-onasi deb yozilishi kerak. Bolaning manfaatlaridan kelib chiqib, zarur hollarda bolaning familiyasi, ismi, otasining ismigina emas, balki tug'ilgan sanasi ham bir yildan ortiq bo'lmagan farq bilan o'zgartirilishi mumkin. Agar bola o'n yoshdan oshmagan bo'lsa, tug'ilgan joyi ham O'zbekiston Respublikasi doirasida o'zgartirilishi mumkin.

Voyagayetgan erkak yoki ayol fuqarolar farzandlikka oluvchilar bo'lishi mumkin. Quyidagi shaxslar farzandlikka oluvchilar bo'lmaydilar:

- ota-onalik huquqidan mahrum qilingan yoki ota-onalik huquqi cheklanganlar;
 - qonundabelgilangan tartibdamuomalagalayoqatsiz yoki muomala layoqati cheklanganlar;
 - asab kasalliklari yoki narkologiyamuassasalaridaro'yxatdaturuvchilar;
 - farzandlikka olganligi bekor qilingan sobiq farzandlikka oluvchilar;
 - qasddan sodir qilingan jinoyatlari uchun ilgari hukm qilinganlar.
- Qonun o'gay otava o'gay onatomonidan farzandlikka olish hol-

¹ I.Zokirov, M.Baratov. O'zbekiston Respublikasidafuqarolarning huquq vamuumala layoqati. –T.: Adolat. 1998. –35-b.

laridan tashqari holatlarda farzandlikka oluvchi va farzandlikka olinuvchilar yoshidagi farq o'n besh yoshdan kam bo'lmasligini shart qilib qo'yadi⁶¹.

Farzandlikka olinuvchining qarindoshlari, farzandlikka olinuvchi oilasidayashayotgan shaxs, aka-uka, opa-singillarni ular o'rtasidagi qarindoshlik aloqalarini buzmasdan farzandlikka olayotgan shaxslar, o'gay ota va o'gay ona, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, kasallik, baxtsiz hodisa oqibatida farzandlaridan ajralgan shaxslar farzandlikka olishda ustunlik huquqiga ega dirlar. Qoidatariqasida, o'n yoshgato'lgan bolani farzandlikka olish uchun uning roziligi talab qilinadi. Farzandlikka olish uchun bolaning roziligi vasiylik vahomiylik organi tomonidan aniqlanadi. Agar bola er-xotinning har ikkalasi tomonidan farzandlikka olinayotgan bo'lsa, bunday hollarda xotin (er)ning roziligi ham talab etiladi. Shuningdek, bolani farzandlikka olish uchun farzandlikka olinayotgan bola ota-onasining roziligi ham talab etiladi. Ammo quyidagi hollarda ota-onaning roziligisiz farzandlikka olishgayo'l qo'yiladi:

- ota-onaning kimligi noma'lum bo'lsa;
- ota-ona ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bo'lsa;
- ota-onamu omalagalayoqatsiz, bedarak yo'qolgan deb topilgan yoki vafot etgan deb e'lon qilingan bo'lsa;
- ota-onabir yildan ortiq muddat davomidabolalar yoki davolash muassasalaridagi bolasidan uzrli sabablarsiz xabar olmagan bo'lsa.

Farzandlikka olingan bolalar barcha shaxsiy va mulkiy huquqlarda farzandlikka oluvchining o'z bolalariga tenglashtiriladi. Ayni vaqtda farzandlikka olinganlar vaularning ota-onasi (shuningdek, qarindoshlari) bir-birlariganisbatan shaxsiy va mulkiy huquqlarni yo'qotadilar hamda o'zaro majburiyatlardan ozod bo'ladilar.

10 yoshga to'lishi bilan bola bo'layotgan ishga o'z erkini ongli ravishda izhor qilishi mumkin. Bu maqsadlarni nazarda tutib vasiylik va homiylik organlari tushunarli asosda farzandlikka olishning mohiyatini va undan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlarni: bola va farzandlikka oluvchilar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, ularning qarindoshlari, ota-onalari (aka-ukalari, opa-singillari va bobo-buvilari) o'rtasidagi munosabatlarni tugallanishi; familiya, ota ismini, ota-onalar to'g'risidagi boshqa ma'lumotlarni o'zgartirishdan iborat.

Farzandlikka oluvchini shaxsiyati to'g'risida bola shaxsan xabardor bo'lishi kerak.

Oila kodeksining 156-moddasiga muvofiq agar bola farzand-

likka oluvchilarning oilasida tarbiyalanayotgan bo'lsa va ularni o'z ota-onasi deb e'tirof etsa, farzandlikka olish farzandlikka olinayotgan bolaning roziligisiz amalga oshirilishi mumkin.

Bu qoida bolani kutilmagan his-tuyg'u va ruhiy ta'sirlardan xoli qilib, farzandlikka olinayotganni tug'ishgan o'g'il (qiz) sifatida o'sayotganligiga ta'sir etadi.

Agar bola er-xotinning har ikkalasi tomonidan farzandlikka olinmayotgan bo'lsa, bunga xotin (er)ning roziligi talab etiladi (Oila kodeksining 157-moddasi 1-bandi). Ko'pincha amaliyotda er-xotinning ikkalasi tomonidan bolalar farzandlikka olinadi.

Farzandlikka oluvchilar o'z zimmalaridagi majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlayotgan yoki ularni lozim darajadabajarmayotgan bo'lsalar, ota-onalik huquqini suiiste'mol qilayotgan bo'lsalar, farzandlikka olinuvchilarga nisbatan shafqatsizlik bilan muomalada bo'lsalar, muttasil ichkilikbozlikka yoki giyohvandlikka muhtalo bo'lgan bo'lsalar, farzandlikka olish bekor qilinadi.

Shuni ham eslatish o'rinliki, farzandlikka olish fuqarolarning mutloq erki hisoblanib, farzandlikka oluvchiga majbur qilinmaydi. Shuningdek, farzandlikka olish sirini oshkor qilish tegishli ravishda jinoyat qonunchiligi bilan ta'qib qilinadi.

Nazorat savollari:

- 1. Farzandlikka olish tushunchasi va ahamiyati.*
- 2. Farzandlikka olishda ustun bo'lgan shaxslar kimlar?*
- 3. Farzandlikka olinuvchi va farzandlikka olinayotgan voyaga yetmagan bolalar o'rtasidagi farq necha yoshdan kam bo'lmasligi lozim?*
- 4. Farzandlikka olish qachon va qaysi organ tomonidan haqiqiy emas deb topiladi?*

14-BOB. VASIYLIK VA HOMIYLIK

1-§. Vasiylik va homiylik tushunchasi, uni qo'llash tartibi

Vasiylik va homiylik fuqarolarga ularni ta'minlash, tarbiyalash, ta'lim berish maqsadida, shuningdek, ularning shaxsiy va mulkiy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanar ekan, vasiy vahomiylarning huquqlari manashu vazifalardan kelib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 173-moddasigabinoan vasiylik va homiylik ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalargata'minot berish, ularni tarbiyalash va ulargata'lim berish, shuningdek, bunday bolalarning shaxsiy hamda mulkiy huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun belgilanadi. Vasiylik va homiylik

tuman yoki shahar hokimining qarori bilan belgilanadi.

Vasiylik vahomiylik vazifalarini amalga oshirish o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslarga nisbatan – xalq ta’limi bo‘limlariga, sud tomonidan muomalalaga layoqatsiz yoki muomalalayoqati cheklangan deb topilgan shaxslarga nisbatan – sog‘liqni saqlash bo‘limlariga, sog‘lig‘ining yomonligi sababli homiy tayinlashga muhtoj muomalaga layoqatli shaxslarga nisbatan – ijtimoiy ta’minot bo‘limlariga yuklatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 181-modda4-qismida vasiy va homiylarning huquqlari bayon etilgan. Vasiy (homiy) lar o‘z vasiyligi (homiyligi)dagi bolaga nisbatan ota-onalik huquqini amalga oshiradilar. Vasiy (homiy)larning huquqlari ota-onalarnikidan farqi faqatgina ularning torroq hajmdaligi hamdavasiylik vahomiylik organlarining nisbatan qattiqroq nazoratiga olinganligidadir¹. Shu sababli ham ular o‘z qaramog‘idagi bolani tarbiyalash hamd tarbiyalash usulini mustaqil ravishdabelgilashgahaqli bo‘ladilar, ya’ni vasiy (homiy) bolani qanday o‘quv muassasasiga joylashtirish, qayerdadam olishi vashu kabilarni o‘zlari hal qiladilar. Ma’lumki, qonunchiligimizda tarbiya berishning aniq shakllari ko‘rsatilmagan bo‘lib, ularning ifodasi bolalarning ma’naviy kamol topishida, ularning shaxs sifatidashakllanishida, jamiyatdagi o‘rni vaboshqalarda ko‘rinadi. Ammo tarbiya usulini tanlashdabolaning fikri hamdavasiylik va homiylik organining tavsiyalari e’tiborga olinishi lozim. Bolaning fikrini e’tiborga olishdauni yoshining ahamiyati yo‘q, muhimi, bola o‘z fikrini erkin ifodalay olsin. Vasiylik vahomiylik organining fikri ko‘proq tavsiyaviy shaklda bo‘lib, bolani tarbiyalashning maqbul usullarini tanlashgayordam beradi.

Oilakodeksining 181-modda4-qismi 2-bandigako‘ra, vasiy (homiy) o‘z qaramog‘idagi bolani qonuniy asoslar bo‘lmay turib, o‘zida saqlab turgan har qanday shaxslardan, shu jumladan, bolaning yaqin qarindoshlaridan, sud tartibidaqaytarib berishni talab qilishga haqli. Vasiy (homiy)lar o‘z majburiyatlarini shaxsan amalga oshirishi lozimligi sababli, ular bu huquqdan o‘z vasiylik(homiylik) muddati tugagunagadar foydalanishi mumkin.

Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyaga binoan, voyaga yetmagan bolalar nafaqat shaxsiy huquqlarga, balki mulkiy huquq va majburiyatlarga ega ekanliklari ham belgilab qo‘yilgan. O‘zbekiston

¹ F. M. Otaxo‘jayev. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. –T.:TDYuI. 2005. – 279-b.

Respublikasi Oila kodeksida belgilanishicha, ota-ona va voyaga yetmagan bolalar o'rtasida mulkiy chegaralar o'rnatilgan. Shu bilan birgalikda, bola ota-onasi tirikligi vaqtida uning mulkiga nisbatan mulkdor bo'la olmasligi va o'z navbatida ota-ona bolaning mulkiga nisbatan ham mulkdor bo'la olmasliklari belgilab qo'yilgan. Lekin oilaning boshqa a'zolari (aka-ukalar, opa-singillar va boshqalar) bilan munosabatlari berilmagan. Ota-onavabolalar o'rtasidabir-birlarining mulkiga egalik qilish va foydalanish o'zaro rozilik bilan amalga oshiriladi. Fuqarolik kodeksidabelgilanishicha, olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga ega ekanliklari ko'rsatilgan. Ya'ni:

- maydamaishiy bitimlar tuzishga;
- tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlashni yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlarni;
- qonuniy vakil yoki uning roziligi bilan uchinchi shaxslar tomonidan muayyan maqsad yoki erkin tasarruf etish uchun berilgan mablag'larni tasarruf etish borasidagi bitimlar¹ni vasiy yoki homiysining roziligisiz amalga oshirishi belgilab qo'yilgan. Barcha turdagi boshqabitim vashartnomalarni ularning nomidan ota-onalari, farzandlikka oluvchilarining vasiy yoki homiylari tuzadilar. Aksari hollarda, qonunda belgilanganidek, voyaga yetmagan bolalarning nomidan ota-onalarining shartnomalar tuzishlari uchun vasiylik va homiylik organining roziligi talab qilinadi. Ammo rozilik bo'lishi bilan birgalikdaboshqahollargaham e'tibor qaratiladi. Vasiylik va homiylik organining roziligi bo'lsaham bolamulkiy zarar yetkazsa, shartnoma haqiqiy emas deb topilishi mumkin¹.

Kichikyoshdagi bolalar yetkazgan zararlari uchun javob bermaydilar. Shu bilan birgalikda ular o'zlari tuzgan shartnomalar uchun ham javobgar bo'lmaydilar. Bular yuzasidan javobgarlik ota-ona, farzandlikka oluvchilar yoki vasiylar zimmasidabo'ladi. Kichikyoshdagi bolalar o'z ayblari yo'qligini isbotlay olsalar, bu yerda hech kim javobgar bo'lib hisoblanmaydi².

Voyaga yetmaganlar tuza oladigan bitimlardan boshqa bitim va shartnomalar ota-onaroziligi bilan tuzilishi mumkin. Ammo ayrim bitimlarni tuzish uchun ota-onalar roziligi vasiylik va homiylik organining ruxsati bilan amalga oshiriladi. Masalan, mulkni ayirboshlash yoki hadya qilish, ijaraga berish, tekin foydalanish va garovga qo'yish, mulkni bo'lish yoki boshqamulkbilan bog'liq bo'lgan barcha xatti-harakatlar nazardatutiladi.

Ota-onalarning voyaga yetmagan bolalari tomonidan tuzadigan bitimlari yuzasidan rozi bo'lish-bo'lmasliklari, shuningdek, vasiylik va homiylik organi ruxsatining huquqiy tabiati haqidabahs-munozaralar kelib chiqishi mumkin. Ota-onaning roziligi bitimning bir qismi hisoblanmaydi. Voyaga yetmaganlar o'zlari tuzgan bitimlari uchun o'zlari javobgar ekanliklari Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksining 26-moddasi 3-qismidava O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 27-moddasi 3-qismidabelgilab qo'yilgan. Ota-onalarning roziligi bu shartnomaning haqiqiy ekanligini tasdiqlaydi. Ota-onaning roziligini talab qilish bola huquq va manfaatlariga rioya qilinishini asosi sifatida qaraladi³.

Agar ota-ona rozilgisiz bitim tuzilgan bo'lsa, voyaga yetmagan shaxs bilan tuzilgan bitimning haqiqiy emasligi, talablarga javob bermasdan tuzilganligini ota-onalar da'vo arizasi asosidasud tartibida bekor qilishlari mumkin. Shuni e'tiborga olish kerakki, ota-onaning bolabilan munosabatlari yomonlashmasligi maqsadidasud gamurojaat qilmasligi mumkin. Lekin vasiylik va homiylik organi ushbu bitimni haqiqiy emas deb topish to'g'risidada'vo arizasi bilan chiqishi mumkin.

Vasiylik va homiylik organi ruxsati ham bitim sifatidatavsif qilinmaydi. Bu o'zini o'zi boshqarish organining haqiqiy bo'lmagan akti hisoblanadi.

Ota-onalar bitim tuzish uchun vasiylik va homiylik organi ruxsat bermasligini, agar:

- qonunga nomuvofiq bo'lsa;
- bolaning fuqarolik huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzsa sudgamurojaat qilishi mumkin.

Bola mol-mulklari shakllanishining yana bir manbai – bu tadbirkorlik faoliyatidir. Ayrim olimlar agar voyaga yetmagan shaxs tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishni 14 yoshdan boshlasa, emansiatsiya qilinishi kerak, deyishadi¹. Ammo tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish ham o'zigaxos tashkiliy qiyinchiliklardan iborat. Shu ma'noda, bundayin tavakkalchilik bilan bog'liq bitimlarni tuzish uchun o'z navbatida ota-ona, vasiy yoki homiyning yozma roziligi talab qilinadi. Ular ushbu huquqlari bilan voyaga yetmaganlar tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyatini kuzatishlari mumkin.

Spirтли ichimliklar yoki narkotik moddalarni iste'mol qilganligi

¹ М.В. Антоколская. Семейное право. – М.: Юрист. 2000. – 309-б.

sababli muomalalayoqati cheklangan shaxslar ham mustaqil ravishda maydamaishiy bitimlar tuzaolishlari mumkinligi Fuqarolik kodeksining 31-moddasidabelgilab qo'yilgan². Bunday shaxslar shuningdek, o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyagayetmaganlar yirik summadagi oldi-sotdi shartnomalarini faqat homiysi, ota-onalari yoki farzandlikka oluvchilar roziligi bilangina tuza olishlari ko'rsatib qo'yilgan³. Fuqarolik kodeksining 29-moddasi ikkinchi qismi 2-bandiga asosan olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlashni yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar. O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar o'zlari mustaqil ravishda hadya qiluvchi va hadya oluvchi sifatida qatnashib, shartnomani o'z stipendiyalari, ish haqlari va qonunda nazarda tutilgan boshqa daromadlari miqdorida tuzishlari mumkin. Lekin ular mulk huquqi asosidategishli bo'lgan ashyolarni tasarruf qilish huquqiga ega emaslar. Bunday bitimlarni amalga oshirishlari uchun ular o'zlarining qonuniy vakillarining roziliklarini olishlari lozim. Chunki hadyaularning sog'lig'igazarar yetkazishi, yashirin daromadlarga egabo'lishga olib kelishi, pirovardidaularning huquqlarigasalbiy ta'sir qilishi mumkin. Ayrim shaxslargahadyashartnomasini tuzishda rad qilish vachegaralash qo'yilgan. Umrbod ta'minlash sharti bilan uy-joy (kvartira) ni boshqa shaxsga berish shartnomasida: mulkni oluvchi fuqaro muomala layoqatiga ega bo'lgan, asraluvchi shaxsni umrbod moddiy ta'minlash, parvarishlash vazarur bo'lgan boshqa yordamlar berib turish majburiyatini bajara oladigan har qanday fuqaro bo'lishi mumkin. Biroq vasiylar va homiylar o'z nazorati ostidagi shaxslar bilan bunday shartnomatuzaolmasliklari fuqarolik qonunchiligidan ma'lum.

Fuqarolik kodeksining 993-moddasida ko'rsatilganidek, yosh bolalar tomonidan yetkazilgan zarar uchun ularning ota-onalari yoki vasiylari yoxud zarar yetkazilishi paytida mazkur yosh bola qaysi tarbiya muassasi, o'quv yoki davolanish muassasi nazoratida bo'lsa, shu tashkilot javobgar bo'ladi. Agar 15 yoshgacha bo'lgan voyagayetmagan bolalarning ota-onalari yoki vasiylari zarar ularning

¹ А. Н. Левушкин. Правовое регулирование некоторых имущественных прав несовершеннолетних детей по законодательству Российской Федерации. // Юрист. 2000. № 10. – 13–14-б.

aybi bilan yetkazilganligini isbotlay olmasalar, bu holda ular oʻn besh yoshgachaboʻlgan voyagayetmagan bolatomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgar boʻladilar. Oʻsmirlar, yaʼni oʻn toʻrt yoshdan oʻn sakkiz yoshgachaboʻlgan, voyagayetmagan shaxslar tomonidan yetkazilgan zarar uchun ularning homiyolari yoki ular ustidan nazorat olib borishgama jbur boʻlgan tashkilotning javobgarligi mavjud. FKning 994-moddasidakoʻrsatilishicha, oʻn toʻrt yoshdan oʻn sakkiz yoshgachaboʻlgan, voyagayetmagan oʻsmirlar oʻzi tomonidan yetkazilgan zarar uchun umumiy asoslarda javobgar boʻladi. Agar yetkazilgan zararni toʻlash uchun voyagayetmagan oʻsmirning yetarli mulki boʻlmasa, zararni toʻlaligicha yoki uning yetmagan tegishli qismi ota-onalari yoki vasiysi tomonidan, agar ular zarar oʻzlarining aybi bilan yetkazilmaganligini isbotlay olmasalar, toʻlanishi lozim. Ammo bunday hollarda maktablar, kasalxonalar vashu kabi tashkilotlar javobgarlikka tortilmasligi fuqarolik qonunchiligida belgilab qoʻyilgan.

2-§. Vasiylik va homiylik ostida boʻlgan voyaga yetmagan shaxslarning huquqlari va majburiyatlari

Vasiylik va homiylik nazoratida boʻlgan voyagayetmagan shaxslarning huquqlari shaxsiy va mulkiy huquqlargaboʻlinadi.

Shaxsiy huquqlariga:

- vasiy (homiy) oilasidatarbiya olish;
- vasiy (homiy) tomonidan gʻamxoʻrlik olish huquqi;
- vasiy (homiy) bilan birga yashash huquqi. Alohida hollarda, vasiylik va homiylik ostida boʻlgan shaxs 16 yoshgatoʻlganda, vasiylik va homiylik organlari vasiylik va homiylik ostidagi shaxsning huquq va manfaatlarini himoya qilish vatarbiyasigayomon taʼsir koʻrsatmaydi deb hisoblasa, alohida yashashgaruxsat berishi mumkin;
- ota-onavaboshqa qarindoshlar bilan muloqotdaboʻlish huquqi, quyidagi holatlarni istisno qilganda, yaʼni ota-ona ota-onalik huquqularidan mahrum qilinganda. Agar ota-onalar ota-onalik huquqidan mahrum qilingan boʻlsalar, vasiy va homiyalar ota-ona bilan muloqotdaboʻlishlari bolamanfaatlarigazid keladi deb hisoblasa

¹ Бюллетень Верховного суда Российской Федерации. 1998. №2. – 5-б.

² А. Н. Левушкин. Юридический журнал.

³ А. Н. Левушкин. Правовое регулирование некоторых имущественных прав несовершеннолетних детей по законодательству Российской Федерации. // Юрист. 2003. №10. – 13–14-б.

ota-onabilan ko‘rishib turishgayo‘l qo‘ymasligi mumkin;

– bolaning manfaatlariga tegishli bo‘lgan har qanday masala hal qilinayotganda o‘zining fikrini bayon qilish huquqi, shu bilan birgalikdasud yoki ma‘muriy tartibdaish yuritilayotgan bo‘lsaularda qatnashish huquqlari kiradi.

Mulkiy huquqlariga esa quyidagilar kiradi:

– bolalarga beriladigan aliment, pensiya, nafaqavaboshqajitimoiy to‘lovlarganisbatan huquqlar;

– turar-joyganisbatan mulkhuquqi yoki turar joydan foydalanish huquqi;

– navbatdan tashqari turar joy olish huquqi vasiy va homiy nazoratiga yetib kelgan, agar ilgari vasiy va homiy nazorati ostida bo‘lgan shaxsdaturar joyganisbatan mulk huquqi yoki foydalanish huquqi bo‘lmasa;

– vasiylik va homiylik ostidagi shaxslar tomonidan ishlab topilgan, hadyaga olingan, meros tariqasida o‘tgan va boshqa mulklarga nisbatan bo‘lgan huquq;

– bola egaligida bo‘lgan mulkka nisbatan tasarruf etish kabi huquqlar kiradi.

Bolaning ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum qilingan yoki ularning ota-onalik huquqi cheklangan yoxud ular muomalagalayoqatsiz yoki muomalalayoqati cheklangan deb topilganligi oqibatida bolaganisbatan vasiy yoki homiy tayinlangan bo‘lsa, ushbu homiy yoki vasiy bolani noqonuniy ushlab turgan ota-onasidan sud orqali talab qilib olishgahaqlidir.

Vasiy yoki homiyning qaramog‘idagi bolaularning roziligisiz biron sababgako‘rabolalar muassasasigatushib qolgan bo‘lsaham vasiy yoki homiy bolani qaytarib berilishini sud tartibidatalab qilishgahaqli.

Oilakodeksining 66-moddasigako‘ra, vasiylik yoki homiylikdagi bolaotasi, onasi, bobosi, buvisi, aka-ukalari, opa-singillari vaboshqa qarindoshlari bilan ko‘rishib turish huquqigaega. Bolaota-onaqaramog‘idan qanday sabablargako‘ramahrum bo‘lganidan qat‘iy nazar o‘ziga berilgan huquqni saqlab qoladi. Ammo bunday ko‘rishish

¹ Гражданское право. В 2 т. Т. 1. Учебник. /Отв. ред. Е. А. Суханов. -М.: БЕК. 2001. – 37-б.

² O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. –T.: Rasmiy nashr. 2003. –17-б.

³ Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi. –T.: Adolat. 1999. –9-б.

bola manfaatlariga zid bo'lganda vasiy (homi) vasiylik va homiylik organigamurojaat qilishi mumkin. Bu boradagi muammolar vasiylik vahomiylik organi tomonidan hal qilinadi.

Oilakodeksining 61-moddasi bilan homiylargayanabir huquq berilgan. Bu moddagabinoan bolaning otasi sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa, otalikni belgilash to'g'risidagi arizani uning nomidan vasiylik va homiylik organining ruxsati bilan uning homiysi berishi mumkin.

Oila kodeksining 184-moddasi va O'zbekiston Respublikasida Vasiylik vahomiylik to'g'risidagi Nizomdvasiyning vasiylik vahomiylik organlarining roziligi bilan qilishi mumkin bo'lgan harakatlari ko'rsatilgan bo'lib, ular quyidagilar:

– vasiylikdagi shaxs nomidan notarial tartibdatasdiqlanishi lozim bo'lgan bitim (shartnoma) lar tuzish;

– vasiylikdagi shaxsga qarashli bo'lgan mol-mulknı taqsimlash, bir yildan ortiq muddatgagarovga qo'yish yoki ijaragaberish;

– vasiylikdagi shaxs nomidan meros va (yoki) hadya olishdan voz kechish. Qonunchiligimizda vasiylikdagi shaxs nomidan hadya shartnomasi tuzishga yo'l qo'yilmaydi, deb belgilangan bo'lsa-da, lekin amalda yillar davomida shakllangan odat huquqi normalari asosida vasiylikdagi shaxslar nomidan ijtimoiy ta'minot organlari, sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, xayriyatashkilotlari vako'ngilli jamiyatlar tomonidan huquqiy harakatlar amalga oshiriladi. Amaldagi oilaqonunchiligida anashunday xayrli, milliy xususiyatga egabo'lgan harakatlarni bajarish uchun alohida qoida belgilanishi lozim. Shuningdek, qonunchilikda alohida belgilangan (vasiylikdagi shaxs nomidan hadya shartnomasi tuzish) ushbu harakatning yuqoridagi tashkilotlar tomonidan amalga oshirilishi qonungaxilof hisoblanadi.

Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi harakatlar ancha miqdordagi mulknı tasarruf qilish bilan bog'liq va ularning oqibatlari jiddiy bo'lishi mumkin. Shu sababli bunday harakatlar faqat vasiylik organining roziligi bilangina qilinishi mumkin. Turli tushunmovchilik va nizolarning oldini olish maqsadida bunday rozilik yozma shaklda berilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 194-moddasigako'ra, ota-onaqaramog'idan mahrum bo'lgan voyagayetmagan bolalar, shu jumladan tarbiya va davolash muassasalarida, shuningdek, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalaridagi bolalar oilagatarbiyagaberiladi.

Bolalarni oilagatarbiyaga olishni istagan shaxs vasiylik vahomiylik

organlari bilan kelishilgan holdabolalarni oldindan tanlab oladi.

Bolalarni oilagatarbiyagaberish ularning xohishini hisobgaolgan holdaamalgaoshiriladi.O‘n yoshgato‘lgan bolalarni ularning roziligi bilan oilagatarbiyagaberish mumkin.

Bolalarni oilagatarbiyagaberish tartibi vashartlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Nazorat savollari:

1. Vasiylik va homiylik tushunchasi, maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

2. Qaysi organlar vasiylik va homiylik organlari bo‘lib hisoblanadilar?

3. Kimlarga nisbatan vasiy, kimlarga nisbatan homiy belgilanadi?

4. «Vasiylik va homiylik to‘g‘risida»gi Nizom qachon qabul qilingan?

5. Bolalarni oilaga tarbiyaga berish (patronat) bilan vasiylik va homiylik o‘rtasidagi farq nimada namoyon bo‘ladi?

6. Bolalar qachon oilaga tarbiyaga beriladilar?

7. Oilaga tarbiyaga berilgan bolalar qachon oilasiga qaytariladi?

15-BOB. BOLALARNI OILAGA TARBIYAGA OLIISH (PATRONAT)

1-§. Bolalarni oilaga tarbiyaga olish tushunchasi va ahamiyati

Yuqoridagi boblarimizda farzandlikka olish, vasiylik va homiylik masalalari xususida batafsil to‘xtalib o‘tgan edik. Ushbu bobimizda bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) haqida ma‘lumot berib o‘tamiz.

Ma‘lumki, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirish shakllariga farzandlikka berish, ularga nisbatan vasiylik va homiylik belgilash, shuningdek, tutingan oilaga tarbiyaga olish (patronat) tashkil etadi.

Yuqoridanomlari zikr etilgan voyagayetmagan bolalarni joylashtirish shakllari o‘z mazmun-mohiyati hamda tarbiya berish shakli bo‘yichatubdan farq qiladi.

Oila huquqida bolalarni oilaga tarbiyaga olish «patronat» deb yuritilib, u O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qaror bilan tasdiqlangan «Voyaga yetmagan bolalarni farzandlikka va tarbiyaga olish (patronat) to‘g‘risida»gi Nizom bilan belgilanadi. Ushbu Nizom bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) yuridik faktini

vujudga keltiruvchi va amalga oshiruvchi maxsus huquqiy asos bo'lib, u ikki bo'lim o'n olti banddan iboratdir.

Ushbu nizomga ko'ra, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan voyagayetmagan bolalar, tarbiyavadavolash muassasalarida, shuningdek, aholini ijtimoiy himoyalash muassasalaridagi bolalar oilaga tarbiyagaberiladi.

Bolalarni oilagatarbiyagaolish ixtiyoriy bo'lib, u vasiylikvahomiylik organlari bilan bolani olish istagini bildirgan shaxslar o'rtasidatuziladigan maxsus shartnomaasosidaamalgaoshiriladi. Oilakodeksining 195-moddasigako'ra, ushbu shartnomadabolalarni ta'minlash, tarbiyalash vaulargata'lim berish, tarbiyagaolgan tutingan ota-onaning huquq vamajburiyatlari, vasiylik vahomiylik organlarining bolalarni tarbiyaga olgan oilaga nisbatan majburiyatlari, shartnomani bekor qilish asoslari va oqibatlarini ko'rsatilishi kerak.

Kelishuv tuzilishidan oldin bolani tarbiyagaolayotgan shaxsning turmush shart-sharoitlari va oila a'zolarining sog'lig'i tekshiriladi.

Bolalarni oilaga tarbiyaga berishda vasiylik va homiylik organlari ulargabir yo'lakiyim-bosh vapoyabzal beradi, bolani oilagatarbiyaga olgan shaxsga esa, oilagatarbiyagaoling bolaning ta'minoti uchun qonun hujjatlaridabelgilangan miqdordahar oydanafaqato'lab turadi.

Oilaga bolani tarbiyaga olish shartnoma asosida amalga oshiriladi. Shartnoma esa vasiylik va homiylik organlari hamda bolani oilaga olmoqchi bo'lgan tutingan ota-onalar (er-xotinlar, alohidafuqarolar) bo'lishi mumkin.

Oilaga bolalarni tarbiyaga olish uchun shartnomada ko'rsatilgan voyagayetmagan bolalar bo'lishi lozim. Vasiy (homiy) lar tutingan ota-onalardan farq qilib, vasiylikvahomiylik organlari bilan shartnoma munosabatlaridabo'ladilar¹.

Bolalarni oilaga tarbiyaga olayotgan tutingan ota-onalar albatta voyaga yetgan va muomalaga layoqatli bo'lishlari shart. Oilaga bola olayotgan ota-onalarga ota-onalik huquqi nikohda bo'lgan hamda yolg'iz fuqarolargaberiladi. Shartnomatuzish vaqtidatutingan ota-onalarning ma'naviy-axloqiy qiyofalari, moddi-maishiy sharoitlari, yoshi va boshqa sharoitlari hisobga olinadi. Yoshidan qat'iy nazar, bolalar shartnomatuzish vaqtida ishtirok etmaydilar. Tutingan oilalarga ota-onalik homiyligidan mahrum etilgan bolalar qabul qilinadi.

Mazkur shartnomatutingan ota-onaning tashabbusi bilan quyidagi sabablar tufayli muddatidan oldin bekor qilinishi mumkin:

– kasalligi tufayli;

- oilaviy yoki mulkiy ahvolidning o‘zgarishi bois;
- bolalar bilan o‘zaro bir-birini tushunmaslik kabilar.

Vasiylik va homiylik organining tashabbusi bilan yoki bolalar ota-onalariga qaytarilgan yoyinki ular farzandlikka olinganda muddatidan oldin bekor qilinishi mumkin.

2-§. Oilaga tarbiyaga olingan bolalar va tutingan ota-onalarning huquq va majburiyatlari

Oila kodeksining 197-moddasiga ko‘ra, oilaga tarbiyaga berilgan bolalar quyidagi huquqlarga egadir:

- o‘zlarigategishli bo‘lgan aliment, shuningdek, pensiya, nafaqa va boshqajitimoiy to‘lovlarni olish;
- uy-joygabo‘lgan mulk huquqi yoki uy-joylardan foydalanish;
- qonun hujjatlarigamuvofiq uy-joy olish.

Shuningdek, oilaga tarbiyaga berilgan bolalar o‘z huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ota-onasi va qarindoshlari bilan ko‘rishish huquqiga ham egadirlar. Oilada bolaning manfaatiga daxldor har qanday masala hal qilinayotganda u o‘z fikrini bildirishga haqlidir.

Vasiylik va homiylik organlari oilagatarbiyagaberilgan bolalarning turmush sharoitlarini va ularning tarbiyalanishini kuzatib boradilar.

Oila kodeksining 198-moddasiga ko‘ra, voyaga yetgan har ikki jinsdagi shaxslar tutingan ota-onabo‘lishlari mumkin.

Ayni vaqtdaquyidagi shaxslar qonungako‘ratutingan ota-onabo‘la olmaydilar:

- sud tomonidan muomalagalayoqatsiz yoki muomalalayoqati cheklangan deb topilgan shaxslar;
- sud tomonidan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan yoki ota-onalik huquqi cheklangan shaxslar;
- qonun bilan o‘z zimmasiga yuklatilgan majburiyatni lozim darajada bajarmaganligi uchun vasiylik yoki homiylik vazifalarini bajarishdan chetlashtirilgan shaxslar;

– ilgari farzandlikkabola olgan, lekin keyinchalik o‘z zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishdan bo‘yin tovlagan yoki ularni lozim darajada bajarmaganlik uchun sud tomonidan farzandlikka olish bekor qilingan;

– qasddan sodir qilgan jinoyatlari uchun ilgari hukm qilingan shaxslar;

– sog‘lig‘ining holatiga ko‘ra, bolani tarbiyalash majburiyatini bajara olmaydigan shaxslar.

Oila kodeksiga ko‘ra, tutingan ota-onalarni tanlash vasiylik va homiylik organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Tutingan ota-onaodatda, tarbiyagaoling bolaganisbatan vasiylik huquq vamajburiyatlarigaegadir.

Mazkur masala oila, ota-onalik vabolalar bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlarning nozik qirrasini bo‘lib, bunda bolalarni mehr-muhabbat, samimiy insoniy his-tuyg‘ular bilan tarbiyalash talab etiladi. Bolalarni tarbiyaga olgan shaxslar o‘z huquqlaridan g‘araz maqsadlarda, o‘z tarbiyasidagi bolalargazarar keltirgan holdafoydalansalar, ularni nazoratsiz hamdazarur moddiy yordamsiz qoldirsalar, bunday hollarda vasiylik va homiylik organlari bolalarni tarbiyaga olgan shaxslarni qonun hujjatlaridabelgilangan tartibdajavobgarlikkatortish masalasini qo‘zg‘atishgahaqli bo‘ladi.

Nazorat savollari:

- 1. Oilaga tarbiyaga olish (patronat) tushunchasi.*
- 2. Oilaga tarbiyaga olingan bolalar hamda tutingan ota-onaning huquq va majburiyatlari nimalardan iborat?*

16-BOB. FUQAROLIK HOLATI DALOLATNOMALARINI QAYD ETISH

1-§. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tushunchasi va ahamiyati

O‘zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligigaerishgach, uning hayotidamuhim tarixiy voqealar jamiyatning rivojlanishidav davlat qurilishidayangi bosqichgao‘tishdan dalolat beruvchi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar sodir bo‘ldi.

1998-yilda Oila kodeksining qabul qilinishi O‘zbekistonda oilaga nisbatan davlat tomonidan muntazam va alohida e‘tibor berilayotganidan, g‘amxo‘rlik qilinayotganligidan dalolat beradi. Oilaning mustahkam bo‘lishi, uning huquqiy himoya qilinishi, sog‘lom avlod-

ning kamol topishi jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zamindir.

Fuqarolik holati dalolatnomalari hisoblanadigan hujjatlarga quyidagilar kiradi:

- tug‘ilish;
- nikoh tuzish;
- nikohdan ajratish;
- o‘lim.

Shuningdek, otalikni belgilash, farzandlikka olish, familiya, ism va otasini o‘zgartirish kabi holatlar ushbu hujjatlarga tegishli o‘zgartishlar kiritish orqali rasmiylashtiriladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalari asosan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish (FHDYo) organlarida, fuqarolik yig‘inlari va O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlardagi konsullik muassasalarida qayd etiladi. Ushbu organlar o‘z faoliyatlarini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, Oila kodeksiga, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalariga, Konsullik ustaviga muvofiq amalga oshiradilar.

Ushbu huquqiy hujjatlar orasida Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari muhim ahamiyatga ega. Qoidalarda belgilanishicha, fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish davlat ahamiyatiga molik hujjatlar bo‘lib, ikki nusxada tuziladi va FHDYo organlarida qayd etilgan paytdan boshlab 75 yil mobaynida saqlanadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etishning huquqiy ahamiyati haqida to‘xtalib shuni aytish kerakki, kishilarning shaxsiy va mulkiy huquqlarini himoyalash, shuningdek, bunda davlat vajamiat manfaatlarini hisobga olish muhimdir. Fuqarolik holatlari ushbu holat qayd etilgan muayyan guvohnoma berish orqali rasmiylashtiriladi. Deylik, tug‘ilganlik haqidagi guvohnoma bolaning tug‘ilganligini, uning ota-onasi kim ekanligini tasdiqlovchi yagona hujjatdir.

Yoki bo‘lmasanikohni qayd etish haqidagi guvohnomanikohdan o‘tuvchi shaxslar o‘rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga kelishini ifodalovchi hujjatdir.

Tug‘ilganlikni qayd etish ham davlat uchun, ham jamiyat uchun, ham oila uchun muhim ijtimoiy-siyosiy voqelik hisoblanadi. Ushbu qayd orqali yangi tug‘ilgan chaqaloq muayyan huquqlarga, yanaham aniqrog‘i, huquq layoqatiga egabo‘ladi.

Tug‘ilganlikni qayd etish bolatug‘ilgan joydagi yoki ota-onasidan

¹ F.M.Otaxo‘jayev. O‘zbekiston Respublikasining Oila huquqi. – T.: TDYuI. – 2005. – 225-b.

birining doimiy yashash joydagi FHDYo organida amalga oshiriladi. Tug‘ilganlik haqidagi ariza bola tug‘ilgandan boshlab bir oy ichida berilishi zarur. Ammo belgilangan muddatning o‘tib ketganligi ham tug‘ilganlikning qayd etilishiga to‘sqinlik qila olmaydi. Tug‘ilganlikni qayd etish uchun bola tug‘ilganligi to‘g‘risidagi tibbiy ma‘lumotnoma, ota-onalarning pasportlari yoki ularning o‘rnini bosuvchi hujjatlar, nikoh tuzilganligi to‘g‘risidagi gerbli guvohnoma yoki otalikni belgilash haqidagi arizataqdim etiladi.

Tibbiyot muassasasi tomonidan beriladigan ma‘lumotnomada onaning familiyasi, ismi, ota ismi, yashash joyi, bolaning tug‘ilgan vaqti vasanasi, jinsi, berilgan vaqti to‘g‘risidagi ma‘lumotlar ko‘rsatilishi lozim.

Agar chaqaloqning ota-onalari o‘rtasida nikoh qayd etilmagan bo‘lsa, (tug‘ilishni qayd etishda otasi ishtirok etmagan taqdirda) bolaning otasi haqidagi yozuv otaning notarial yoki tibbiy muassasa tomonidan tasdiqlangan arizasi bo‘yicha amalga oshiriladi. Shuningdek, o‘lik tug‘ilgan bolaning tug‘ilganligini va o‘limini qayd etish tibbiy muassasa arizasigabinoan shu hududdagi FHDYo organi tomonidan 24 soat ichida amalga oshiriladi.

Shuni aytish kerakki, tug‘ilishni qayd etishning barcha hollarida bola tug‘ilgan ma‘muriy hudud uning tug‘ilgan joyi sifatida yoziladi.

Kezi kelgandashuni ham aytish o‘rinliki, amaliyotda tug‘ilganlikni qayd etishdabolaning ismi-shariflari pala-partish, o‘taqo‘pol yoziladi. Masalan, Ergashev o‘rniga Irgashov, Ortiqov o‘rniga Artykov singari. Qanchalik kulgili holat. Bungasiraham yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

Nikohni qayd etish fuqarolik holati dalolatnomalaridan biri hisoblanadi.

Amaldagi oilaqonunchiligabinoan, nikoh tuzish ixtiyoriy hisoblanib u nikohlanuvchilarning o‘zaro roziligiga asoslanadi. Nikoh yoshi erkaklar uchun 18 yosh, ayollar uchun 17 yosh qilib belgilangan. Alohida hollardan nikohga kiruvchilarning iltimosigako‘ratuman, shahar hokimining qarori bilan nikoh yoshi ko‘pi bilan 1-yilga kamaytirilishi mumkin. Nikohga kirishni xohlovchilar bu to‘g‘risida ulardan birining yashash joyidagi FXDYo organiga ariza bilan murojaat etgan kundan bir oy o‘tgach qayd etiladi. Ushbu arizani berishdaxshsni tasdiqlovchi hujjatlar ya‘ni pasport, harbiy bilet, ofiser yoki proporshevikning shaxsiy guvohnomasi ko‘rsatilishi kerak.

Nikoh faqat nikohlanuvchi shaxslar ishtirokida qayd etiladi. Ni-

kohni ishonch qog'ozi yoki vakil orqali qayd etilishigayo'l qo'yilmaydi.

Nikohni qayd etishda nikohlanuvchilar o'z xohishlariga ko'ra ikkalasidan birining familiyasini umumiy familiyasifatidatanlashlari yoki o'zlarining nikohgachabo'lgan familiyalaridaqolishlari mumkin. Er-xotinning har ikkalasining familiyasini qo'sh familiyaqilib tanlashgaqonun yo'l qo'ymaydi.

Muhimi, mamlakatimiz qonunchiligi yakka nikohni tan oladi, e'tirof etadi. So'nggi paytlarda ko'p xotinlilik masalasi bot-bot tilga olinmoqda. Chunonchi, hayotda ham shunday fikrlovchilar, bunga xayrixohlik bildiruvchilar yo'q emas. Hatto bu haqdabiron-bir ijobiy yangilik bormi, deb murojaat ham qilib turishadi. Joylarda, aholi orasida bunday masalalar yuzasidan FHDYo xodimlari profilaktik tadbirlarni olib borishlari maqsadgamuvofiq bo'lar edi.

Qayd etilishi lozim bo'lgan fuqarolik holati dalolatnomalaridan yanabiri bu — nikohdan ajratishdir. Oila qonunchiligiga ko'ra, nikohdan ajratish ikki tartibda — sud tartibida va FHDYo organida ko'riladi. FHDYo organi mulkiy nizolar bo'lmagan va voyaga yetmagan, farzandlari (shu jumladan, farzandlikka olinganlari) bo'lmagan er-xotinlarning nikohini ajratish masalasini ko'radi. Ish bu haqda mazkur organga ariza berishdan boshlanadi. Arizada er-xotin ajrashishga o'zaro rozi ekanligi, voyaga yetmagan bolalari yo'qligi ko'rsatiladi. Shuningdek, ulardan biri nikohdan ajratish qayd etilishi belgilangan kunda FHDYo organiga kela olmasa, nikohdan ajratishning uning ishtirokisiz qayd etilishiga roziligi tasdiqlanadi. Agar nikohdan ajrashishga er-xotinning o'zaro roziligi bo'lgani holda umumiy mulk haqida yoki mehnatga layoqatsiz, muhtoj er yoki xotinning ta'minoti haqida, nizolar bo'lsa, u holda nikohdan ajratish sud tartibidahal etiladi. Ariza FHDYo organigaberilganidan keyin uch oy o'tgach qanoatlantiriladi vasobiq er-xotinlarning har biriganikohdan ajralganlik haqidaguvohnomaberiladi.

Oila qonunchiligiga ko'ra, er-xotindan biri sud tomonidan bedarak yo'qolgan deb topilsa, sud tomonidan ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli muomalagalayoqatsiz deb topilgan bo'lsa, sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, o'rtada voyaga yetmagan bolalari bor-yo'qligidan qat'iy nazar, er-xotindan birining arizasiga ko'ra FHDYo organlaridanikohdan ajratish qayd etiladi.

O'limni qayd etish ham muhim fuqarolik holati dalolatnoma-

laridan biri bo'lgan holatlardir, o'limni qayd etish marhumning yashash joyi yoki o'lim sodir bo'lgan joydagi FHDYo organi tomonidan amalga oshiriladi. O'limni qayd etish to'g'risidagi ariza o'lim to'g'risidagi tibbiy guvohnoma berilgan vaqtdan boshlab 3 kundan kechikmay berilishi kerak. Chet eldavafot etgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari o'limini qayd etish marhum yashab turgan yoki o'lim sodir bo'lgan joydagi qonunchilik muassasasi tomonidan amalga oshiriladi.

Bir so'z bilan aytganda, fuqarolik huquqi dalolatnomalari yozuvlari aniq, qonunga muvofiq bo'lishi lozim. Har bir dalolatnoma yozuvi ortida inson taqdiri borligini doimo yodda tutmoq kerak. Pirovardida, fuqarolar kimlarningdir aybi bilan turli noaniqliklarga, ayrichamunosabatlarga tushib qolmasligi lozim.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etishning mohiyati nimadan iborat?

2. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalariga nimalar kiradi?

3. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish to'g'risidagi Nizom qachon qabul qilingan?

17-BOB. CHET EL FUQAROLARI VA FUQAROLIGI BO'LMAGAN SHAXSLAR ISHTIROKIDAGI OILAVIY MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISH

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solinishi haqida so'z yuritishdan avval, chet el fuqarosi, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga to'xtalib o'tish joiz.

Chet el fuqarolari deyilganda, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan, lekin O'zbekistonda yashab turuvchi va boshqa davlat fuqarosi ekanligini isbotlovchi dalillari bor shaxslarga aytiladi. Bunday dalillar milliy pasport va uning o'rni bosuvchi hujjatlar bo'lib hisoblanadi.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar deganda, O'zbekiston Respublikasida yashovchi O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lmagan va o'zining qaysi davlat fuqaroligiga mansub ekanligini isbotlovchi dalillari bo'lmagan shaxslar tushuniladilar.

O'zbekiston Respublikasida yashab turuvchi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston qonunlari va Xalqaro shartnomalarda nazarda tutilgan hollardan tashqari teng huquq va

majburiyatlardan foydalanadilar.

O‘zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to‘g‘risida»gi qonuni 6-moddasigabinoan boshqadavlat fuqarolari yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar bilan nikohdan o‘tish yoki nikohni bekor qilish yoxud bir oilabo‘lib yashash shaxsning fuqaroligini o‘zgartirish uchun asos bo‘laolmaydi.

Masalan, fuqaroligi bo‘lmagan erkak yoki ayolning O‘zbekiston yoki boshqa chet davlat fuqarosi bo‘lgan ayol yoki erkak bilan nikohdan o‘tishi, turli davlat fuqarolarining nikohlanishi holatlarida er yoki xotinning fuqaroligi o‘z-o‘zidan o‘zgarishiga sabab bo‘lmaydi¹.

O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari xorijiy davlat fuqarolari bo‘lgan shaxslar bilan xorijiy davlatdayoki O‘zbekiston Respublikasida ushbu davlatlarning qonunchiligiga rioya qilgan holda nikohdan o‘tsalar, ushbu holat er yoki xotinning fuqarolik holatigaaslo ta’sir qilmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining «Fuqarolik to‘g‘risida»gi qonuniga binoan bo‘lajak er yoki xotinlardan biri mansub bo‘lgan davlat fuqaroligiga o‘tishni xohlasa, ushbu holat umumiy asoslarda hal qilinadi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi Germaniya fuqarosi bilan O‘zbekiston Respublikasidanikoh munosabatini qayd ettirsa, albatta, O‘zbekiston Respublikasining qonunlarigabinoan ushbu holat hal qilinadi. Fuqarolik masalasi esa, yuqoridako‘rsatilgan qonungabinoan fuqarolikni qabul qilishni xohlagan shaxsning talabigabinoan amalgaoshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oilakodeksining 234-moddasidachet el fuqarolari hamdafuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning oilaviy munosabatlardagi huquq vamajburiyatlari belgilangan bo‘lib, ungapo‘ra, O‘zbekiston Respublikasidadoimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar uning hududida oilaviy munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlardan foydalanadilar vateng majburiyatlargaegadirlar.

Chet el fuqarolari O‘zbekiston hududida O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari kabi bir xil huquq vamajburiyatlargaegadirlar. Nikohgakerish, nikoh tuzishgamonelik qiladigan holatlar aniqlangan taqdirda, nikohdan ajralish, nikoh haqiqiy emas deb topilgandava boshqa holatlar bo‘yichateng ravishdahuquq vamajburiyatlargaega bo‘ladilar. O‘z mamlakatidaikki yoki undan ortiq xotin olishgahuquqi bo‘lgan holdaham O‘zbekiston hududidauning ikkinchi nikohi qayd etilmaydi. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

bilan chet el fuqarosi o'rtasida nikoh tuzishda nikohga monelik qiluvchi holatlarning yo'qligi aniqlanadi, chet el fuqarosidan nikoh tuzishga monelik qiluvchi holatni yo'qligi tasdiqlovchi hujjat talab qilinadi. Bu talab chet el fuqarosi bilan nikohgakiruvchi O'zbekiston fuqarosining va bu nikohdan tug'iladigan bolalarning huquqlarini himoyalashga qaratilgan.

Chet el fuqarolarining o'zaro nikoh tuzish shartlari nikoh tuzuvchilar davlatining qonunlari bilan belgilanadi. Chet el fuqarolari O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan nikoh tuzishda Oilakodeksining tegishli normalaridan nazardatutilgan shartlarga amal qilishlari kerak.

Nazorat savollari:

1. *Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar deganda kimlar nazarda tutiladi?*

2. *Chet el fuqarolarining O'zbekiston Respublikasidagi huquqiy maqomi qanday?*

3. *Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi oilaviy munosabatlar qanday va qaysi qonun bilan tartibga solinadi?*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I. Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. —T.: O'zbekiston. 1992.

2. I. Karimov. O'zbekiston — kelajagi buyuk davlat. —T.: O'zbekiston. 1992.

3. I. Karimov. Adolat — qonun ustuvorligida. —T.: O'zbekiston. 2001.

4. I. Karimov. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanadachuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. —T.: O'zbekiston. 2002.

5. I. Karimov. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. —T.: O'zbekiston. 2005.

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. —T.: O'zbekiston. 2003.

7. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. —T.: Rasmiy nashr. 2003.

8. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. —T.: 2005.

9. O'zbekiston Respublikasining Oilakodeksi. —T.: Adolat. 1998.

10. O'zbekiston Respublikasidayoshlargaoid davlat siyosatining asoslari to'g'risidagi qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992 y., №2, 80-m.

11. Fuqarolik holatlarini qayd etish tartibi to'g'risida Yo'riqnomasi. —T.: Adolat. 1995.

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida»gi 1999-yil 12-apreldagi 171-son qarori (qarorning 2-ilovasi). —T.: Adolat. 1999. —62—82-b.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Ayollar va o'sib kelayotgan avlod sog'lig'ini mustahkamlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. // O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. —T.: 2002. №1.

14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zgalar parvarishigamuhtoj yolg'iz insonlar, nafaqaxo'rlar vanogironlargajitimoiy yordam ko'rsatishni kuchaytirish to'g'risida»gi qarori. // O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. —T.: 2002. №3.

15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Oiladatibbiy madaniyatni oshirish, ayollarning sog'lig'ini mustahkamlash, sog'lom avlod tug'ilishi va uni tarbiyalashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. // O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. —T.: 2002. №7.

16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Toshkent shahrida voyaga yetmaganlar qarovsizligi va ular orasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish ishlarini takomillashtirish to'g'risida»gi qarori. // O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. 2002. №8.

17. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan nizolarni hal qilishdasudlar tomonidan qonunlarni qo'llash amaliyoti to'g'risida»gi 1998-yil 11-sentabr 23-sonli qarori. // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlarining to'plami. 1991-1998. 2-jild. —T.: Sharq. 1999.

18. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «O'zbekiston Respublikasi sudlari tomonidan nikohdan ajratish haqidagi ishlarni ko'rishda qonunlarni qo'llash to'g'risida»gi qarori. 1998-yil 11-sentabr.

19. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining Fuqarolarni muomalgalayoqatsiz deb topish yoki muomalalayoqatini cheklash haqidagi fuqarolikishlari bo'yichasud-prokuror amaliyotini umumlashtirish yakunlari haqidagi Ma'lumotnomadan. —T.: 2004. 17-may.

20. Vasikova M. S. Oilavaqonun. —T.: Adolat. 1996. —96 b.

¹ Mualliflar jamoasi. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. —T.: Adolat. 2000. —216-b.

21. Jamolov B., Boboqulov A. Fuqarolik ishlarini sudda ko‘rishga tayyorlash. –T.: Adolat. –344-b.
22. Zokirov I., Baratov M. O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning huquq va muomala layoqati. –T.: Adolat. 1998. –112-b.
23. Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga sharhlar. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 1998. –374-b.
24. Mualliflar jamoasi. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. –T.: Adolat. 2000. –446-b.
25. Muxtasar (Shariat qonunlariga qisqacha sharh). –T.: Cho‘lpon. 1994. –216-b.
26. Otaxo‘jayev F.M. Nikoh vauning huquqiy tartibgasolinishi. –T.: O‘zbekiston. 1995. –172-b.
27. Otaxo‘jayev F.M. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va oila. –T.: TDYI. 2002. –132-b.
28. Otaxo‘jayev F.M. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharh. –T.: O‘zbekiston. 1995. XIV-bob «Oila», 63–66-moddalar.
29. Otaxo‘jayev F.M. O‘zbekiston Respublikasining oilahuquqi. –T.: TDYuI. –280 b.
30. Хидоя. Комментарии мусульманского права. Т.1. –T.: O‘zbekiston. 1994.

M U N D A R I J A

KIRISH	3
1-BOB. OILA HUQUQI TUSHUNCHASI. OILA HUQUQINING MANBALARI	
1-§. Oilavoi huquqi tushunchasi	5
2-§. Oilahuquqining manbalari	6
2-BOB. OILAVIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR	
1-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi vaturlari	19
2-§. Oilaviy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi subyektlar	22
3-§. Oilaviy huquqlarni amalga oshirish va himoya qilish. Oilahuquqida da’vo muddati	23
3-BOB. OILA HUQUQI BO‘YICHA NIKOH. NIKOHNING HAQIQIY EMAS DEB TOPILISHI.	
1-§. Oilahuquqi bo‘yicha nikoh tushunchasi vatuzish tartibi	25
2-§. Nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari vashartlari	31
4-BOB. ER-XOTINNING SHAXSIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI	

1-§.Er-xotinning shaxsiy huquq vamajburiyatlari tushunchasi.....	38
2-§.Er-xotinlar shaxsiy huquq vamajburiyatlarining turlari.....	41

5-BOB. ER-XOTINNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§.Er-xotinning mulkiy huquq vamajburiyatlari tushunchasi	43
2-§.Er-xotinlarning xususiy vaumumiy mulki.....	44
3-§.Er-xotinning mulkiy huquqlari bo'yichajavobgarligi.....	48
4-§.Nikoh shartnomasi tushunchasi vatuzish tartibi	50
5-§.Xorijiy davlatlardanikoh shartnomasining mazmuni	51
6-§.Nikoh shartnomasini tuzishdaqo'yladigan talablar	55

6-BOB. NIKOHNING TUGATILISHI

1-§.Nikohning tugatilishi tushunchasi	56
2-§.Nikohning tugatilishi uchun asoslar	58
3-§.Nikohning tugatilishi vanikohdan ajralish: umumiylik va o'zigaxoslik.....	60

7-BOB. QON-QARINDOSHLIK VA BOLALARNING NASL-NASABINI BELGILASH

1-§.Qon-qarindoshlik tushunchasi.....	62
2-§.Qarindoshlik munosabatlarining huquqiy ahamiyati	65
3-§.Bolalarning nasl-nasabini belgilash tartibi vashartlari.....	66

8-BOB. OTA-ONA HAMDA VOYAGA YETMAGAN BOLALARNING SHAXSIY NOMULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§.Ota-onahamdavoyagayetmagan bolalarning shaxsiy nomulkiy huquq vamajburiyatlari tushunchasi.....	70
---	----

9-BOB. OTA-ONA HAMDA BOLALARNING MULKIY HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

1-§.Ota-onahamdabolalarning mulkiy huquq vamajburiyatlari tushunchasi	75
2-§.Ota-onalar vabolalar o'rtasidagi mulkiy munosabatlarning tartibgasolinishi	79
3-§.Voyagayetmagan bolalarning xususiy mulklari va uni tasarruf etish	82

10-BOB. OILA A'ZOLARI VA BOSHQA SHAXSLARNING ALIMENT MAJBURIYATLARI

1-§.Aliment huquq vamajburiyatlarining umumiy qoidalari	84
---	----

11-BOB. ALIMENTLARNI TO'LASH VA UNDIRISH TARTIBI

1-§. Aliment to‘lash va undirish tartibi	86
2-§. Aliment miqdorini indekslash tartibi	91
3-§. Er-xotinning aliment huquq vamajburiyatlari	94

12-BOB. OTA-ONA QARAMOG‘IDAN MAHRUM BO‘LGAN BOLALARNI JOYLASHTIRISH

1-§. Ota-onaqaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirish shakllari tushunchasi vahuquqiy belgilari	96
2-§. Ota-onaqaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarning huquqlarini himoyalash	100
3-§. Voyagayetmagan bolalarni ota-onaqaramog‘idan mahrum etgan deb topish asoslari	109

13-BOB. FARZANDLIKKA OLISH

1-§. Farzandlikka olish tushunchasi va uning huquqiy tabiati	129
--	-----

14-BOB. VASIYLIK VA HOMIYLIK. BOLALARNI OILAGA TARBIIYAGA OLISH. (PATRONAT)

1-§. Vasiylik vahomiylik tushunchasi, uni qo‘llash tartibi	129
2-§. Vasiylik vahomiylik ostidabo‘lgan voyagayetmagan shaxslarning huquqlari vamajburiyatlari	136

15-BOB. BOLALARNI OILAGA TARBIIYAGA OLISH (PATRONAT).

1-§. Bolalarni oilagatarbiyaga olish tushunchasi va ahamiyati	140
2-§. Oilagatarbiyaga olingan bolalar vatutingan ota-onalarning huquq vamajburiyatlari	142

16-BOB. FUQAROLIK HOLATI DALOLATNOMALARINI QAYD ETISH

1-§. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tushunchasi va ahamiyati	132
---	-----

17-BOB. CheT EL FUQAROLARI VA FUQAROLIGI BO‘LMAGAN SHAXSLAR ISHTIROKIDAGI OILAVIY MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISH

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	134
--	-----

SH. R. YULDASHEVA, N. M. AKAYEVA

OILA HUQUQI

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik

Muharrir N.Mamanov
Sahifalovchi O.Rahmonov
Musahhih H.Zokirova

O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti
100029, Toshkent, Matbuotchilar ko'chasi, 32.
Tel: 236-55-79; faks: 239-88-61

Bosishga ruxsat etildi 01.08.2013-y. Bichimi 60x90 ¹/₁₆. Ofset qog'ozi. Shartli
bosma tabog'i 9,5. Nashriyot-hisob tabog'i 9,0. Adadi 1204 nusxa.
Buyurtma № .

«AVTO-NASHR» bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahri, 8-mart ko'chasi, 57-uy.